

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องกับพุทธวิธีทางการสอน และการสอนทั่วไป

การทำวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษา วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเอกสารต่างๆ เกี่ยวกับ ผลการประยุกต์ใช้พุทธวิธีทางการสอนของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จังหวัดพิจิตร โดยได้กำหนดขอบเขตและเนื้อหาที่ศึกษาไว้ดังนี้

๒.๑ พุทธวิธีทางการสอน

๒.๑.๑ พุทธวิธีทางการสอนของพระพุทธเจ้า

๒.๑.๒ พุทธวิธีการใช้วาจาเพื่อการจูงใจในการสอน

๒.๑.๓ องค์ประกอบที่พระพุทธรเจ้าทรงใช้ในการสอน

๒.๒ ตัวอย่างพุทธวิธีทางการสอน

๒.๓ พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

๒.๔ แนวคิดบทบาทของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

๒.๕ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการสอน

๒.๕.๑ การวางแผนการสอน

๒.๕.๒ กระบวนการสอน

๒.๕.๓ วิธีการสอน

๒.๕.๔ การประเมินผลการสอน

๒.๑ พุทธวิธีทางการสอน

หากยกเอาผลงานและพระจริยาของพระพุทธรเจ้ามาพิจารณา จะมองเห็นแนวทางการบำเพ็ญพุทธกิจที่สำคัญหลายอย่าง เช่น ทรงล้มล้างความเชื่อถือองมายในเรื่องพิธีกรรมอันเหลวไหลต่างๆ โดยเฉพาะการบูชายัญ ด้วยการสอนย้ำถึงผลเสียหายและความไร้ผลของพิธีกรรมเหล่านั้นที่ ทำให้คนเห็นแก่ตัว แล้วกลับทรงสอนย้ำหลักการให้ทาน เสียสละ สงเคราะห์ในสังคมยกเลิกระบบความเชื่อถือระบบวรรณะ ตั้งคณะสงฆ์รับคนทุกวรรณะให้เข้าสู่ความเสมอภาคกันซึ่งเป็นเรื่องน่าศึกษาว่า พระพุทธรองค์ทรงทำอย่างไร ทรงให้สิทธิแก่สตรีที่จะได้รับประโยชน์จากพุทธธรรม ทรงสั่งสอนพุทธธรรมด้วยภาษาสามัญ ที่ประชาชนนำไปใช้^๑ ทรงปฏิเสธโดยสิ้นเชิงที่จะทำเวลาให้สูญเสียไปกับการ

^๑ วินย. มหา. (บาลี) ๗/ ๑๘๑/ ๗๐.

ถกเถียงปัญหาที่เกี่ยวกับการแก้งความจริงทางปรัชญา สิ่งที่อยู่ด้วยคำพูดทรงแนะนำด้วยคำพูด สิ่งที่อยู่ด้วยการเห็น ทรงให้เขาดู ทรงสอนพุทธธรรมโดยปริยายต่างๆ เป็นอันมาก มีคำสอนหลายระดับ ทั้งสำหรับผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ผู้สละเรือนแล้ว ทั้งคำสอนเพื่อประโยชน์ทางวัตถุ และเพื่อประโยชน์ลึกซึ้งทางจิตใจ^๒ ซึ่งหากมิใช่มหาบุรุษแล้วการกระทำอย่างนี้จะเกิดขึ้นมิได้เลย

๒.๑.๑ พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนนั้นการเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่งการเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมากอย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้พระพุทธเจ้ามีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเข้าเฝ้าด้วยเรื่องที่เขาเข้าใจดี หรือสนใจอยู่ เช่นพบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเพท หรือเรื่องธรรมของพราหมณ์ เมื่อทรงสนทนากับความซำ้ ก็ทรงเริ่มต้นวิธีฝึกช้าง พบชาวนักสนทนาเรื่องทำนา บางทีทรงจับจุดสนใจ หรือเหมือน สะกิดให้สะดุ้งเป็นการปลุกเร้าความสนใจ เช่น เมื่อเทศน์โปรดชฎิลผู้บูชาไฟ ทรงเริ่มต้นด้วยคำว่า “อะไรร้อนลูกเป็นไฟไปหมดแล้ว” ต่อจากนั้นจึงถามและอธิบายต่อไปว่าอะไรร้อน อะไรลูกเป็นไฟ นำเข้าสู่ธรรมะ บางทีก็ใช้เรื่องที่เขาสนใจหรือที่เขารู้นั่นเอง เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอดแต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไว้” วิธีการตอบปัญหา การสนทนา การชี้แนะ การสร้างแรงจูงใจ การสร้างกำลังใจ และการอบรมสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีหลายแบบอย่าง ดังตัวอย่างจากหนังสือพุทธวิธีในการสอน ของท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)^๓ พอสรุปได้ดังนี้

แบบสากัจฉา หรือแบบสนทนา ทรงใช้กับผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ หลักธรรม พระพุทธเจ้าจะทรงเป็นผู้ถามนำเข้าสู่ความเข้าใจธรรม และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน แบบบรรยาย ทรงใช้แสดงธรรมประจำวัน ที่มีผู้ฟังเป็นจำนวนมากซึ่งเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว และทุกคนจะรู้สึกว่พระพุทธองค์ตรัสกับตนโดยเฉพาะซึ่งเป็นความมหัศจรรย์อย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า แบบตอบปัญหา มีทั้งผู้สงสัยในข้อธรรม ถามเพราะต้องการรู้คำสอน ถามเพื่อเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน ผู้ที่จะมาลองภูมิมาข่มมาปราบให้จนหรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกัน พร้อมทั้งให้คำนึงถึงเหตุแห่งปัญหด้วยแบบวางกฎข้อบังคับ เมื่อมีเหตุภิกษุกระทำผิดจนมีผู้นำความกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์จะเรียกประชุมสงฆ์ ตรัสสอบสวนหาความจริง พร้อมทั้งตำหนิโทษในการทำความผิดและประโยชน์ในการทำให้ถูกต้อง และทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น แล้วทรงบัญญัติสิกขาบท ตรัสให้สงฆ์ทราบถึงวัตถุประสงค์ โดยความเห็นพร้อมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางสงฆ์ และโดยรับทราบร่วมกันของสงฆ์

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗-๘.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๔๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖-๕๐.

ในบางคราวพระองค์ทรงรอคอยให้อิทธิพรย์ของพระสาวกบางท่านแก้ลำพองเสียก่อนแล้ว จึงทรงแสดงธรรม จะเรียกว่าทรงรอคอยความพร้อมก็ได้ เช่น ที่ทรงรอคอยอิทธิพรย์ของพระวัฏฏลิเป็น เวลาหลายเดือนเพียงเพื่อจะตรัสพระวาจาว่า “ดูก่อนวัฏฏลิ จะประโยชน์อะไรด้วยร่างกายที่เปื่อยเน่า ซึ่งเธอตามดูอยู่ วัฏฏลิ! ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม”^๕

เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าด้วยวิธีอันชาญฉลาดและมีประโยชน์แก่ผู้ฟังนี้เอง จึงทรง สามารถตั้งพุทธศาสนาจักรขึ้นท่ามกลางศาสดาเจ้าลัทธิทั้งหลายในสมัยนั้นซึ่งล้วนแต่ต่อต้านเป็น ปฏิปักษ์ต่อคำสอนของพระองค์ เสมือนดอกบัวโผล่ขึ้นท่ามกลางหนามและโคลนตม

๒.๑.๑.๑ วิธีการสอนตามแนวพุทธวิธี

ในทางพระพุทธศาสนา ชีวิตของมนุษย์เราต้องเผชิญการกับความทุกข์คือปัญหา ต่างๆและแนวทางแก้ปัญหา คือ การรู้จักการพัฒนาปัญญาเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ดังนั้นใน การศึกษาจึงต้องมีการฝึกอบรมให้มีปัญญา เมื่อปัญญารู้ตามเป็นจริงแล้ว ก็จะสามารถแก้ไขปัญหได้ ซึ่ง พระเทพเวทีได้สรุปเทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการสอนไปสู่วิธีการแก้ปัญหาไว้ดังนี้

- ๑) ปัญญา เป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวของผู้เรียน
- ๒) ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียน
- ๓) วิธีการสอนอุปมาและวิธีต่างๆ เป็นสื่อหรือเป็นเครื่องผ่อนแรงการเรียนการสอน
- ๔) อิสระภาพในทางความคิด เป็นอุปกรณ์ที่สำคัญในการสร้างปัญญา

๒.๑.๑.๒. วิธีสอนแบบอุปมา อุปไมย

วิธีการสอนแบบอุปมา อุปไมย หมายถึง วิธีสอนโดยการบรรยายเนื้อหาเปรียบเทียบกับคน สัตว์หรือสิ่งของเพื่อให้นักเรียนเข้าใจและมองเห็นภาพ เกิดมโนทัศน์ง่าย ชัดเจนมากขึ้นวิธีการ บรรยายอธิบายเนื้อหาเป็นนามธรรมหรือเรื่องที่เข้าใจยาก เปรียบเทียบกับสิ่งที่นักเรียนจะเข้าใจและ มองเห็นเป็นรูปธรรมได้ในการเปรียบเทียบอุปมา อุปไมย จะต้องเลือกตัวอย่างสิ่งของที่น่ามา เปรียบเทียบอุปมา อุปไมย ที่ชัดเจนและตรงกับเนื้อหา ตรงกับจุดมุ่งหมายของการสอนเรื่องนั้น ๆ มากที่สุด

ผู้วิจัยสรุปว่า คือการสอนแบบอุปมาอุปไมยเป็นการสอนที่มีข้อคิดที่หลายหลายเพื่อนำไปใช้กับประโยชน์กับตนเอง และรู้จักการวิเคราะห์ในการเปรียบเทียบหาสิ่งต่างที่อยู่ใกล้ตัวเราเพื่อ เป็นการหาคำตอบที่ถูกต้อง

๒.๑.๑.๓ วิธีสอนแบบปจฉาวิสัชนา

วิธีการสอนแบบปจฉาวิสัชนา หมายถึง วิธีสอนที่ใช้การถาม-ตอบ ระหว่างผู้สอนกับ นักเรียน โดยผู้สอนเป็นผู้ถาม นักเรียนเป็นผู้ตอบ หรือนักเรียนเป็นผู้ถาม นักเรียนเป็นผู้ตอบเพราะใน การถาม-ตอบนี้ผู้สอนจะไม่ตอบคำถามเอง แต่จะกระตุ้นเร้าหรือส่งเสริมให้นักเรียนช่วยกันตอบเป็นวิธี ทำให้นักเรียนเกิดปัญญขึ้นในตนเอง คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น

^๕ ส. ข. (ไทย) ๑๗/๑๔๗/๒๑๖.

๒.๑.๑.๔ วิธีสอนแบบธรรมสาส์กัจฉา

วิธีการสอนแบบธรรมสาส์กัจฉา ในมงคลสูตร มงคลข้อที่๓๐ มีกล่าวไว้ว่า กาเลน ธมมสากัจฉา แปลว่า การสนทนาธรรมตามกาลอันควรเป็นมงคลอย่างยิ่ง คำว่า ธรรมสาส์กัจฉา หมายถึง การสนทนาธรรม แลกเปลี่ยนความคิดเห็น การอภิปรายปัญหา การแสวงหาเหตุผล คิดค้น คัดค้าน หรือคล้อยตามการพิจารณาวิสัย การไต่สวนที่วิชาการ การซักถามและการแก้ปัญหา จึงได้อธิบายดังต่อไปนี้

การสอนแบบธรรมสาส์กัจฉา หมายถึง วิธีสอนที่ผู้สอนเสนอสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของการปฏิบัติศีล หรือการขาดหลักธรรม ให้นักเรียนสนทนากันจนได้ข้อสรุปความรู้ทางธรรมโดยมีลักษณะการสนทนา ของการอภิปรายตามหัวข้อธรรมในหมู่นักเรียน จนนักเรียนสรุปหลักธรรมได้ ซักถามกันระหว่างนักเรียนกับนักเรียน นักเรียนกับครูผู้สอน โดยนักเรียนเป็นฝ่ายถาม หรือเป็นฝ่ายตอบสลับกัน หรือนักเรียนและครูผู้สอนผลัดกันถาม –ตอบ จนนักเรียนสรุปหลักธรรมได้ ตั้งตัวแทนขึ้นซักถามกันระหว่างนักเรียนสองฝ่ายจนสรุปหลักธรรมได้วิธีสอนแบบนี้เหมาะกับนักเรียนที่มีพื้นฐานความรู้ในเนื้อหาพอสมควรและต้องการที่จะหาความกระจ่างในเนื้อหาเพิ่มขึ้น วิธีการนี้ใช้ได้กับนักเรียนจำนวนน้อย และมีความสามารถในการใช้ภาษา การซักถาม ได้ตอบ แสดงความคิดเห็น อภิปราย อธิบายได้ดีพอสมควร

ผู้วิจัยสรุปว่า วิธีการสอนแบบธรรมสาส์กัจฉา เป็นการสอนให้รู้จักการสนทนาในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และเป็นการแสวงหาคำตอบที่เป็นปัญหาหรือเป็นแนวคิด จากนั้นเป็นการสรุปแลกเปลี่ยนคำถามคำตอบและจึงทำให้เกิดความรู้ใหม่

๒.๑.๑.๕ วิธีสอนแบบอริยสัจ ๔

วิธีการสอนแบบอริยสัจ ๔ หมายถึง มีขั้นตอนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ๔ ขั้นตอน ดังนี้

๑) ขั้นกำหนดปัญหา หรือขั้นทุกข์ครูช่วยนักเรียนให้พิจารณาดูปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตัวเอง ความรอบคอบ พยายามกำหนดขอบเขตของปัญหา และนักเรียนจะต้องคิดแก้ไขให้ได้

๒) ขั้นตั้งสมมุติฐาน หรือขั้นสมุทัยครูช่วยนักเรียนให้ได้พิจารณาตัวเองว่าสาเหตุการปัญหาที่ยกขึ้นมากล่าวในขั้นที่ ๑ นั้นมีอะไรบ้าง ครูช่วยนักเรียนให้เกิดความเข้าใจว่า ในการแก้ปัญหาใดๆ นั้นจะต้องกำจัดหรือดับที่ต้นตอ หรือแก้ปัญหานั้น และครูช่วยนักเรียนให้คิดว่าการแก้ที่สาเหตุนั้น อาจจะกระทำอะไรได้บ้าง คือให้กำหนดสิ่งที่กระทำเป็นข้อ ๆ ไป

๓) ขั้นการทดลองและเก็บข้อมูล หรือขั้นนิโรธขั้นทำให้แจ้ง ครูต้องสอนให้นักเรียนได้กระทำหรือทำการทดลองด้วยตนเองตามหัวข้อต่าง ๆ ที่ได้กำหนดไว้ในขั้นที่๒ ข้อ ค. และเมื่อทดลองได้ผลประการใด ต้องบันทึกผลการทดลองแต่ละอย่าง หรือที่เรียกว่าข้อมูลไว้เพื่อพิจารณาในขั้นต่อไป

๔) ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผล หรือขั้นมรรค

(๑) จากการทดลองกระทำด้วยตนเองหลายๆ อย่างนั้น ย่อมจะได้ผลออกมาให้เห็นชัด ผลบางประการชี้ให้เห็นว่า แก้ปัญหาได้บ้าง แต่ไม่ค่อยชัดเจนนัก ผลที่ถูกต้องชี้ให้เห็นว่า แก้ปัญหาได้แน่นอนแล้ว และได้บรรลุจุดหมายแล้ว ได้แนวทางหรือข้อปฏิบัติที่เราต้องการแล้วเหล่านี้

หมายความว่า จะต้องวิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้บันทึกไว้ในขั้นที่ ๓ ข้อ ข. นั้นจนแจ่มแจ้งว่า ทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาที่กำหนดในขั้นที่ ๑ ได้สำเร็จ

(๒) จากการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ จะทำให้เห็นว่าสิ่งใดแก้ปัญหาได้จริง ต่อไปก็สรุปการกระทำที่ได้ผลนั้นไว้เป็นข้อ ๆ หรือเป็นระบบ หรือเป็นแนวทางปฏิบัติและให้ลงมือกระทำ หรือปฏิบัติอย่างเต็มที่ตามแนวทางนั้นโดยทั่วกัน

ผู้วิจัยสรุปว่า วิธีสอนแบบอริยสัจ คล้ายคลึงกับวิธีสอนแบบวิทยาศาสตร์อย่างที่สุด ขั้นต่างๆ คือ ๑. ทุข (ขั้นปัญหา) การพิจารณาเพื่อกำหนดปัญหาได้ถูกต้อง ๒. สมุทัย คือการรู้ที่ของปัญหา และหาวิธีแก้ไขปัญหา ๓. นิโรธ การดับทุกข์คือการทดลองและการบันทึกผล หรือการเก็บข้อมูล ๔. มรรค คือการหาเหตุผลและการแก้ปัญหา

๒.๑.๑.๖ วิธีสอนแบบไตรสิกขา

วิธีสอนแบบไตรสิกขา ความหมาย การสอนแบบไตรสิกขา เป็นวิธีสอนที่ผู้สอนเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติสิ่งที่เรียนจริงๆ แล้วพิจารณาผลการปฏิบัตินั้นให้เห็นประโยชน์คุณโทษตามความเป็นจริงด้วยตนเอง แล้วนำความรู้ที่นำมาเป็นหลักในการปฏิบัติอย่างจริงจัง วิธีการสอนแบบไตรสิกขา คือ วิธีการสอนประกอบด้วย ขั้นตอนการศึกษา ๓ ขั้น ดังนี้

๑) ขั้นศีล (ศีลสิกขา) คือ การควบคุมให้นักเรียนอยู่ในระเบียบวินัย ทั้งทางกายและวาจาให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยเป็นปกติพร้อมที่จะเรียน

๒) ขั้นสมาธิ (จิตตสิกขา) คือ การฝึกสมาธิขั้นต้นในการควบคุมสติให้นักเรียนรวมจิตใจความคิดแน่วแน่เป็นจุดเดียว นักเรียนตัดสิ่งรบกวนอื่นๆ ออกจากความคิดและจิตใจ

๓) ขั้นปัญญา (ปัญญาสิกขา) คือ ขั้นนักเรียนใช้สมาธิความมีจิตใจแน่วแน่ทำความเข้าใจในปัญหา การหาเหตุของปัญหาเพื่อการแก้ไข พิจารณาผลที่เกิดขึ้นจนเกิดความรู้แจ้งเข้าใจและแก้ปัญหาได้เกิดการเรียนรู้เกิดปัญญาญาณขึ้นในตนเอง มีมโนทัศน์ในเรื่องนั้นได้ถูกต้องตามความเป็นจริง

ผู้วิจัยสรุปว่า การสอนแบบไตรสิกขา เป็นวิธีสอนที่ผู้สอนเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติสิ่งที่เรียนจริงๆ แล้วพิจารณาผลการปฏิบัตินั้นให้เห็นประโยชน์คุณโทษตามความเป็นจริงด้วยตนเองแล้วนำความรู้ที่นำมาเป็นหลักในการปฏิบัติอย่างจริงจังครูให้หลักการพิจารณา และกระตุ้นให้นักเรียนค้นพบความรู้จากการปฏิบัติตามหลักธรรมด้วยตนเองครูคอยชี้จุดสำคัญที่ผู้เรียนพึงพิจารณา และให้กำลังใจเน้นให้ผู้เรียนต้องปฏิบัติโดยสัจรวม กาย, วาจา และการฝึกจิตให้ตั้งมั่นจนมีระเบียบทางความคิดความสามารถ คิดเป็นเหตุเป็นผล เป็นต้น

๒.๑.๑.๗ วิธีสอนแบบเบญจขั้น

วิธีสอนแบบเบญจขั้นหมายถึง ใช้หลักการยึดมั่น ถือนั่นในขั้น ๕ อันได้แก่รูปเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งมี ๕ ขั้นตอนคือ

๑) ขั้นกำหนดและเสนอสิ่งเร้า (ขั้นรูป) โดยครูกำหนดสิ่งเร้าเป็นสิ่งที่สัมผัสรับรู้แล้วเกิดอารมณ์ความรู้สึก เป็นสถานการณ์หลาย ๆ สถานการณ์

๒) ขั้นรับรู้ (ขั้นเวทนา) ครูควบคุมการสัมผัสให้นักเรียนได้สัมผัสโดยอายตนะทั้ง ๖ ให้ถูกช่องทางรับรู้อย่างแท้จริง และใช้คำถามการเรียนการสอนทางรับรู้

๓) ขั้นวิเคราะห์เหตุผลและสังเคราะห์ความรู้สึก (ขั้นสัญญา) ครูตั้งคำถามเพื่อให้ นักเรียนคิดแยกแยะ ว่ามีอะไรเกิดขึ้น ใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร ผลเป็นอย่างไร ใช้คำถามเพื่อให้ นักเรียนสรุปความรู้สึกขั้นต้นที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ

๔) ขั้นตัดสินใจความดีงาม (ขั้นสังขาร) เป็นขั้นที่นักเรียนพิจารณาความผิด ความถูก ความดีงาม ความชั่วร้าย ความเหมาะสม ควรประพฤติและไม่ควรประพฤติ

๕) ขั้นก่อเกิดอุปนิสัยหรือคุณธรรมฝังใจ (ขั้นวิญญาน) เป็นขั้นใช้คำถามเพื่อโน้มนำ ความดีหรือความรู้สึกอันชอบธรรมเข้ามาไว้ในใจของตน เป็นคำถามให้นักเรียนตอบโดยคำนึงถึง ตนเองเป็นที่ตั้ง

๒.๑.๒ พุทธวิธีการใช้วาจาเพื่อการจงใจในการสอน

พระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบการใช้วาจาทั้งหมดในพระไตรปิฎกในรูปแบบนวังสตุล ศาสน์ การใช้วาจาของพระพุทธองค์จึงมีความชัดเจน เนื้อหาดี สร้างสรรค์ประโยชน์แก่ทุกฝ่ายการใช้ วาจาที่สร้างสรรค์นั้น เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความสุขความเจริญของครอบครัว ซึ่งสามารถส่งผลในทาง เดียวกันต่อสังคมและประเทศชาติ นับเป็นสังคมแห่งอารยะ สังคมที่มีแต่กุศลประโยชน์^๖ ดังพุทธพจน์ ที่ว่า ”คำพูดที่มีประโยชน์คำเดียว คนฟังแล้วสงบระงับได้ ย่อมดีกว่าคำพูดที่ไร้ประโยชน์ตั้งพันคำ”^๗ ลักษณะคำตรัสของพระพุทธองค์ในพระสูตรที่พอรวบรวมได้มีดังนี้

ในอภัยราชกุมารสูตร ได้กล่าวถึงเกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า โดยพระผู้มีพระ ภาคเจ้าตรัสกับอภัยราชกุมารดังนี้

ราชกุมาร ตถาคตรู้ว่าวาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์และวาจานั้นไม่เป็นที่ รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

วาจาที่ จริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจ ของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

วาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจ ของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าว

วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคน อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

วาจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของ คนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

วาจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคน อื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าว ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ ทั้งหลาย^๘

^๖ ธนักร กิริติเสถียร, “ศึกษาการใช้วาจาสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๙.

^๗ พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๖๑.

^๘ ม. ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

ในมธุปนิทกสูตร ทณฑปาณิศากยะ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระองค์มีปกติกล่าวอย่างไร บอกอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

“ผู้มีอายุ บุคคลมีปกติกล่าวอย่างใดจึงไม่ได้เถียงกับใครๆ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลกมารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์แล้ว ดำรงอยู่ในโลก... เรามีปกติกล่าวอย่างนั้น บอกอย่างนั้นโดยประการนั้น”^๙ “ถ้อยคำที่ได้เถียงกันก่อให้เกิดทุกข์ และการทำร้ายได้ตอบกันจะมาถึง”^{๑๐}

ในมหาสุญญตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องที่ไม่ควรสนทนาและเรื่องที่ควรสนทนากันอย่างมีสติสัมปชัญญะ เพื่อให้จิตสงบระงับไม่เกิดความฟุ้งซ่านดังนี้

เราจักไม่พูดเรื่องเห็นปานนี้ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องพวงดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมืองเรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญเรื่องตรอก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องล่ำไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม ซึ่งเป็นของเลวทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นปุถุชน ไม่ใช่ของอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนดเพื่อดับเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน... เราจักพูดเรื่องเห็นปานนี้ คือ เรื่องความมกน้อย เรื่องความสันโดษ เรื่องความสงัด เรื่องความไม่คลุกคลีเรื่องการปรารภความเพียร เรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา เรื่องวิมุตติเรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ”^{๑๑}

ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต โยธาชีวรวรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับวัศการพราหมณ์ถึงสิ่งที่ควรกล่าวหรือไม่นั้น มิได้ขึ้นอยู่กับการรับรู้ความจริงทาง ตา จมูก ลิ้น กาย ใจแต่ขึ้นอยู่กับการว่าเมื่อกล่าวถึงสิ่งที่รู้เห็นนั้นแล้ว อกุศลธรรมเสื่อมลง และกุศลธรรมเจริญขึ้นหรือไม่ดังนี้

พราหมณ์ เราไม่กล่าวว่า “ทุกสิ่งที่ได้เห็นเป็นสิ่งที่ควรกล่าว” และไม่กล่าวว่า “ทุกสิ่งที่ได้เห็นเป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว” เราไม่กล่าวว่า “ทุกสิ่งที่ได้ฟังเป็นสิ่งที่ควรกล่าว” และเราไม่กล่าวว่า “ทุกสิ่งที่ได้ฟังเป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว” เราไม่กล่าวว่า “ทุกสิ่งที่ได้ทราบเป็นสิ่งที่ควรกล่าว” และไม่กล่าวว่า “ทุกสิ่งที่ได้ทราบเป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว” เราไม่กล่าวว่า “ทุกสิ่งที่อยู่แจ้งเป็นสิ่งที่ควรกล่าว” และไม่กล่าวว่า “ทุกสิ่งที่อยู่แจ้งเป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว”

เมื่อบุคคลกล่าวถึงสิ่งใดที่ได้ฟัง...สิ่งใดที่ได้ทราบ...สิ่งใดที่อยู่แจ้ง อกุศลธรรมเจริญขึ้นกุศลธรรมเสื่อมไป เรากล่าวว่า...”สิ่งที่ได้ฟัง...สิ่งที่ได้ทราบ...สิ่งที่อยู่แจ้งเช่นนี้ เป็นสิ่งไม่ควรกล่าว” แต่เมื่อบุคคลกล่าวถึงสิ่งใดที่ได้ฟัง...สิ่งใดที่ได้ทราบ...สิ่งใดที่อยู่แจ้ง อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น เรากล่าวว่า “สิ่งที่ได้ฟัง...สิ่งที่ได้ทราบ...สิ่งที่อยู่แจ้งเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ควรกล่าว”^{๑๒}

เรื่องหลักการปฏิบัติและการใช้วาจาของพระพุทธเจ้านั้น ในมหาโควินทสูตร ท้าวสักกะได้กล่าวยืนยันกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์และสนัฆุมารพราหมณ์ว่า

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงปกติตรัสอย่างไรก็ทรงทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างไรก็ตรัสอย่างนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ทรงมีปกติตรัสอย่างไรก็ทรงทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างไรก็

^๙ ม. ม. (ไทย) ๑๒/๑๙๙/๒๐๙.

^{๑๐} ข. ข. (ไทย) ๒๕/๑๓๓/๗๓.

^{๑๑} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๘๙/๒๒๖.

^{๑๒} อง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๓/๒๖๐.

ตรัสอย่างนั้น เราไม่เคยเห็นพระศาสดาผู้ประกอบด้วยองค์คุณแม่เช่นนี้ ผู้ทรงปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม อย่างนี้ในอดีตเลย ถึงบัดนี้เราก็ไม่เห็น (ใครอื่น) นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น^{๑๓}

พระพุทธเจ้านั้นมีปกติกล่าววาจาสร้างสรรค์ที่เป็นความจริงประกอบด้วยกุศลประโยชน์เท่านั้น พระองค์มองว่า “สัจจะเท่านั้นเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย”^{๑๔} แต่การพูดความจริงนั้น ก็ต้องใช้ความระมัดระวังว่า พูดไปแล้วเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ กุศลธรรมเจริญขึ้น อกุศลธรรมเสื่อมลงหรือไม่ ถึงกระนั้นแม้จะเป็นประโยชน์ พระองค์ก็ยั้งรู้กาล รู้เวลา กล่าวคือทรงรู้จักเลือกเวลาที่เหมาะสมในการพูดแต่ละครั้ง.

วิภังขาท^{๑๕} วิภังขาท นั้นเป็นการพูดหรือคิดอย่างมีเงื่อนไข มองหลายแง่ไม่มองอะไรแง่เดียว แล้วตีขลุมไปหมด เพราะความเป็นจริงแล้ว ในโลกียวิสัยนี้เกือบจะไม่มีอะไรที่เป็นจริงอย่างไม่มีเงื่อนไข ในเงื่อนไขหนึ่ง เป็นอย่างหนึ่ง ตัดสินได้อย่างหนึ่ง พอเปลี่ยนเงื่อนไขก็เป็นเสียอีกอย่างหนึ่ง ต้องตัดสินอีกอย่างหนึ่ง จึงต้องมองความจริงหลายแง่ เช่นเด็กคนหนึ่งหนีโรงเรียนกลับบ้าน มองในแง่ขาดเรียนครูอาจตัดสินใจว่า เด็กคนนี้ไม่ดี ไม่เอาใจใส่ต่อการเรียนแต่ปรากฏว่าแม่ของเขาป่วยเป็นอัมพาต เด็กต้องกลับมาช่วยเหลือแม่ ป้อนข้าวเช็ดตัวให้แม่ พอเห็นแง่นี้เข้า ทุกคนก็ต้องตัดสินใจว่า เด็กเป็นคนดี มีความกตัญญูเสียสละ เป็นต้น ยังมีเรื่องอื่นๆอีกมากในสังคัมซึ่งเรามักมองในแง่เดียว แล้งตัดสินไปแง่เดียว อาจผิดพลาดได้มาก

พระพุทธองค์ทรงเรียกพระองค์ว่า วิภังขาทิ แปลว่า “ผู้กล่าวจำแนก” “ผู้แยกแยะพูด” เป็นคุณบทคือคำแสดงคุณลักษณะอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า หมายความว่า ทรงแสดงธรรมแยกแยะแจกแจงออกไปให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบย่อยๆ มาประชุมกันเข้าอย่างไร เช่น แยกแยะกระจายนามรูปออกเป็นชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ เป็นต้น สิ่งทั้งหลายมีด้านที่เป็นคุณและด้านที่เป็นโทษอย่างไร เรื่องนั้นๆ มีข้อจริงเท็จอะไรบ้าง การกระทำนั้นๆ มีแง่ถูกแง่ผิดแง่ดีแง่ไม่ดีประการใด เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจสิ่งนั้นเรื่องนั้นชัดเจน มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงไม่มองอย่างตีขลุมหรือเห็นแต่ด้านเดียวแล้วยึดติดในทิฐิต่างๆ อันทำให้ไม่เข้าใจความจริงแท้ตามสภาวะ^{๑๖}

สรุปด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้ การใช้วาจาของพระพุทธเจ้าจึงมีพลังมากมายมหาศาลการใช้วาจาของพระพุทธองค์แต่ละครั้งจึงสำเร็จสมประสงค์ และเกิดประโยชน์ต่อผู้ฟังและสังคมในสมัยพุทธกาลอย่างกว้างใหญ่ไพศาล มีผลมาจนกระทั่งจวบจนปัจจุบันนี้

^{๑๓} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๖, ๓๐๒/๒๓๑, ๒๓๗.

^{๑๔} ขุ. สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๔๓.

^{๑๕} วคิน อินทสระ, **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมดา, ๒๕๔๕), หน้า ๖๓-๖๔.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓๓.

๒.๑.๓. องค์ประกอบที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสอน

พระพุทธเจ้ามีคุณสมบัติที่ช่วยให้การสอนประสบความสำเร็จ ตามแนวพระพุทธคุณ ๓ ประการ คือ

๒.๑.๓.๔ บุคลิกภาพ พระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะทั้งด้านความสง่างามแห่งพระวรกายพระสุรเสียงที่โน้มนำจิตใจ และพระบุคลิกลักษณะอันควรแก่การศรัทธาประสาทุกประการ เช่น

๑) ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ และตรัสพระวาจาสุภาพสละสลวย อย่างคำชมของ จังกิพราหมณ์ที่ว่า “พระสมณโคดม มีพระวาจาไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดแจ้ง”^{๑๗} และคำของอุตรมาณพที่ว่า “พระสุรเสียง ที่เปล่งก้องจากพระโอษฐ์นั้นประกอบด้วยคุณลักษณะ ๘ ประการ คือ แจ่มใส ๑ ชัดเจน ๑ นุ่มนวล ๑ ชวนฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พร่า ๑ ซึ่ง ๑ กังวาน ๑”^{๑๘}

๒) ทรงมีพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีพระวรกายสง่างาม ดังจังกิพราหมณ์ที่ชมพระองค์ว่า “พระสมณโคดม มีพระรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก พระวรรณะและพระสรีระดุจดั่งพรหม น่าดูขมนักหนา

๓) ทรงมีพระอากัปภิรียมารยาททุกอย่างทั้งงดงามน่าเลื่อมใส เริ่มแต่สมบัติผู้ดีและ มารยาทอันเป็นที่ยอมรับของสังคม ตลอดจนพระบุคลิกลักษณะที่เป็นเสน่ห์ทุกประการ พร้อมไปด้วย ความมองอาจ ความสง่างาม ความสงบเยือกเย็น การแสดงธรรมของพระองค์ นอกจากแจ่มแจ้งด้วยสัจ ธรรมแล้ว ยังก่อให้เกิดความรู้สึกเพลิดเพลินสุขใจ ชวนให้อยากฟังอยากใกล้ชิดพระองค์อยู่ไม่ว่า อย่อย่างคำชมของบุคคลต่างๆ เช่น

“นี่ท่านปิงคิยานี มองเห็นสารประโยชน์อันใด จึงเลื่อมใสพระสมณโคดมถึงเพียงนี้”

“ท่านผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุรุษผู้เฒ่าในรสน์แล้ว ย่อมไม่ปรารถนาอะไรอื่น ๆ ที่ เลวฉิบไฉ บุคคลพึงธรรมของพระสมณโคดมพระองค์นั้น โดยลักษณะใดๆจะโดยสุตตะโดยเคยยะ โดย ไวยากรณ์ หรือโดยอภิวุทธธรรมก็ดี ย่อมไม่ปรารถนาว่าตะของสมณะเป็นอันมากเหล่าอื่นโดยลักษณะ นั้นๆ เลยฉิบฉิบ เปรียบเหมือนบุรุษผู้หิวและอ่อนเพลีย มาได้รวงน้ำผึ้ง ก็ลิ้มรส ย่อมได้รสแท้แสนชุ่ม ชื่น ฉับใดบุคคลพึงธรรมของท่านพระโคดมพระองค์นั้น...ย่อมได้รับความดีใจ ปลาบปลื้มใจ ฉับนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษ ได้ไม้จันทน์ เป็นจันทน์เหลืองหรือจันทน์แดง จะสุดกลืนตรงที่ใด ราก ลำต้น หรือยอด กลิ่นหอมสนิทเป็นกลิ่นแท้ ฉับใด บุคคลพึงธรรมของพระโคดมพระองค์นั้น...ก็ ย่อมปราโมทย์ ได้รับความโสมนัส ฉับนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษอาพาธ เจ็บปวด เป็นไข้หนักนายแพทย์ผู้ฉลาดพึงบำบัดอาพาธ เขาได้ฉับไฉ ฉับใด บุคคลพึงธรรมของท่านพระโคดมพระองค์นั้นแล้ว.....ความโศกเศร้า ปริเทวนาการ ความทุกข์โศกเศร้า และความคับแค้นใจของเขาย่อมหมดไป ฉับนั้น

เปรียบเหมือน สระใหญ่มีน้ำใส เย็น จืดสนิท น่าเจริญใจ มีท่าราบเรียบน่ารื่นรมย์ บุรุษผู้ร้อนด้วยแสงแดด ถูกแดดแผดเผา เหน็ดเหนื่อย หิวกระหายเดินมาถึง เขาลงไปอาบ ตั้ม ในสระ

^{๑๗} ม. ม. (บาลี) ๑๓/๖๕๐.

^{๑๘} ม. ม. (บาลี) ๑๓/๕๘๘, ที. ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๘, ๒๑๘.

น้ำนั้น พึงระงับความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย และความเร่าร้อนทั้งปวงได้ ฉันทิ บุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้นแล...ความกระวนกระวายความเหน็ดเหนื่อยและความเร่าร้อนของเขาก็ย่อมระงับไปได้หมดสิ้น ฉันทิ^{๑๙}

“ชนทั้งหลายที่ท่านพระโคตม ทรงชี้แจงให้เห็นแจ้งให้สมาทาน ให้อาจหาญให้ร่าเริง ด้วยธรรมมีกถาแล้ว เมื่อลุกไปจากที่นั่งก็ยังเหลียวหลังกลับมามอง ด้วยไม่อยากจะละจากไป”^{๒๐}

สรุปบุคลิกภาพของพระพุทธองค์ทรงดีพร้อมสูงสุดทุกอย่างที่มนุษย์พึงมีได้ทำให้สร้างศรัทธากับผู้พบเมื่อได้เห็นพระวรกายสง่างามของพระองค์เห็นพระอากัปกิริยางดงามฟังสุรเสียงอันไพเราะจนบรรลุลุดประสงค์ทุกครั้ง

๒.๑.๓.๒ คุณธรรม แสดงตามแนวพุทธคุณ ๓ คือ

ก. พระปัญญาคุณ ของยกมาแสดง ๒ อย่าง คือ ทศพลญาณ และปฏิสัมภิทา

๑) ทศพลญาณ^{๒๑} คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคตที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง

๑.๑ ฐานฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้ฐานะ และฐานะ คือหยั่งรู้กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับขอบเขต และขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่าอะไรเป็นไปได้ และอะไรเป็นไปได้แค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมที่เกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคลซึ่งจะได้รับผลกระทบที่ดีและชั่วต่างๆ กัน

๑.๒ กรรมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน

๑.๓ สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง (คือสู่สุคติทุกคติหรือพ้นจากคติ) หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง (จะเป็นทิฏฐิมีกัตถะ หรือสัมปรายิกัตถะ หรือปรมาตถะก็ตาม) รู้ว่าเมื่อต้องการเข้าสู่จุดหมายใด จะต้องทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร

๑.๔ นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นอนек รู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนสังขาร และอนุปาทินนสังขาร เช่นเรื่องชีวิต ก็ทราบองค์ประกอบต่างๆ สภาวะขององค์ประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งหน้าที่ของมันเช่นการปฏิบัติหน้าที่ของชั้น อายตนะและธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น

๑.๕ นานาธมมุตติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้ธมมุตติ (คือรู้ธมมุตติความโน้มเอียงแนวความสนใจ ฯลฯ) ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่างๆ กัน

๑.๖ อินทริยปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทริยข้อสัตว์ทั้งหลาย รู้ว่าสัตว์นั้นๆ มีแนวความคิด ความรู้ ความเข้าใจ แคไหนเพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทริยอ่อนหรือแก่กล้าสอนง่ายหรือสอนยากมีความพร้อมที่จะเข้าสู่การตรัสรู้หรือไม่

^{๑๙} อิง. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๙๔.

^{๒๐} ม. ม. (บาลี) ๑๓/๕๘๙.

^{๒๑} ม. ม. (บาลี) ๑๒/๑๖๖, อิง. ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑, อภิ. วิ. (บาลี) ๓๕/๘๓๙-๘๔๘, วิภังค. อ. (บาลี) ๕๒๐, ๕๕๐-๖๐๗.

๑.๗ ฌานาภิสังกเลสาทิญาณ ปรีชาหยั่งรู้เหตุที่จะทำให้ฌานวิโมกข์ และสมาบัติเสื่อมหรือเจริญ คล่องแคล่วจัดเจนหรือก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

๑.๘ ปุพเพนิวาสานุสสติ ปรีชาหยั่งรู้ระลึกชาติภพในหนหลังได้

๑.๙ จุตูปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้จุดและอุบัติทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม

๑.๑๐ อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

๒) ปฏิสัมภิทา^{๒๒} คือ ปัญญาแตกฉานในด้านต่างๆ ซึ่งมีทั่วไปทั้งในพระมหาสาวกทั้งหลายด้วย ดังนี้

๒.๑ อรรถปฏิสัมภิทา ความเข้าใจแจ่มแจ้งในความหมายของถ้อยคำหรือข้อธรรม ต่างๆ สามารถอธิบายแยกแยะออกไปโดยพิสดาร แม้ได้เห็นเหตุใดๆ ก็สามารถคิดเชื่อมโยงแยกแยะกระจายความคิดออกไปล่วงรู้ถึงผลต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นได้ แปลสั้นๆ ว่าปัญญาแตกฉานในอรรถ

๒.๒ ธรรมปฏิสัมภิทา ความเข้าใจแจ่มแจ้งในถ้อยคำหรือข้อธรรมต่างๆ สามารถจับใจความคำอธิบายโดยพิสดาร มาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เมื่อมองเห็นผลต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นก็สามารถสืบสาวกลับไปหาสาเหตุได้แปลสั้นๆ ว่าปัญญาแตกฉานในธรรม

๒.๓ นิรุติปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในภาษา รู้ภาษาต่างๆ และรู้จักใช้ถ้อยคำชี้แจงแสดงอรรถและธรรม ให้คนอื่นเข้าใจและเห็นตามได้ แปลสั้นๆ ว่าปัญญาแตกฉานในนิรุติ

๒.๔ ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ความมีไหวพริบ สามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมทันการ และมีความรู้ความเข้าใจชัดในความรู้อย่างไร ว่ามีแหล่งที่มา มีประโยชน์อย่างไร สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกันสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้ แปลสั้นๆ ว่า ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ

ข. พระวิสุทธิคุณ ความบริสุทธิ์เป็นพระคุณสำคัญยิ่งเช่นกัน ในการที่จะทำให้ประชาชนเชื่อถือและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า มองได้จากลักษณะต่างๆ ดังนี้

๑. พระองค์เองเป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง ไม่กระทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ ไม่มีเหตุที่ใครจะยกขึ้นมาตำหนิได้

๒. ทรงทำได้อย่างที่สอน คือสอนเขาอย่างไร พระองค์เองก็ทรงประพฤติอย่างนั้นด้วย อย่างพุทธพจน์ที่ว่า ตถาคตพูดอย่างใดทำอย่างนั้น จึงเป็นตัวอย่างที่ดีและให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอนได้

๓. ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน ทรงสอนผู้อื่นด้วยมุ่งหวังประโยชน์แก่เขาฝ่ายเดียว ไม่มีพระทัยเคลือบแฝงด้วยความหวังผลประโยชน์ส่วนตน หรืออามิสตอบแทนใดๆ มุ่งให้บุคคลหรือหมู่คนที่อยู่ตรงหน้าได้รับผลประโยชน์สูงสุดอย่างแท้จริง

พระวิสุทธิคุณเหล่านี้เป็นผลเกิดเองจากการตรัสรู้ จะเห็นได้จากคำสรรเสริญของบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาล เช่น ”ดูกรนาคิตะ ขออย่าให้เราต้องข้องเกี่ยวกับยศเลย และขออย่าให้ยศมาข้องเกี่ยวกับเราด้วยบุคคลผู้ใดไม่ได้โดยง่ายซึ่งความสุขอันเกิดจากเนกขัมมะความสุขอันเกิดจากวิเวก สุขอันเกิดจากความสงบ สุขอันเกิดจากการตรัสรู้ เหมือนอย่างที่เราได้บุคคลผู้นั้นจึง

^{๒๒} ๐. จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗๒/๒๑๖, ข. ปฎิ. (บาลี) ๓๑/๒๖๘/๑๗๕, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๗๘๔/๔๐๐.

จะยินดีความสุขแบบอาจรม ความสุขที่เกิดจากการหลับ และความสุขที่เกิดจากลาภสักการะและสรรเสริญ”^{๒๓}

จากคำกล่าวของพระสารีบุตรว่า “ท่านทั้งหลาย พระตถาคตมีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจารบริสุทธิ พระตถาคตมิได้มีความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่พระองค์จะต้องปกปิดรักษาไว้ โดยตั้งพระทัยว่า ขอคนอื่น ๆ อย่าได้รู้ถึงความประพฤติชั่วทางกายทางวาจาทางใจของเราเลย”^{๒๔}

“ดูก่อนโมคคัลลานะ เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ จึงปฏิญาณได้ว่าเป็นผู้มีศีลบริสุทธิศีลของเราบริสุทธิ ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง บรรดาสาวกไม่ต้องคอยรักษาเราโดยศีล และเราก็ไม่ต้องคอยคิดหวังให้สาวกช่วยรักษาเราโดยศีล เรามีอาชีวะบริสุทธิ มีธรรมเทศนาบริสุทธิ...ไม่ต้องคิดให้สาวกช่วยรักษา”^{๒๕}

ค. พระกรุณาคุณ อาศัยพระมหากรุณาธิคุณ พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จออกประกาศศาสนา โปรดสรรพสัตว์ ทำให้พระคุณ ๒ อย่างแรกคือพระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณเป็นที่ปรากฏ และเป็นประโยชน์ต่อชาวโลกอย่างแท้จริง เสด็จไปช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนมนุษย์ทั้งที่เป็นกลุ่มและที่เป็นรายบุคคล โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์เอง พระมหากรุณาธิคุณเหล่านี้ พึงเห็นตามคำสรรเสริญและคุณธรรมอื่นๆ ที่แสดงออกความกรุณาที่แสดงออกอย่างได้ผลดีนั้น ต้องอาศัยอุเบกขา และสติสัมปชัญญะเข้าประกอบด้วย ในกรณีต่างๆ และในกรณีนั้นๆ จะต้องเข้าใจความหมายของอุเบกขาให้ถูกต้องด้วย นอกจากนี้ ความกรุณาที่แสดงออกในทางการอบรมสั่งสอนย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะผู้สอนที่เรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร

องค์คุณของกัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการดังต่อไปนี้

๑. ปิโย – น่ารัก (ในฐานะที่วางใจและสนิทสนม)
๒. ครุ – น่าเคารพ (ในฐานะให้เกิดความรู้สึกรับรองใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย)
๓. ภาวนีโย – น่ายกย่อง (ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)
๔. วตฺตา – รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี)
๕. วจนฺทโม – อุดหนุนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่างๆ อยู่เสมอและสามารถรับฟังได้ด้วยใจความอดทนไม่เบื่อ)

๖. คมภิรณฺจุ กถิ กตฺตา – (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้)

๗. โน จญฺฐาเน นิโยชเย – (ไม่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย)^{๒๖}

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือเป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรมองค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

^{๒๓} อภ. ฦก. (บาลี) ๒๒/๓๑๓.

^{๒๔} ที. ปา. (บาลี) ๑๑/๒๒๘.

^{๒๕} อภ. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๐๐.

^{๒๖} อภ. สุตตก (บาลี) ๒๓/๓๔.

การจงใจเพื่อเข้าสู่ธรรมะ หรือ สีลาการสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง แม้เป็นเพียง ธรรมกาหรือการสนทนาทั่วไป โดยไม่มีจุดมุ่งหมายอะไรเป็นพิเศษก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดี เพราะมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ๔ประการ^{๒๗}

๑. สนทสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือจะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดง เหตุผลอย่างชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นจริงเห็นจัง เหมือนจูงมือไปเห็นกับตา

๒. สมาทปนา ขวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือสิ่งใดที่ควรปฏิบัติหรือหัดทำ ก็แนะนำ หรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจยอมรับอยากลงมือ ทำหรือนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนา ระวังให้อาหาญแก่ลัทธิ คือปลุกเร้าใจกระตือรือร้นเกิดความอุสาหะมี กำลังใจแข็งขัน มั่นใจจะทำให้สำเร็จลงได้สู้งานไม่หวั่นระย่อไม่กลัวเหนื่อยยาก

๔. สมปหงสนา ปลอดภัยใจให้สดชื่นร่าเริง คือบำรุงจิตใจให้ชุ่มชื่นเบิกบาน โดย ชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความร่าเริงเบิกบานใจ

อรรถกถาชี้แจงเพิ่มเติมว่า ข้อ ๑. ปลดเปลื้องความโง่เขลาหรือความมัว ๒. ปลด เปลื้องความประมาท ๓. ปลดเปลื้องความเกียจคร้าน ๔. สัมฤทธิ์ผลการปฏิบัติ สรุปสั้นๆ ว่า ชี้ให้ชัด ขวนให้ปฏิบัติ ระวังให้กล้า ปลอดภัยร่าเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ลัทธิ ร่าเริง

พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์ชาวโลกนั้นแสดงออกใน พุทธกิจประจำวันหรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่า วันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวันนั้น เป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่นๆ ทั้งนั้น และให้เห็นการรู้จักทำงานของพระมหาบุรุษพุทธกิจ ประจำวันแบ่งเป็น ๕ อย่างดังนี้

๑. ปุเรกัตตกิจ พุทธกิจเช้าหรือภาคก่อนอาหาร ได้แก่ทรงตื่นพระบรรทมแต่เช้า เสด็จ ออกบิณฑบาต เสรวยแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้นๆ เสด็จกลับพระวิหารรอให้พระสงฆ์ ฉ้นเสร็จแล้ว เสด็จเข้าพระคันธกุฎี

๒. ปัจฉากัตตกิจ พุทธกิจภาคบ่ายหรือหลังอาหาร ระยะเวลาที่ ๑ เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงโอวาทพระภิกษุสงฆ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆพระองค์เสด็จเข้าพระ คันธกุฎีอาจทรงบรรทมเล็กน้อยแล้วถึงระยะที่ ๒ ทรงพิจารณาตรวจดูความเป็นไปของสัตว์โลก ระยะ ที่ ๓ ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมในธรรมสภา ทรงโปรดแสดงธรรม

๓. ปุริมยามกิจ พระพุทธกิจที่๑ (ของราตรี) หลังจากพุทธกิจภาคกลางวันแล้วทรงสนาน แล้วปลีกพระองค์เจียบบๆ พักหนึ่ง จากนั้นพระภิกษุสงฆ์มาเฝ้า ทูลถามปัญหาบ้าง ขอกรรมฐานบ้าง ขอให้ทรงแสดงธรรมบ้าง ทรงใช้เวลาตลอดยามแรกนี้สนองความต้องการของพระสงฆ์

๔. มัชฌิมยามกิจ พุทธกิจในมัชฌิมยาม เมื่อพระสงฆ์แยกย้ายไปแล้วทรงใช้เวลาที่ เหลืออยู่ตอบปัญหาพวาทะทั้งหลายที่มาเฝ้า

๕. ปัจฉิมยามกิจ พุทธกิจในปัจฉิมยาม ทรงแบ่งเป็น ๓ ระยะ ระยะแรก เสด็จดำเนิน จงกรมเพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลาย ระยะที่ ๒ เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงบรรทมสี่หยาสน์อย่างมี

^{๒๗} ที. ส. (บาลี) ๙/๑๘๘/๑๖๑.

พระสติสัมปชัญญะ ระยะที่ ๓ เสด็จประทับนั่งพิจารณาสอดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษเมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้ว ก็เสด็จไปโปรดในภาคพุทธกิจที่ ๑ คือ ปุเรกัตตกิจ^{๒๘}

การทรงให้ความสนพระทัยช่วยเหลือโปรดบุคคลผู้สมควร เป็นเฉพาะบุคคลๆ เช่นนี้ผู้ได้รับการโปรดอาจเป็นคนชั้นสูง ชั้นต่ำ เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ได้ทั้งสิ้น เช่นเสด็จไปโปรดเด็กชายมัธยกุลุณทลีที่กำลังนอนเจ็บหนัก^{๒๙} เสด็จไปโปรดสังคาลกมาณพผู้โหดเหี้ยม^{๓๐} นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเอาพระทัยใส่ในความเป็นอยู่ ทุกข์ สุข ของพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป เช่นเสด็จไปเยี่ยมภิกษุป่วยและพยาบาลภิกษุป่วยไข้ที่ไม่มีคนพยาบาลด้วยพระองค์เอง^{๓๑} ความกรุณาเช่นนี้เป็นเหตุในความเลื่อมใสศรัทธาเป็นประโยชน์ในการสอน ทรงสอนคนได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ ไม่ต้องใช้การลงโทษและทรงได้รับความเคารพบูชาสูงสุดด้วยความจริงใจ

สรุปคุณสมบัติที่พระองค์ที่พระองค์ทรงใช้ในการสอน

๑. ทรงสอนสิ่งที่จริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
๒. ทรงรู้และเข้าใจในสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์
๓. ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง
๔. ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี
๕. ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจสัจธรรมและพึงพอใจได้ความสุข
๖. ทรงมีหลักการสอนและวิธีสอนที่ยืดหยุ่น^{๓๒}

๒.๑.๓.๓ สื่อที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในพุทธวิธีทางการสอน พระพุทธองค์ทรงเป็นยอดในการอุปมาอุปมัยยกตัวอย่างเปรียบเทียบ สื่อที่พระพุทธองค์ทรงยกมาเปรียบเทียบนั้นเป็นของใกล้ตัวมองเห็นง่ายเข้าใจง่าย

๑. สื่อที่พระพุทธองค์ทรงนำมาใช้

การใช้อุปกรณ์การสอนของพระพุทธองค์ทรงนำสิ่งต่าง ๆ รอบตัวตามธรรมชาติพบเห็นอยู่ทั่วไปในชีวิตประจำวันเป็นสื่อในการสอน เช่น ในครั้งประทับอยู่ที่ป่าสิสพวันใกล้เมืองโกสัมพี^{๓๓} พระองค์ทรงสอนพระภิกษุทั้งหลายโดยใช้ใบประดู่เป็นอุปกรณ์ ทรงหยิบใบประดู่มากำมือแล้วถามพระภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในป่ากับใบพระหัตถ์ที่ไหนมากกว่ากัน ฯลฯ หรือทรงใช้การเทน้ำที่ละน้อยๆ และใช้แวนดา เปรียบเทียบจากอุปธรรมไปสู่นามธรรมให้พระราหุลซึ่งตอนนั้นอายุ ๗ ขวบ

^{๒๘} ที่. ม. อ. (บาลี) ๑/๖๑, ส. อ. (บาลี) ๑/๒๘๕, อ. อ. (บาลี) ๑/๖๖.

^{๒๙} ธรรมปัทมกถาภาค ๑.(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๓๐} ที่. ปา. (บาลี) ๑๑/๑๗๒-๒๐๖.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ส. ข. (บาลี) ๑๗/๒๑๕-๒๑๘, วินย. (บาลี) ๕/๑๖๖.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐-๓๒.

^{๓๓} ส.ม.(บาลี) ๑๙/ ๑๗๑๒-๓/ ๕๔๘-๕๑.

เข้าใจได้^{๓๔} และที่ทรงใช้ผ้าขาวประทานให้ท่านจูฬปันถก ลูบไปมาเพื่อสร้างแรงจูงใจในการเข้าสู่ธรรมะตามภูมิธรรมของผู้เรียนจนท่านจูฬปันถกบรรลุธรรมได้^{๓๕}

๒. การอุปมาหรือการเปรียบเทียบเพื่อสื่อให้เข้าใจ

พระพุทธองค์ทรงนำสิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติซึ่งเป็นรูปธรรมมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นามธรรม จนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งเป็นข้อจรรยยิ่ง เช่นที่พระพุทธองค์ทรงนำความแก่ ความเจ็บ ความตายไปอุปมากับสิ่งต่าง ๆ ดังนี้ “ เปรียบเสมือนว่า ภูเขาใหญ่ศิลาล้วนสูงจดฟ้า กลิ้งเข้ามารอบด้าน ทั้งสี่ทิศ บดขยี้สัตว์ทั้งหลายเสีย ฉันทิ ความแก่และความตาย ก็ครอบงำสัตว์ทั้งหลายฉนั้น^{๓๖} “ความตายความเจ็บไข้และความแก่ เป็นเหมือนไฟ ๓ กอง ที่คอยไล่ตาม, กำลังที่จะรับมือได้ก็ไม่มี แรงที่จะวิ่งหนีก็ไม่พอฯ”^{๓๗} “อายุของมนุษย์ทั้งหลายน้อย สัตบุรุษพึงดูหมิ่นอายุน้อยนั้น, พึงประพติเหมือนดังถูกไฟไหม้ศีรษะฯ”^{๓๘} “รูปอุปมาเหมือนพุ่มพองแม่น้ำ เวทนาอุปมาเหมือนพองน้ำฝน สัญญาอุปมาเหมือนพยับแดด สังขารอุปมาเหมือนต้นกล้วย วิญญาณอุปมาเหมือนมายากล ฯ”^{๓๙} “ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ ทั้งบัณฑิต ทั้งคนมี ทั้งคนจน ล้วนเดินหน้าไปหาความตาย ทั้งหมด. ภาชนะดินที่ช่างปั้นหม้อทำแล้ว ทั้งเล็กและใหญ่ ทั้งดิบและสุก ล้วนมีความแตกทำลายเป็นที่สุดฉันทิ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็มีความตายเป็นที่สุด ฉันทนั้นฯ”^{๔๐} “แท้จริงชายหรือหญิงก็ตาม ถึงยังหนุ่มยังสาวก็ตายได้. ใครเล่าจะพึงวางใจในชีวิตว่า เรายังหนุ่มยังสาวอยู่ วันคืนเคลื่อนคล้อย อายุก็น้อยเข้าลงทุกทีเหมือนอายุปลาในที่น้ำจืด. ความเป็นหนุ่มเป็นสาวจะเป็นหลักอะไรได้”^{๔๑}

๒.๒ ตัวอย่างพุทธวิธีทางการสอน

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้พยายามศึกษาวิธีการต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการดึงคนเข้าหาพุทธธรรม โดยการใช้พุทธปัญญาของพระองค์ ซึ่งพอจะยกตัวอย่างบางส่วนที่รวบรวมจากพระไตรปิฎกได้ดังนี้

๒.๒.๑ พุทธวิธีกระตุ้นเตือน ที่ทรงใช้กับปัญจวัคคีย์

สาเหตุที่ทรงใช้พุทธวิธีนี้เนื่องจากพระพุทธองค์ต้องการกระตุ้นเตือนสติปัญจวัคคีย์ ให้เกิดความฉงนคิดด้วยปัญญา โดยมีเนื้อความดังนี้ เมื่อปัญจวัคคีย์ได้เกิดความรู้สึกไม่พอใจที่เห็นพระพุทธองค์ทรงกลับมาเสวยอาหารอีก จึงพากันหนีมาอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ด้วยพระมหากรุณาจึงเสด็จมาแสดงธรรม ให้กับปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ปัญจวัคคีย์ เห็น

^{๓๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๕-๑๒๙.

^{๓๕} แสง จันทรงาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร ; มหามกุฏวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐-๔๑.

^{๓๖} ส.ส.(บาลี)๑๕/๔๑๕/๑๔๘.

^{๓๗} ขุ.เถร.(บาลี)๒๖/๓๕๙/๓๓๕.

^{๓๘} ขุ.ม.(บาลี) ๑๙/๔๙/๕๑.

^{๓๙} ส.ข.(บาลี)๑๗/๒๔๗/๑๗๔.

^{๔๐} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๐๘/๑๔๑.

^{๔๑} ขุ.ชา(บาลี)๒๘/๔๓๗-๔๔๑/๑๖๓-๕.

พระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ก็นัดหมายกันไม่ให้ลุกต้อนรับ ไม่ให้ทำการอภิวาทแต่ให้ปูอาสนะไว้ ถ้าทรงประสงค์จะนั่งก็นั่ง แต่ถ้าไม่ทรงประสงค์ก็แล้วไป แต่ครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงต่างก็ลืมกติกาที่ตั้งกันไว้ พวกภิกษุขึ้นรับและอภิวาทกราบไหว้ และนําน้ำล้างพระบาทตั้งรองพระบาท ผ้าเช็ดพระบาทมาคอยปฏิบัติ พระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับบนอาสนะ ทรงล้างพระบาทแล้ว พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็พากันเรียกพระองค์ด้วยถ้อยคำตีเสมอ คือเรียกพระองค์ว่าอาวุโส พระพุทธเจ้าทรงตรัสห้าม และได้ตรัสว่า ตถาคตมาก็เพื่อจะแสดงอมตธรรมให้ท่านทั้งหลายฟังเมื่อท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง และปฏิบัติโดยชอบก็จะเกิดความรู้จนเข้าถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้ ภิกษุปัญจวัคคีย์กราบทูลคัดค้านว่า เมื่อทรงบำเพ็ญกริยายังไม่ได้ตรัสรู้ เมื่อทรงเลิกเสวยจะตรัสรู้ได้อย่างไร พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสยืนยันเช่นนั้น และภิกษุปัญจวัคคีย์ก็คัดค้านเช่นนั้นถึง ๓ ครั้ง พระพุทธองค์จึงทรงสร้างแรงจูงใจโดยตรัสให้ระลึกว่า **“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอยังจำได้หรือว่า ถ้อยคำเช่นนี้เราได้เคยพูดแล้วในปางก่อนแต่กาลนี้”**^{๔๒} พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ระลึกได้ว่า พระองค์ไม่เคยตรัสวาจาเช่นนี้ จึงได้ยินยอมเพื่อฟังธรรม พระพุทธเจ้าเมื่อทรงเห็นว่าพวกภิกษุปัญจวัคคีย์มีความพร้อมตั้งใจที่จะฟังธรรมของพระองค์แล้ว จึงได้ทรงแสดงปฐมเทศนา^{๔๓} เป็นครั้งแรกที่ทรงแสดงธรรมมีผู้ฟังแค่ ๕ คนเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าตอนแรกภิกษุปัญจวัคคีย์ไม่มีความมั่นใจในพระพุทธองค์ โดยการแสดงอาการกิริยาต่างๆ ในการต้อนรับ เมื่อพระพุทธองค์จะแสดงธรรม แม้ว่าพระพุทธองค์จะตรัสยืนยันถึง ๓ ครั้งแล้วก็ตาม ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็คัดค้านทั้ง ๓ ครั้ง แต่เมื่อพระองค์ตรัสว่า แต่ก่อนนี้เราเคยตรัสวาจาเช่นนี้หรือไม่ เป็นการกระตุ้นเตือนใจสร้างแรงจูงใจให้เกิดความพร้อมในการที่จะเรียนรู้ ถึงแม้จะไม่มั่นใจในตอนแรกแต่ความศรัทธาและความนับถือในพระพุทธองค์ยังคงอยู่สังเกตได้ในขณะให้การต้อนรับ เกิดการทำผิดข้อตกลงที่นัดหมายกันไว้ พระพุทธองค์ทรงใช้ความนับถือและความเชื่อถือที่ปัญจวัคคีย์ได้ประสบพบเห็นเมื่อครั้งยังอยู่กับพระองค์มาสร้างแรงจูงใจจึงเป็นสาเหตุให้การแสดงปฐมเทศนา ประสบความสำเร็จจนวงล้อจักรพระพุทธานุศาสนาจนถึงทุกวันนี้ พระพุทธองค์ทรงใช้บุคลิกภาพของพระองค์เองเป็นตัวสร้างแรงจูงใจ

๒.๒.๒ พุทธวิธีศอกกลับ ที่ทรงใช้กับยสะกุลบุตรกับครอบครัวและสหาย^{๔๔}

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีนี้เนื่องจากต้องการให้พระยสะที่กำลังมองเห็นแต่ความทุกข์เกิดความ เอ๊ะใจ สนใจ ในคำพูดของพระพุทธองค์ทรงตรัสกลับไปเหมือนถูกตีศอกกลับ โดยมีเนื้อความว่า ยสะเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงพาราณสี มารดาบิดาหวงแหนรักษาเป็นอย่างดี จนถึงสร้างปราสาทให้อยู่ใน ๓ ฤดู คืบวันหนึ่งยสะกุลบุตรนั้นได้รับความบ่าเรอให้เป็นสุขด้วยดนตรีต่างๆ บนปราสาทที่มีแต่สตรีล้วน ได้หลับไปก่อน สตรีทั้งหลายผู้บ่าเรอหลับภายหลัง แต่ยสะกุลบุตรได้ตื่นขึ้นก่อนและได้เห็นอาการต่างๆ ของสตรีผู้นอนหลับ ประดุจดั่งซากศพ ก็เกิดความเบื่อหน่ายจนถึงอุทาน

ขึ้นว่า ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ แล้วก็ลงจากปราสาทเดินไปออกประตูเมืองพาราณสีตรงไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วก็เดินบ่นไปอย่างนั้น ในขณะนั้นพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จเดินจงกรมอยู่

^{๔๒} วินย. มหา. (ไทย) ๔/๑๒/๔๓.

^{๔๓} ดุราลละเหียดใน วินย. มหา. (ไทย) ๔/๑๗-๒๓/๑๓-๑๗.

^{๔๔} ดุราลละเหียดใน วินย. มหา. (ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๖๒-๗๑.

ทรงได้ยินเสียงยสะกุลบุตรบ่นไปอย่างนั้น ตรัสขึ้นว่า “**ที่นี่ไม่ขัดข้อง ที่นี่ไม่วุ่นวาย**” ยสะกุลบุตรได้ฟังก็มีความยินดีว่า ที่นี่ไม่ขัดข้องไม่วุ่นวายก็นั่งลง พระพุทธเจ้าก็ตรัส อนุพุพพิกา และอริยสัจ ๔ จบแล้ว ยสะกุลบุตรก็เกิดดวงตาเห็นธรรม

ในการสร้างแรงจูงใจให้กับยสะกุลบุตรที่กำลังเบื่อหน่ายจากการเห็นภาพดุษฎีปาชาผิติดิของหญิงบริวารทั้งหลาย ขณะที่ตัวเองกำลังเบื่อหน่ายสุดๆ อยู่นั้นก็ไม่ว่าจะจัดการกับตัวเองอย่างไร พระพุทธองค์ทรงใช้ คำพูดนำก่อน คือ ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง มาเถิดยสะ นั่งลงเราจะแสดงธรรมแก่เธอ ทำให้ยสะกุลบุตรเห็นทางมีความร่าเริงบันเทิงใจ^{๔๕} เมื่อพร้อมแล้วพระองค์จึงแสดง **อนุพุพพิกา** ในการสร้างความพร้อมเพื่อจูงใจเข้าหาอริยสัจ ๔ ตลอดจนบิดามารดา ภรรยาเก่าและสหายของพระยสะกุลบุตรอีก ๕๕ คน จนทุกคนดวงตาเห็นธรรม เป็นผลให้เกิด พระอรหันต์เพิ่มขึ้นอีก ๕๕ องค์ และอุบาสก อุบาสิกาเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะอธิบายอนุพุพพิกาในตอนสรุปท้ายบทต่อไป พระพุทธองค์ทรงใช้คำตรัสในการสร้างความพร้อมก่อนแล้วจึงทรงใช้อนุพุพพิกาเป็นตัวสร้างแรงจูงใจ ต่อยสะและญาติพร้อมทั้งสหายทั้งหลาย

พุทธวิธีศอกกลับที่ทรงใช้กับองคุลิมาล^{๔๖}

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีนี้ เพื่อพระพุทธองค์ต้องการใช้คำพูดที่หนัก และให้เกิดแรงจูงใจในการกระตุ้นให้เกิดความคิด เหมือนกับการศอกกลับของคณิศรที่ต้องการประทุษร้ายพระองค์ แต่พระองค์ทรงตอบโต้กลับด้วยการเตือนสติ โดยมีเนื้อความว่า พระพุทธองค์ได้สร้างแรงจูงใจให้กับโจรองคุลิมาลตั้งแต่แรกพบทีเดียว เพราะพระพุทธองค์เสด็จมาพระองค์เดียว ซึ่งทางที่จะผ่านป่าที่โจรองคุลิมาลอยู่นั้นไม่มีใครกล้าไปคนเดียวและเมื่อโจรองคุลิมาลคิดจะปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าท่านก็ใช้ อิทาภิสังขาร (การปรุงแต่งฤทธิ์ขึ้นทันใด, การบันดาลด้วยฤทธิ์)^{๔๗} ทำให้โจรองคุลิมาลวิ่งตามไม่ทัน ทั้งๆ ที่องคุลิมาลมีพลกำลังมาก เป็นการสร้างแรงจูงใจให้กับโจรองคุลิมาลครั้งที่สอง และเมื่อพระองค์ตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิดเป็นการสร้างแรงจูงใจครั้งที่สาม จนเป็นเหตุให้โจรองคุลิมาลต้องหยุดขอฟังคำอธิบาย ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสจัดตรงจุดให้สะดุ้งใจว่า เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นเราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุดจนทำให้โจรองคุลิมาลดวงตาเห็นธรรม และทูลขอบรรพชา พระพุทธองค์ทรงสร้างความประหลาดใจทั้งการเข้าไปเจอ การใช้อิทธาภิสังขาร และคำพูดเป็นตัวสร้างแรงจูงใจขององคุลิมาล

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน วินย. มหา. (ไทย) ๔/๒๕/๖๓.

^{๔๖} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๕๒๔/๔๗๙.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป. อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๕.

๒.๒.๓ พุทธวิธีเตือนสติ ที่ทรงใช้กับภททวัคคีย์^{๔๘}

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีนี้ เพื่อต้องการเตือนสติให้ภททวัคคีย์เกิดปัญญา โดยมีเนื้อความว่า ขณะพระพุทธเจ้าเสด็จไปตำบลอุรุเวลา ได้แวะพัก ณ โคนต้นไม้ข้างทางในป่าแห่งหนึ่ง ได้ทรงพบกับ ภททวัคคีย์กุมาร มีจำนวน ๓๐ คน ซึ่งมาเที่ยวเล่นกันพร้อมภรรยาของตน แต่สหายคนหนึ่งไม่มีภรรยา ก็นำเอาหญิงโสเภณีมา เมื่อเปลอหญิงโสเภณีก็ลักเอาห่อเครื่องประดับหนีไปพากันเที่ยวตามหา ได้เห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ ณ โคนไม้ต้นหนึ่งจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เห็นหญิงบ้างไหม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงย้อนถามว่า พวกเธอจะต้องการอะไรกับผู้หญิง เล่า การแสวงหาผู้หญิงหรือแสวงหาตนนั้นอย่างไหนเป็นความดีของพวกเขา ภททวัคคีย์จึงตอบว่าการแสวงหาตนเป็นความดีของพวกเขาข้าพเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสให้นั่งลง แล้วแสดงธรรม **อนุพุทฺธิกา** แก่พวกเขา เมื่อพระองค์ทราบว่าพวกเขามีจิตสงบ มีจิตอ่อน มีจิตปลอดจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือ ภททวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรม สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับเป็นธรรมดา ได้เกิดแก่พวกเขา

ในการใช้พุทธวิธีจูงใจแก่ภททวัคคีย์นี้พระพุทธเจ้าทรงใช้คำถามที่กระตุ้นใจก่อน คือ การตามหาผู้หญิงหรือการตามหาตัวเองอย่างไหนดีกว่ากัน เพราะทุกคนกำลังรุ่มรวยอยู่กับการตามหาหญิงโสเภณีที่เอาห่อเครื่องประดับไป จิตใจจึงยังไม่พร้อม เมื่อพระพุทธองค์ถามจึงทำให้ผู้คิดและตอบว่าการตามหาตัวเองดีกว่า เมื่อเห็นว่าพร้อมแล้วพระพุทธองค์จึงชวนให้นั่งลง และได้สร้างแรงจูงใจครั้งที่สองโดยตรัสแสดงอนุพุทฺธิกา ต่อด้วยอริยสัจ ๔ จนภททวัคคีย์ทั้งหมดดวงตาเห็นธรรม และทูลขออุปสมบท พระพุทธองค์ทรงใช้คำพูดกระตุ้นใจก่อนเมื่อพร้อมแล้วจึงทรงใช้อนุพุทฺธิกาสั่งสอนแก่ภททวัคคีย์

๒.๒.๔ พุทธวิธีตาต่อตาฟันต่อฟัน ที่ทรงใช้กับชฎิล ๓ พี่น้องและบริวาร^{๔๙}

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีนี้เพราะ ต้องการกำราบทิฐิมานะของ ชฎิล ทั้ง ๓ โดยการให้พุทธภิกษุ ต่างๆ ให้ชฎิลยอมรับ โดยมีเนื้อความว่า พระบรมศาสดาได้เสด็จจาริกจากป่าอิสิปตนมฤคทายวันย้อนไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งเป็นตำบลที่ตรัสรู้ มุ่งจะเสด็จไปโปรดชฎิล ๑,๐๐๐ คน ชฎิลเหล่านั้น มีหัวหน้าอยู่ ๓ คน ชื่อ อุรุเวลกัสสปะคนหนึ่งมีบริวาร ๕๐๐ คน ตั้งสำนักอยู่ตำบลหนึ่ง น้องคนที่สองมีชื่อว่า นทิกัสสปะ มีบริวาร ๓๐๐ คน ตั้งอาศรมพำนักอยู่ถัดไปอีกแห่งหนึ่ง น้องคนสุดท้ายชื่อว่า คยากัสสปะ มีบริวาร ๒๐๐ คน ตั้งสำนักอยู่ในที่อีกแห่งหนึ่งถัดไป พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังสำนักของอุรุเวลกัสสปะก่อน อุรุเวลกัสสปะนั้นสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ จึงเป็นบุคคลที่มีทิฐิมานะสูงมาก^{๕๐} พระพุทธองค์จึงทรงใช้ อิทธิปาฏิหาริย์ คือ แสดงฤทธิ์ต่างๆ อาเทศนาปาฏิหาริย์ แสดงวิธีดักใจ ต่างๆ ในการเตรียมความพร้อมเพื่อที่จะสร้างแรงจูงใจ จนอุรุเวลกัสสปะคลายจากความสำคัญผิดนั้น และทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ตรัสให้ไปบอกบริวารเสียก่อน เมื่อบอกบริวารๆ เห็นชอบด้วย จึงพร้อมกันนำเครื่องสำหรับชฎิลบริวารลอยทิ้งน้ำจนหมด แล้วทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ฝ่ายนทิกัสสปะและคยากัสสปะ เห็นบริวารของพี่ชายและบริวาร

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน วินย. มหา. (ไทย) ๔/๓๖/๘๔-๘๖.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน วินย. มหา. (ไทย) ๔/๓๗-๕๔/๘๗-๑๐๔.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน วินย. มหา. (ไทย) ๔/๓๗-๕๑/๔๕-๖๐.

ลายนํ้ามาคิดว่าเกิดอันตรายแก่พี่และคณะก็ตามกันมา เห็นพี่และคณะอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ก็พากันลอยบริวารชฎิลของตนทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต จึงเป็นอันว่าชฎิลรวม ๑,๐๐๐ คน ได้อุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา

พุทธวิธีทางการสอนโดยการสร้างแรงจูงใจให้กับชฎิล ๓ พี่น้อง พระพุทธเจ้าทรงเริ่มต้นที่อุรุเวลกัสสปะก่อนจะเห็นได้ว่าอุรุเวลกัสสปะเป็นพี่ใหญ่สุด มีบริวารมากที่สุด เป็นผู้นำในหมู่ชฎิล และมีปฏิภาณอย่างแรงกล้าเพราะสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ และเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้เป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าทรงสร้างแรงจูงใจกับอุรุเวลกัสสปะด้วยปาฏิหาริย์ ^{๕๑} โดยเริ่มที่อธิปาฏิหาริย์ การแสดงฤทธิ์ให้เป็นอัศจรรย์ และอาเทศนาปาฏิหาริย์ การทลายใจต่างๆ จนอุรุเวลกัสสปะหมดทิฐิมานะทูลขออุปสมบท เป็นเหตุให้น้องทั้งสองและบริวารทั้งหมดขออุปสมบทตาม เมื่อเตรียมการขึ้นแรกเสร็จแล้วพระพุทธเจ้าจึงใช้ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำสอนที่เป็นจริงสอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอัศจรรย์ พระพุทธเจ้าทรงนำพระภิกษุสงฆ์คณะใหม่ทั้งพันรูป เสด็จไปยังตำบล คยา สีสะและ ณ ตำบลนี้พระองค์ได้ทรงแสดง อาทิตตปริยายสูตร ^{๕๒} พระองค์ทรงเริ่มพระสูตรด้วยพระดำรัสว่า “สพฺพํ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ” แปลว่า”ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงถูกเป็นไฟหมดแล้ว”ชฎิลทั้งหลายเป็นผู้นับถือไฟ มีชีวิตเกี่ยวข้องกับไฟมาโดยตลอด ประสบการณ์และความคิดคำนึงต่างๆ ก็พัวพันอยู่กับเรื่องบูชาไฟ แม้เลิกบูชาไฟแล้ว เรื่องพิธีกรรม กิจวัตร ที่เกี่ยวกับไฟก็ยังคงอยู่ในความทรงจำ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องเกี่ยวกับไฟ เกี่ยวกับการถูกไหม้เผาผลาญ ก็เป็นที่สนใจ เป็นการสร้างแรงจูงใจชฎิลให้เพินคิดไปตามกระแสธรรมเทศนาได้ง่าย ^{๕๓} ผลจากการเทศนาพระสูตรนี้ทำให้เกิดพระอรหันต์ขึ้นในโลกอีก ๑,๐๐๐ องค์ พระพุทธองค์ทรงใช้ปาฏิหาริย์ ๓ และการตรัสเรื่องไฟเป็นตัวสร้างแรงจูงใจกับชฎิลทั้งหมด

๒.๒.๕ พุทธวิธีตัดไม้ข่มนาม ที่ทรงใช้กับพระเจ้าพิมพิสารและบริวาร ๑๒ นหุต ^{๕๔}

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีนี้เนื่องจาก การจะแสดงธรรมแก่คนหมู่มากให้ยอมรับฟังได้นั้น ต้องสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นได้ก่อนจึงทรงใช้ให้ อุรุเวลกัสสปะ ที่เหล่าบริวารของพระเจ้าพิมพิสารนับถือ แสดงตนว่ายอมรับถือพระพุทธองค์เป็นสรณะแล้ว เพื่อเป็นการข่มให้เหล่าบริวารนั้นเกิดศรัทธา โดยมีเนื้อความว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมุ่งสู่กรุงราชคฤห์ เพื่อทรงเปลื้องปฏิกุญญาที่ทรงให้ไว้แก่พระเจ้าพิมพิสาร อีกอย่างหนึ่งเพื่อทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาในที่เจริญก่อน พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยพราหมณ์คหบดีชาวมคธ ๑๒ นหุต ^{๕๕} เสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ครั้นถึงจึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ส่วนพราหมณ์คหบดีชาวมคธ ๑๒ นหุต บางพวกถวายบังคมพระพุทธเจ้า บางพวกได้ทูลปราศรัยกับพระพุทธเจ้า บางพวกยก

^{๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๖.

^{๕๒} วินย. มหา. (ไทย) ๖/๕๕/๗๘, ส. สพ. (ไทย) ๒๗/๓๑/๒๔.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๗๙-๘๐.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน วินย. มหา. (บาลี) ๔/๖๔/๕๖-๖๓.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๖.

เมื่อไหว้ไปทางพระพุทธเจ้าบางพวกประกาศชื่อและตระกูล บางพวกนั่งนิ่งอยู่ พราหมณ์และคหบดีชาวมคธ ๑๒๐๐ คนนั้นได้มีความสงสัยว่า ท่านใดระหว่างองค์สมเด็จพระพุทธเจ้ากับอุรุเวลกัสสปใครเป็นอาจารย์ใคร พระพุทธองค์จึงลบความสงสัยนั้นโดยตรัสถามอุรุเวลกัสสป ว่าเหตุใดจึงเลิกบูชาไฟ อุรุเวลกัสสปจึงบอกสาเหตุทั้งหมดแล้วเข้ามาแสดงความเคารพพระพุทธเจ้าพร้อมกับประกาศว่าพระพุทธองค์เป็นพระศาสดาของท่าน และท่านเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า พราหมณ์คหบดีชาวมคธทั้งหมดจึงเข้าใจ พระพุทธเจ้าจึง **ทรงแสดงอนุปพพิกขา** ก่อน เมื่อทรงทราบว่า พวกเขามีจิตสงบมีจิตอ่อนมีจิตปลอดจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาคืออริยสัจ ๔ พราหมณ์คหบดีชาวมคธ ๑๑๐๐ คน ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ได้ดวงตาเห็นธรรม พราหมณ์คหบดีอีก ๑๐๐ คน แสดงตนเป็นอุบาสก

การสร้างความร่วมมือให้เกิดขึ้นกับพระเจ้าพิมพิสารและบริวารทั้ง ๑๒๐๐ คนนั้นพระพุทธองค์ทรงอาศัยพระอุรุเวลกัสสป เพราะก่อนที่พระอุรุเวลกัสสปจะมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนานั้น ได้เป็นอาจารย์และเจ้าสำนักที่ใหญ่มากแห่งหนึ่งในแคว้นมคธ มีผู้นับถือมาก มีบริวารมากพราหมณ์และคหบดีทั้ง ๑๒๐๐ คน จึงมีความลังเลสงสัยว่าระหว่างพระพุทธเจ้า^{๕๖} กับพระอุรุเวลกัสสป ใครเป็นศาสดาของใคร เมื่อพระพุทธเจ้าถามพระอุรุเวลกัสสป และอุรุเวลกัสสปได้ทูลตอบพร้อมทั้งแสดงความเคารพ และประกาศตนเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ทำให้พราหมณ์คหบดีชาวมคธทั้งหมดคลายความเคลือบแคลงสงสัย และเกิดแรงจูงใจมีความศรัทธาในพระพุทธเจ้ามากขึ้น เพราะขนาดศาสดาใหญ่อย่างพระอุรุเวลกัสสปยังเป็นสาวก จิตใจจึงพร้อมที่จะฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าจะแสดงต่อไป คืออนุปพพิกขา ผลของการแสดงธรรมครั้งนี้ทำให้พระเจ้าพิมพิสารสมปฎิญาณ ๕ อย่าง และพราหมณ์คหบดีได้ดวงตาเห็นธรรมถึง ๑๑๐๐ คน และอีก ๑๐๐ คน ได้ประกาศตนเป็นอุบาสก การใช้พุทธวิธีสร้างแรงจูงใจครั้งนี้พระพุทธองค์ทรงใช้อุรุเวลกัสสปเป็นตัวสร้างแรงจูงใจ

๒.๒.๖ พุทธวิธีตีวัฏกระทบคาค ที่ทรงใช้กับอุปติสสมานพ และพุทธวิธีการใช้อุปกรณกับโกลิตะมานพ^{๕๗}

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีตีวัฏกระทบคาค เพราะพระพุทธองค์ทรงมองว่า อุปติสสะเป็นผู้มีปัญหาการจะสอนตรงๆ อาจจะเห็นผลได้ช้า จึงทรงแสดงธรรมแก่ ทีฆนขะ แต่หวังผลให้ อุปติสสะที่อยู่ด้วยในขณะนั้น ได้ยินและรับฟังเพื่อพิจารณาตาม และสาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีการใช้อุปกรณกับโกลิตะมานพ นั้นเพราะพระพุทธองค์ทรงให้วิธีการ หรือเครื่องมือในการปฏิบัติแก่ โกลิตะเพื่อให้คลายจากความง่วง โดยมีเนื้อความว่า ที่ใกล้กรุงราชคฤห์ มีหมู่บ้านพราหมณ์อยู่ ๒ หมู่ หัวหน้าหมู่บ้านนั้นได้เป็นสหายสืบทอดกันมาช้านานและต่างก็มีบุตรชาย ตั้งชื่อว่า อุปติสสะ และ โกลิตะ ตามชื่อหมู่บ้าน อุปติสสะและโกลิตะเมื่อเติบโตขึ้นต่างก็ได้เล่าเรียนศึกษาจนได้สำเร็จการศึกษาตามลัทธิของตน และได้ไปเที่ยวเตร่ด้วยกันอยู่เสมอ เช่นได้ไปเที่ยวดูมหรสพที่มีอยู่บนยอดเขาเป็นงานประจำปี และได้เคยเบิกบานรื่นเริงหรือเศร้า หรือได้เคยตรากตรำผู้แสดงไปตามบทบาท ในคราวหนึ่งเกิดสังเวชใจไม่รู้สึกสนุกในการดูมหรสพนั้น ยิ่งเห็นคนดูหัวเราะ รื่นเริง

^{๕๖} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า (ฉบับรวมเล่ม), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๙.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน วินย. มหา. ๔/๗๒/๖๔-๗๖.

สนุกสนาน ก็ยิ่งสังเวชใจนี้กว่าอีกไม่ช้าเท่าไรไม่เกินร้อยปีก็จะพากันตายไปหมดสิ้น ก็เลยชวนกันไปบวชเป็นปริพาชกในสำนักของอาจารย์สัญญา เมื่อได้ศึกษาหลักทฤษฎีของอาจารย์สัญญาแล้ว ก็เห็นว่าไม่มีสาระแต่ก็ไม่รู้ว่าจะไปพบใครที่ไหนซึ่งสอนได้ดีกว่า จึงพากันตั้งกติกาไว้ว่า ถ้าใครพบอมตธรรมก่อนก็ให้บอกแก่กัน

ในวันหนึ่ง อุปติสสะได้พบกับท่าน พระอัสสชิ ซึ่งเป็นองค์หนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์ได้เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ เห็นอาการของท่านเป็นที่น่าเลื่อมใส (นี่เป็นการสร้างแรงจูงใจอย่างหนึ่งที่พระสงฆ์ควรทำให้เกิดมากที่สุด) เกิดความสนใจแต่เห็นว่ายังไม่ใช่เวลาที่จะได้ถามจึงได้เดินตามท่านไป เมื่อท่านบิณฑบาตกลับ ฉันทเสร็จแล้วจึงเป็นโอกาส ก็เรียนถามท่านว่าท่านบวชอุทิศใคร ท่านชอบใจธรรมของใคร ท่านอัสสชิก็ตอบว่าท่านบวชอุทิศพระพุทธเจ้า ซึ่งเสด็จออกผนวชจากศกยสกุลพระองค์เป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจในธรรมของพระองค์ อุปติสสะก็ขอให้ท่านแสดงธรรมนั้นให้ฟัง ท่านอัสสชิก็กล่าวตอบว่า ท่านเพิ่งเข้ามาบวช ยังไม่อาจแสดงให้พิสดารกว้างขวางจะแสดงได้ก็โดยย่อ อุปติสสะก็กล่าวตอบว่า แสดงพยัญชนะมากแต่ไม่ได้เนื้อความอะไร (เป็นข้อที่สงฆ์ควรตระหนักเพราะเป็นเหตุผลความสนใจ) ก็ไม่เป็นประโยชน์ขอให้แสดงแต่โดยใจความท่านอัสสชิก็แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เป็นพระคาถาว่า

“เย ธมมา เหตุปปภาว เตสํ เหตุ ตถาคโต
เตสญจ โย นิโรธจ เอว วาที มหาสมโณ

ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด หรือเกิดแต่เหตุ พระตถาคต กล่าวเหตุของธรรมเหล่านั้น และความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้”^{๕๘}

อุปติสสะเมื่อได้ฟังก็เกิด ธรรมจักขุ คือดวงตาเห็นธรรมว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา ครั้นแล้วอุปติสสะก็ลาท่านไปพบโกณฑัญญะผู้สหาย เพราะได้ระลึกถึงสัญญาที่ได้ทำกันไว้ ว่าใครพบอมตธรรมก่อนจงบอกแก่กัน เมื่อพบโกณฑัญญะก็ได้กล่าวธรรมะนี้ให้โกณฑัญญะฟัง โกณฑัญญะเมื่อได้ฟังแล้วก็เกิดดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน แล้วก็พากันไปหาสัญญาชัยผู้เป็นอาจารย์ เล่าเรื่องให้ฟังแล้วกล่าวชักชวนอาจารย์ให้อาจารย์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า สัญชัยผู้เป็นอาจารย์ก็ไม่ยอม เพราะมีมานะว่าเป็นอาจารย์เจ้าลัทธิอยู่แล้ว อุปติสสะและโกณฑัญญะก็ลาอาจารย์ พาเอามาณพที่เป็นบริวารของตนจำนวน ๒๕๐ คนไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ประทานให้อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาฝ่ายบริวารนั้นเมื่อได้อุปสมบทแล้ว ก็ได้บำเพ็ญเพียรจนสำเร็จพระอรหันต์ทั้งหมด

ส่วนพระโกณฑัญญะ หรือพระโมคคัลลานะ ตามชื่อมารดาว่าโมคคัลลี ท่านอุปสมบทได้๗ วัน ได้ไปทำความเพียรอยู่ ณ บ้าน กัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ ในเวลานั้นพระศาสดาได้ประทับอยู่ในสวน เภสกาลวัน ซึ่งเป็นที่ให้เหยื่อแก่เนื้อ ใกล้เมืองหลวงแคว้นมคธคะอันชื่อว่าสูงสูมารคิระ พระโมคคัลลานะเมื่อบำเพ็ญเพียรอยู่ ณ กัลลวาลมุตตคาม นั้นได้นั่งเฝ้าอยู่พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบ ก็เสด็จไปประทานพระโอวาท ตรัสบอกอุบายแก้ง่วงต่างๆดังนี้^{๕๙}

^{๕๘} วิ. มหา. (ไทย) ๔/๗๒/๖๔-๗๖.

^{๕๙} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๔.

๑. เมื่อมนสิการคือทำไว้ในใจ ซึ่งสัญญาคือความกำหนดหมายในข้อใด เกิดความ
ง่วงขึ้น ก็ให้ทำมนสิการสัญญาข้อนั้นให้มากขึ้น

๒. ตรีกตรองพิจารณาธรรมะที่ได้ฟังได้เรียนมาด้วยใจ

๓. ให้สาธยายคือท่องบ่นธรรมะโดยพิสดาร.

๔. เอามือยอนหูทั้งสองข้าง หรือว่าลูบด้วยฝ่ามือ

๕. ลูบย่นตาด้วยน้ำ เหลียวดูทิศ แหงนหน้าดูดาว

๖. มนสิการคือทำไว้ในใจ ซึ่งอาโลกสัญญา คือกำหนดความสว่างให้มีความสว่างเหมือน
กลางวัน อันปรากฏอยู่ในใจ ทำใจให้เปิด ไม่ให้ถูกห่อหุ้ม ให้สว่าง

๗. จงกรมคือเดินไปมา สำรวมอินทรีย์และสำรวมจิต ไม่คิดออกไปภายนอก

๘. ก็ให้นอน ที่เรียกว่าสำเร็จสี่หะไลยา คือนอนตะแคงเบื้องขวา ไม่คิดทำความสุขในการ
นอน และตั้งสติกำหนดจะตื่นขึ้น ลุกขึ้น

วิธีแก่ง่วงทั้ง ๘ ข้อนี้ตรัสสอนเป็นวิธีแก้เพื่อเลือกใช้ข้อใดข้อหนึ่ง จนในที่สุดเมื่อไม่สำเร็จ
ก็ให้นอนทันที เมื่อประทานวิธีแก่ง่วงแล้วก็ได้ตรัสโอวาทอีก ๓ ข้อคือ

๑. ไม่ควรชูงวงเข้าสกุล หมายความว่า ไม่ควรตั้งมานะว่าเราเป็นนั่นเป็นนี่ ที่เขาต้องนับ
ถือ เขาจะต้องต้อนรับเข้าไปสู่ประตู เพราะถ้าหากคนในตระกูลเขามีการงานมากเขาไม่ได้ใส่ใจถึงก็จะ
ทำให้เกิดเก้อเขินคิดไปต่างๆ นาๆ เกิดความฟุ้งซ่านจิตเลยไม่สำรวมจะห่างจากสมาธิ

๒. ไม่พูดคำที่เป็นเหตุโต้เถียงกันคือผิดกัน เพราะจะต้องพูดมาก ทำให้ฟุ้งซ่าน ทำให้จิต
ไม่สำรวม และห่างจากสมาธิได้เช่นเดียวกัน

๓. พระองค์ทรงติการคลุกคลี แต่ว่ามิใช่ตีไปทุกอย่าง สรรเสริญก็มี คือทรงติ ไม่สรรเสริญ
การคลุกคลีด้วยหมู่ชน แต่ว่าทรงสรรเสริญการคลุกคลีด้วยเสนาสนะอันสงบ คืออยู่ในที่นอนที่นั่งอัน
สงบ

พระโมคคัลลานะ ได้กราบทูลถามว่า ด้วยข้อปฏิบัติเท่าไรภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้น้อมไปใน
ธรรมะเป็นที่สันติตนหา สำเร็จถึงที่สุด เกษมจากโยคะคือกิเลสที่เป็นเครื่องประกอบจิตไว้ถึงที่สุด เป็น
พรหมจารีถึงที่สุด ถึงสุดทางกันจริงๆ เป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งเทพและมนุษย์ทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบโดยความว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เมื่อได้สดับว่าธรรมทั้งปวง
ไม่ควรยึดมั่น ก็พิจารณาให้ทราบชัดลักษณะของธรรมทั้งปวงนั้น กำหนดธรรมทั้งปวงนั้นว่าไม่ควรยึด
มั่นอย่างไร เมื่อเสวยเวทนา คือสุข ทุกข์ หรือไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุขอย่างใดอย่างหนึ่งก็ให้พิจารณาเห็น
ด้วยปัญญาที่ประกอบด้วยความหน่าย ความดับ และความสลัดคืนไม่ยึดมั่นไม่สะดุ้ง จึงเป็นผู้ดับกิเลส
เฉพาะตัว และจึงเป็นผู้รู้ว่ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว พระโมค
คัลลานะเมื่อได้สดับพระพุทธาสนาแล้ว ได้ปฏิบัติตามก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้น

ส่วนพระอุปติสสะ หรือพระสาสิบุตร คือเป็นบุตรของนางสารีพราหมณ์ บวชแล้วได้กั
เดือน ได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปบนเขา คิชฌกูฏ แขวงกรุงราชคฤห์ ในวันนั้นพระพุทธเจ้าได้ประทับ
ที่ถ้ำชื่อว่า สุกรขาตา ในเขาคิชฌกูฏนั้นได้มีปริพาชกผู้หนึ่งชื่อ ทีฆนชะ^{๖๐} ได้เข้าไปยืนเฝ้าท่านพระสาสิ
บุตรได้นั่งอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์และถวายงานพัดพระพุทธเจ้าอยู่

^{๖๐} ม. ม. ทีฆนชุตต (บาลี) ๑๓/๒๖๓/๒๖๔.

ปริพาชกนั้นได้ทูลถามถึงทฤษฎีคือความเห็นของตนว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจหมดทุกสิ่ง

พระพุทธเจ้าตรัสโดยใจความว่า ถ้าอย่างนั้นทฤษฎีคือความเห็นเช่นนั้น ก็ต้องไม่ควรแก่ปริพาชกนั้น ปริพาชกก็ต้องไม่ชอบทฤษฎีนั้นเหมือนกัน

ทฤษฎี คือความเห็นต่างๆ นั้น เมื่อสรุปลงมีเพียง ๓ คือ

๑. เห็นว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่ตน ตนชอบใจหมด

๒. เห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจทั้งหมด

๓. เห็นว่า บรรดาสิ่งทั้งปวงนั้น บางสิ่งควรแก่ตน ตนชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่ตนตนไม่ชอบใจ

ทฤษฎีทั้ง ๓ นี้ ทฤษฎีที่ ๑ ไกลต่อความยินดีพอใจ ทฤษฎีที่ ๒ ไกลต่อความขัดข้องใจทฤษฎีที่ ๓ ไกลทั้ง ๒ อย่าง คือบางอย่างไกลต่อความยินดีพอใจ บางอย่างไกลต่อความไม่ยินดีพอใจ ทุกๆ ทฤษฎีเป็นเหตุให้เจริญกิเลสได้ทั้งนั้น เพราะถ้าถ้อยมั่นในทฤษฎีนั้นว่าเป็นจริง ทฤษฎีอื่นเป็น โฆษะ คือว่าเปล่าหมด ก็ต้องผิดจากอีก ๒ พวก เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ต้องวิวาทกัน จะต้อง พินาศกัน เปียดเบียนกัน ผู้รู้เมื่อพิจารณาเห็นโทษของความยึดมั่นในทฤษฎีอย่างใดอย่างหนึ่งดังที่กล่าวมาแล้วนี้ จึงได้ละทฤษฎีนั้น และไม่ทำทฤษฎีอื่นให้เกิดขึ้นอีก

ต่อจากนั้นได้ตรัสถึง กายอันนี้ ซึ่งเป็นที่ประชุมมหาภูตทั้ง ๔ อันได้แก่ ดิน น้ำ ไฟลม ซึ่งมีปิตามารดาเป็นแดนเกิด เติบโตขึ้นเพราะการบำรุงด้วยอาหารต่างๆ เป็นกายที่จะต้องแตกทำลายเป็นธรรมดา ก็ควรพิจารณาว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน

ครั้นแล้วได้ทรงแสดง เวทนา ๓ คือเมื่อคนเสวยสุขเวทนาเวลาใด เวลานั้นก็ย่อมไม่ได้เสวยทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา เสวยทุกขเวทนาเวลาใด ในเวลานั้นก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา เสวยทุกขมสุขเวทนาเวลาใด ในเวลานั้นก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนาหรือทุกขเวทนา คือรับเวทนาที่ละอย่างในเวลาหนึ่ง เวทนาทั้ง ๓ นั้นก็เป็นของไม่เที่ยง เป็นของที่มีการปรุงแต่ง เป็นของที่อาศัยเหตุเกิดขึ้น มีความสั้นไปเสื่อมไป คลายไปได้ จนถึงดับไปเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาให้เห็นความจริงดังนี้จะเกิด นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ เหมือนดังที่แสดงในอนัตตลักขณสูตร^{๖๑}

เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมนี้แก่ทีฆนขะปริพาชก ท่านพระสาฬหบุตรได้นั่งถวายพัดไปพลางฟังไปพลาง และพิจารณาตามเห็นว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสให้ละให้สละคืนเพราะความรู้จริงเห็นจริงในธรรมเหล่านี้ เมื่อพิจารณาอยู่จิตก็พ้นอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น

การสร้างแรงจูงใจให้กับพระโมคคัลลานะกับพระสาฬหบุตรนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงเวทนาในการตั้งจิตใจพระโมคคัลลานะและพระสาฬหบุตรสู่ธรรมชั้นสูง ท่านพระอัครสาวกทั้งสองนั้นท่านเป็นบุตรอยู่ในตระกูลที่มั่งคั่ง มีความสุขมาก เมื่อมาบวชเข้าเฝ้าต้องอาศัย นิสสัย ๔^{๖๒} ความไม่สบายก็จะต้องมีมากขึ้น เพราะการที่จะอยู่อาศัย การที่จะนั่งห่ม การที่จะขบฉันก็ไม่เป็นไปตามประสงค์ จะต้องไปบิณฑบาตเขามาฉันจริงๆ จะให้ถูกกับความปรารถนาก็เป็นไปไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นหากยังติดอยู่ ยังชอบสุขเวทนาอยู่ ถึงจะมีความรู้ความเข้าใจอะไรได้แจ่มแจ้งพอสมควรแล้วก็ตาม

^{๖๑} วินย. มหา. (ไทย) ๔/๒๔/๒๐-๒๔.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน วินย. มหา. (ไทย) ๔/๘๗/๑๗๑-๑๗๒.

การปฏิบัติก็ยังดำเนินไปไม่สะดวกพระพุทธเจ้าจึงยกเวทนาขึ้นมาเน้นเพราะฉะนั้นเมื่อปล่อยเวทนาคือว่าปล่อยสุขเสียได้ ก็เป็นอันว่าท่านไม่กังวลอีกแล้ว จึงเกิดความรู้ความเข้าใจธรรมแจ่มแจ้งหมด^{๖๓}

พระพุทธองค์ทรงใช้เวทนาในการสร้างแรงจูงใจพระโมคคัลลาและพระสารีบุตร

๒.๒.๗ พุทธวิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง ที่ทรงใช้กับพระญาติที่มีพระเจ้าสุทโธตนะเป็นประธาน

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงเห็นถึงความกระด้างกระเดื่องของประยูรญาติ ที่ทรงถือทิฐิมานะต่อพระองค์ จึงทรงแสดงพุทธานิหาร เพื่อกำราบความถือตัวนั้น โดยการลอยขึ้นบนกลางอากาศ เสมือนพระบาทอยู่เหนือศีรษะเหล่าประยูรญาติ เพื่อแสดงถึงฐานะพระองค์ที่บรรลุเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว โดยมีเนื้อความว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์^{๖๔} สักกชนบทเมื่อเสด็จไปถึง พระญาติมีพระเจ้าสุทโธตนะเป็นประธาน ก็ถวายการต้อนรับ และจัดให้ประทับในที่อารามของเจ้าสหายองค์หนึ่ง ชื่อว่า นิโครธจึงได้เรียกว่า นิโครธาราม ในชั้นแรก พระญาติชั้นผู้ใหญ่คือผู้ที่สูงอายุกว่า ไม่ยอมถวายบังคม คือการไหว้ เพราะสหายวงศ์เป็นผู้ที่มีมานะแรงมาก ไม่ยอมแสดงความเคารพแก่ผู้ที่มีอายุอ่อนกว่าท่านแสดงว่าตนโภกขรพัสได้ตกแปลว่าตนที่มีสีแดงพระพุทธเจ้าได้แสดง เวสสันดรชาดก^{๖๕} ที่มีความโดยย่อว่า

พระเจ้าสัณขัแห่ง สีวิรัฐ ได้มีพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าเวสสันดร ประสูติแต่พระนางมุลลตี พระเวสสันดรนั้น ครั้นเมื่อมีพระชนมเจริญขึ้น ก็ได้ทรงอภิเษกกับพระนางมัทรีมีพระราชโอรสองค์หนึ่งพระนามว่าชาลี พระธิดาองค์หนึ่งพระนามว่ากัณหา พระเวสสันดรเป็นผู้มีพระหทัยกว้างขวาง ทรงบำเพ็ญทานอยู่เสมอ มีพระอภัยมณีน้อยนำพาไปในทางบริจาคอย่างไม่อันและไม่หยุดยั้ง ได้ประทานช้างเผือกสำหรับพระนครแก่พราหมณ์ชาวกลิงครรัฐไป ชาวเมืองจึงเกิดความไม่พอใจ ประชุมกันให้พระสัณขัเนรเทศพระเวสสันดร พระเจ้าสัณขัก็จำเป็นต้องปฏิบัติตามความประสงค์ของประชาชน เนรเทศพระเวสสันดรไปพร้อมกับพระชายาพระโอรสพระธิดา ทั้ง ๔ พระองค์ได้เสด็จไปผนวชเป็นฤๅษีอยู่ในป่า แต่ก็ยังมีพราหมณ์ชุกไปทูลขอพระชาลีพระกัณหา พระเวสสันดรก็ประทานให้ ชุชกก็พา कुमारกุมารีทั้งสองไป แล้วยังมีพราหมณ์มาขอนางมัทรีอีก พระเวสสันดรก็ประทานให้ไป แต่ว่าพราหมณ์ที่มาขอนางมัทรีนั้นว่าเป็นพราหมณ์พระอินทร์แปลงมา ขอแล้วก็ถวายคืนไว้ ฝ่ายชุชกพาพระชาลีพระกัณหาไปเฝ้าพระเจ้าสัณขั พระเจ้าสัณขัก็ทรงรับเอาทั้งสองพระองค์ไว้ และพระราชทานทรัพย์เป็นการแลกเปลี่ยนพระราชชนัดดา และพระเจ้าสัณขัก็ทรงพาพระราชชนัดดาออกไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเสด็จกลับพระนคร พระญาติที่อาวูโสกว่าเมื่อได้ฟังและได้เห็นพระพุทธจริยาต่างๆ ในที่สุดก็ได้ถวายบังคมด้วยกันทั้งหมด

ในการสร้างแรงจูงใจพระญาติที่อาวูโสกว่าและเป็นผู้ที่มีมานะแรงมาก พระองค์ทรงใช้ชาดกเรื่องพระเวสสันดรมาเป็นตัวสร้างแรงจูงใจ จะเห็นได้ว่าในเรื่องพระเวสสันดรนั้นกล่าวถึงทานหรือการให้ ซึ่งเป็นการให้ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ให้ด้วยความเต็มใจ ให้โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ให้ใน

^{๖๓} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๙.

^{๖๔} ดุราลละเหียดโน ธมมปท. ๖/๓๑-๓๔.

^{๖๕} ดุราลละเหียดโน พุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๓๖๕/๑๐๔๕, ชาดก. ๑๐/๓๑๕.

สิ่งที่ให้ยาก^{๖๖} ให้โดยไม่หวั่นเกรงปัญหาใดๆ ผู้ที่ให้ในระดับนี้ได้ต้องเป็นผู้มีจิตใจเมตตาสูง ไม่มี ความเห็นแก่ตัว ไม่มีทิฐิमानะ เรื่องที่สองก็คือ เมื่อเกิดความผิดพลาดขึ้นพระเวสสันดรก็ยอมรับผิด โดยไม่มีข้อแม้ใดๆ พระองค์ทรงยอมลำบากอดทนเองลงมาเป็นนักบวชธรรมดา อยู่ป่ากินผลไม้ต่างๆ เป็นอาหาร เป็นการสอนพระประยูรญาติ ของพระองค์ทางอ้อมประกอบกับกริยาอาการที่น่าเลื่อมใส ของพระองค์ ทำให้พระญาติอาวุโสทั้งหลายยอมรับ และแสดงความเคารพในเวลาต่อมานั่นเอง ใน เรื่องนี้พระพุทธองค์ใช้ชาดกเรื่องทานและการไม่ถือทิฐิของพระเวสสันดรเป็นตัวสร้างความจงใจกับ พระประยูรญาติของพระองค์

๒.๒.๘ พุทธวิธีการใช้สื่อ ที่ทรงใช้กับพระราหุล^{๖๗}

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีการใช้สื่อนี้ เพราะพระพุทธองค์มีเจตนาที่จะ เปรียบเทียบให้เห็นธรรมะกับสิ่งที่อยู่รอบตัว เพื่อความเข้าใจในหลักธรรมได้ง่ายขึ้น วันหนึ่งพระผู้มี พระภาคเสด็จมา ณ ที่อยู่ของสามเณรราหุล สามเณรมองเห็นแล้วปูลาดอาสนะและจัดน้ำล้างพระบาท ไว้ พระผู้มีพระภาคล้างพระบาทแล้วทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะหนึ่ง เมื่อสามเณรถวายบังคมนั่ง เรียบร้อยแล้ว พระองค์ได้ตรัสถามว่า “ราหุล เธอเห็นน้ำที่เหล้อยู่หนึ่งหนึ่งในภาชนะนี้หรือไม่” สามเณรราหุลทูลว่า “เห็นพระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็มีคุณธรรมของสมณะ เหลืออยู่น้อยเหมือนอย่างนั้น เสร็จแล้วทรงเทน้ำนั้นทิ้งเสีย ตรัสถามว่า “เธอเห็นเราเทน้ำหนึ่งหนึ่ง ทิ้งไปแล้วไหม” สามเณรราหุลทูลว่า “เห็นพระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการกล่าว เท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็เป็นผู้ที่คุณธรรมของสมณะออกทิ้งเสียเหมือนอย่างนั้น” แล้วทรงคว่ำภาชนะลง ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้คว่ำลงแล้วไหม” สามเณรราหุลทูลว่า “เห็นพระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ คุณธรรมของสมณะของเขาก็ชื่อว่าคว่ำไปแล้ว เหมือนอย่าง นั้น” แล้วทรงหงายภาชนะขึ้น ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้ว่างเปล่าไหม” สามเณรราหุลทูลว่า “เห็น พระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จทั้งที่รู้อยู่คุณธรรมของสมณะของเขาก็ว่าง เปล่า เหมือนอย่างนั้น” พระองค์ทรงตรัสเล่าเรื่องข้างต้นที่เข้าสู่สนามรบ ในอาการต่างๆ และสุดท้าย พระองค์ตรัสถามว่า “ราหุล แวนมีประโยชน์อย่างไร” สามเณรราหุลทูลตอบว่า “มีประโยชน์สำหรับ ส่องดู พระเจ้าข้า” ทรงตรัสว่า “อันนั้นเหมือนกันราหุล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อน จึงกระทำการ ด้วย กาย วาจา และใจ”

สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสร้างแรงจูงใจให้กับพระราหุลซึ่งเป็นสามเณรมีพระ ชนม์ ๗ พรรษา^{๖๘} พระองค์ทรงใช้อุปกรณ์การสอน คือน้ำและภาชนะที่พระองค์ใช้ล้างพระบาท พระองค์ทรงแสดงเป็นขั้นๆ เพื่อให้เด็กอายุ ๗ ขวบเข้าใจง่ายๆ ในการให้เห็นโทษของการพูดมุสาสิ่ง เปรียบเทียบที่เป็นนามธรรม พระองค์ก็ทรงใช้สิ่งที่พระราหุลท่านเคยเห็นเคยสัมผัสมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็น เป็นข้างต้นหรือแวนตา ทำให้พระราหุลนึกตามได้ถูกต้องและเห็นภาพที่พระองค์อธิบายอย่างแจ่มชัด

^{๖๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, บางแง่มุมเกี่ยวกับพระพุทธองค์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ บุ๊ค เซ็นเตอร์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๗-๕๕.

^{๖๗} คุรยลละเอียดใน จุฬราหุลวาทสูตร, ม. ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๕-๑๒๙.

^{๖๘} อ. อัมพลภัฏฐิกราวุโธวาทสูตร, ม. ม. (ไทย) ๑๗/ ๒๗๒.

เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน และสามารถนำสู่การปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง พระพุทธองค์ทรงใช้อุปกรณ์การสอนที่ง่าย ๆ และสิ่งที่เด็กอายุ ๗ ขวบ เห็นอยู่จนชินตามาเป็นตัวสร้างแรงจูงใจพระราหู

พุทธวิธีการใช้สื่อ ที่ทรงใช้กับพระจูฬปันถก^{๖๙}

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีการใช้สื่อนี้ เพราะพระพุทธองค์มีเจตนาที่จะเปรียบเทียบให้เห็นธรรมะกับสิ่งที่อยู่รอบตัว เพื่อความเข้าใจในหลักธรรมได้ง่ายขึ้น โดยมีเนื้อความว่า ในสมัยพุทธกาล มีพระเถระรูปหนึ่งชื่อ มหาปันถก ได้นำเอน้องชายชื่อจูฬปันถกมาบวชด้วยครั้งบวชแล้ว พี่ชายก็มอบหมายให้ท่องจำคาถาหรือคำฉันท์บทหนึ่งที่มีความยาวเพียง ๔ บาทเท่านั้น แต่พระจูฬปันถก ก็ท่องจำไม่ได้ แม้เวลาจะล่วงเลยไป ๔ เดือนแล้วก็ตาม พระมหาปันถกเห็นว่าน้องชายจะไปไม่ไหวแน่ ก็เลยขับไล่ให้ลาสิกขาออกไปเป็นคฤหัสถ์เสีย พระจูฬปันถกจำต้องไปพึ่งที่ยังไม่ยอมสึก จึงเดินร้องไห้เพื่อจะไปสึก พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นเข้าทรงถามทราบเรื่องราวแล้วจึงพาพระจูฬปันถกเข้าไปในพระคันธกุฏี ทรงบอกให้พระจูฬปันถกนั่งลง ประทานผ้าขาวให้ผืนหนึ่งแล้วทรงให้เอามือลูบผ้าขาวนั้นไปมา พร้อมกับท่องว่า “รโหโรหิ” โดยไม่ต้องคิดอะไรทั้งสิ้น เมื่อพระจูฬปันถกท่องไปลูบไป จิตก็เป็นสมาธิมีความสว่าง สะอาด สงบ เป็นลักษณะ เมื่อถึงเวลาอันเหมาะสมความรู้ระดับวิชชญาณก็เกิดขึ้น จนบรรลุพระอรหันต์ พระพุทธองค์ทรงใช้อุปกรณ์ คือผ้าขาวและคำภาวนาในการสร้างแรงจูงใจให้กับพระจูฬปันถก

๒.๒.๙ พุทธวิธีสร้างขวัญและกำลังใจ ที่ทรงใช้กับนางกิสาคโคตมิ^{๗๐}

สาเหตุที่พระพุทธองค์ใช้พุทธวิธีสร้างขวัญและกำลังใจนี้ เพื่อต้องการบรรเทาความเศร้าโศกของนางกิสาคโคตมิก่อน ให้นางมีขวัญและกำลังใจก่อนจะแทรกพุทธวิธีที่จะให้นางเห็นความจริงของสังขาร เกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยมีเนื้อความว่า มีลูกสะใภ้เศรษฐีคนหนึ่งชื่อว่ากิสาคโคตมิ ซึ่งมีบุตรคนเดียว ต่อมาบุตรของนางได้ตายลงโดยปัจจุบันทันด่วน นางเสียอกเสียใจจนมีสติวิปลาสไปบ้าง ด้วยความรักและอาลัยในบุตร นางจึงไม่ยอมเอาศพไปฝังหรือเผาอุ้มลูกตระเวนไปตามหมู่บ้าน เพื่อหายาชุบลูกนางให้ฟื้น เป็นที่น่าเวทนาสำหรับบางคนแต่ก็เป็นที่น่าขบขันสำหรับบางคน นางจะได้ยินแต่คำว่า “ไม่มี” จากทุกบ้านเรือน บางแห่งยังขับไล่ไล่ส่งนางเสียอีก เวลาผ่านไปหลายวันจนศพลูกของนางขึ้นอืด นางก็ยิ่งอุ้มต่อไป วันหนึ่งนางได้พบอุบาสกคนหนึ่ง ซึ่งได้แนะนำให้ไปขอยาจากพระพุทธเจ้านางรีบไปยังวัดพระเชตะวันทันที เมื่อนางออกปากขอยา พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า “ยามิแน” นางดีใจอย่างล้นพ้นที่ได้ยินคำว่า “มี” เป็นครั้งแรกนางทูลถามว่ายานั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ประกอบด้วยเมล็ดพันธุ์ฝักกาด นางดีใจยิ่งขึ้นเพราะเมล็ดพันธุ์ฝักกาดเป็นของหาง่าย ขณะนางจะรีบไปหาเมล็ดพันธุ์ฝักกาดนั่นเอง พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า ให้ไปหาเมล็ดพันธุ์ฝักกาดจากบ้านเรือนที่ไม่เคยมีคนตายนางออกตระเวนขอเมล็ดพันธุ์ฝักกาดจากชาวบ้านอีกครั้งหนึ่ง แต่เดินจนเหนื่อยอ่อนก็หาไม่ได้เพราะทุกบ้านล้วนแต่เคยมีคนตายทั้งสิ้น ในที่สุดแสงสว่างก็เกิดขึ้นในดวงจิตของนางว่า ความตายเป็นของธรรมดา คนในโลกทุกคนต้องตาย ในโลกนี้มีคนตายมากกว่าคนเป็น ลูกของ

^{๖๙} แสง จันทรงาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐-๔๑.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๓.

นางก็ไม่มีสิทธิพิเศษอะไร เขาก็เป็นไปตามกฎอันเที่ยงธรรมแห่งจักรวาล ทำให้เกิดความรู้สึกใหม่ ขึ้นมานางจึงนำศพลูกไปฝังแล้วกลับไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ต่อมาก็ได้บรรลุพระอรหันตผล พระพุทธองค์ทรงสร้างแรงจูงใจให้กับนางกิสาคโคตมิ เริ่มตั้งแต่สร้างกำลังใจเมื่อตรัสบอกนางว่ายามีแน่ และให้นางเข้าใจไปตามกระบวนการของประสบการณ์ที่นางพบเห็นเองอย่างแจ่มแจ้ง

๒.๒.๑๐ พุทธวิธีเหยื่อล่อปลา ที่ทรงใช้กับพระนันทะ^{๗๑}

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีนี้ เพราะรู้ว่าพระนันทะนั้นหลงภรรยา เพราะภรรยาสวยงามมาก จนไม่เกิดความรู้สึกในการปฏิบัติธรรม อยากแต่จะลาสิกขา พระพุทธองค์จึงทรงพาไปพบเห็น นางฟ้า นางอัปสร ที่สวยงามกว่าภรรยาของตน โดยใช้ความสวยงามของนางอัปสรเหล่านี้ เหมือนเหยื่อล่อให้พระนันทะอยากอยู่ในเพศสมณะต่อไป คราวหนึ่ง พระนันทะซึ่งเป็นพระญาติสนิทของพระองค์ มีความกระสันอยากสึก เพราะหวนนึกถึงคำสั่งของคนที่สั่งไว้ตั้งแต่วันที่พระศาสดาทรงพาออกบวชว่า “ขอพระลูกเจ้าพึงดวนเสด็จกลับมา” เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบจึงรับสั่งให้พระนันทะเข้าเฝ้า แล้วทรงพาไปดูนางอัปสร ๕๐๐ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ผู้มีรูปร่างสวยสะคราญ เมื่อเทียบกับนางสาภิยานีผู้เป็นภรรยาในโลกมนุษย์แล้ว ก็สวยกว่าหลายร้อยเท่า พระนันทะได้หลงรักนางอัปสร พระพุทธองค์จึงทรงให้คำรับรองว่า ถ้าพระนันทะประพฤติพรหมจรรย์จะให้นางอัปสรเหล่านั้น พระนันทะก็ตกปลง เมื่อข่าวนั้นแพร่สะพัดออกไปเพื่อนพระภิกษุพากันล้อเลียนพระนันทะว่า เป็นลูกจ้างรับจ้างประพฤติพรหมจรรย์ พระนันทะเกิดความละอายใจจึงหนีไปปฏิบัติธรรมอยู่คนเดียว ในที่สุดก็ได้บรรลุพระอรหันตผล พระพุทธองค์ทรงใช้ความอยากของพระนันทะเป็นสิ่งสร้างแรงจูงใจ โดยเสนอสิ่งที่ดีกว่าสวยกว่าให้เกิดความสนใจ ใช้สิ่งแวดล้อมและสภาวะจิตใจที่เกิดความละอายของพระนันทะเองเป็นสิ่งสร้างแรงจูงใจ โดยเสนอสิ่งที่ดีกว่าสวยกว่าให้เกิดความสนใจ ใช้สิ่งแวดล้อมและสภาวะจิตใจที่เกิดความละอายของพระนันทะเองเป็นสิ่งสร้างแรงจูงใจในลำดับต่อมา

ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างโดยสรุปมาเพียง ๑๒ เรื่องพอเป็นแนวทางจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์มีวิธีการหลากหลายวิธีในการดึงบุคคลต่างๆ เข้าหาธรรม ตั้งแต่ความศรัทธาในบุคลิกของพระองค์ คำตรัสที่กระตุกใจ ปุณฺณการีย ๓ เรื่องที่ผู้ฟังรู้อยู่แล้ว ใช้ผู้นำในชุมชนนั้นๆ ใช้อุปนิสัยหรือความเคยชินของผู้ฟัง ใช้นิทานชาดก หรืออุปกรณ์ง่ายๆ และที่สำคัญคือ อนุพัทพิกถา ทำให้เห็นการสร้างแรงจูงใจแบบต่างๆ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งยังมีพระสูตรต่างๆ อีกมากมายในพระไตรปิฎกที่แสดงให้เห็นพุทธวิธีการสอนของพระพุทธองค์ อันแสดงให้เห็นถึงพุทธคุณ คือปัญญาซึ่งทำให้สำเร็จพุทธภาวะ ความเป็นประโยชน์ตนและความถึงพร้อมด้วยประโยชน์ตน เป็นต้น และความกรุณา ซึ่งให้สำเร็จพุทธกิจ ความเป็นผู้เป็นที่พึ่งของโลก และการปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นต้น

สรุปว่า หลักการทั้งหมดของพระพุทธองค์นี้สามารถนำมาประยุกต์ในการสร้างแรงจูงใจสำหรับการเผยแผ่ธรรม การชักจูงคนเข้าปฏิบัติธรรม ในการเรียนการสอน เพื่อให้เข้าถึงธรรมะในสังคมไทยปัจจุบันได้อย่างประเสริฐที่สุด เพราะสังคมที่มีธรรมะเป็นสังคมที่มีรากฐานแข็งแกร่งเป็นสังคมไร้ทุกข์โทษ เป็นสังคมสะอาด และเป็นสังคมแห่งความละอายเกรงกลัวต่อความชั่ว

^{๗๑} พ.อ. (บาลี) ๒๕/๙๐-๙๓.

๒.๓ พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

การศึกษาไทยได้จัดกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีและเจริญรอยสืบต่อมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น รัฐและวัดรวมกันเป็นศูนย์กลางแห่งประชาคม กิจกรรมต่างๆ ของรัฐและวัดย่อมเป็นการสอนประชาคมไปในตัว วิชาที่เรียน คือภาษาบาลี ภาษาไทย และวิชาสามัญขั้นต้น สำนักเรียนมี ๒ แห่ง แห่งหนึ่ง คือ วัด ซึ่งเป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลาน ขุนนางและราษฎรทั่วไป มีพระที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นผู้สอนเพราะสมัยนั้นเรียนภาษาบาลีกันเป็นพื้น ใครรู้พระธรรมวินัยแตกฉานก็นับว่าเป็นปราชญ์ ส่วนอีกแห่งหนึ่ง คือ สำนักราชบัณฑิตซึ่งสอนแต่เฉพาะเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการเท่านั้น^{๗๒}

แต่เดิมมาการเรียนการสอนโดยทั่วไปของเราใช้วัดเป็นสถานศึกษา มีพระภิกษุเป็นครูบาอาจารย์ เป็นการศึกษาที่ปล่อยเสรี ให้เป็นไปเองตามความสมัครใจของแต่ละคน ใครจะเรียนก็ได้ ไม่เรียนก็ได้ ไม่มีใครบังคับ และการสอนนั้นก็สอนโดยไม่มีหลักสูตรหรือประมวลการสอน ไม่มีกฎเกณฑ์ใดๆ และเป็นการสอนให้เปล่าไม่มีค่าจ้างเป็นเงินเดือน เหมือนดังเช่นทุกวันนี้^{๗๓}

อย่างทีกล่าวแล้วว่า การศึกษาของไทยในสมัยก่อนนั้นเริ่มต้นที่วัด โดยพ่อแม่จะส่งลูกหลานไปเล่าเรียนเขียนอ่าน ฟีกัดขัดเกลานิสัยกับพระสงฆ์ที่วัด แต่เมื่อวันเวลาผ่านไปรูปแบบการศึกษาก็เปลี่ยนแปลงไป มีสถานศึกษาที่เรียกว่า “โรงเรียน” เข้ามาแทนที่ ทำให้บทบาทของพระสงฆ์ในการเป็นครูลดน้อยถอยลงไปเป็นลำดับ จนในที่สุดวิชาศีลธรรมก็หลุดหายไปจากหลักสูตรการเรียนการสอน

อย่างไรก็ดี ที่ผ่านมายังมีโรงเรียนหลายแห่งที่เห็นความสำคัญของครูพระ จึงมักจะนิมนต์ไปช่วยสอนและช่วยอบรมนิสัยของเด็กๆ ที่โรงเรียน อาจจะเป็นสัปดาห์ละครั้งหรือเดือนละครั้งในกรณีที่ฝ่ายพระสงฆ์เองก็พยายามที่จะขอเข้าไปสอนในโรงเรียน แม้ว่าจะเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายเองก็ตาม กระนั้นก็ยังถูกปฏิเสธจากโรงเรียนบางแห่งว่าไม่มีชั่วโมงให้สอน

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๔๒ กรมการศาสนา ซึ่งขณะนั้นยังสังกัดอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการจึงได้ริเริ่มโครงการ “ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน” ขึ้นมา แต่ด้วยงบประมาณอันจำกัดจึงไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่ และหลังจากมีการปฏิรูประบบราชการ ในปี พ.ศ.๒๕๔๕ กรมการศาสนาก็ได้โอนเข้าไปสังกัดกระทรวงที่ตั้งขึ้นใหม่ คือ กระทรวงวัฒนธรรมเป็นเหตุให้โครงการนี้ต้องหยุดไป^{๗๔}

ในระยะหลังๆ มีเสียงสะท้อนจากหลายภาคส่วนว่าเด็กและเยาวชนส่วนใหญ่ในสังคมปัจจุบันสนใจแต่เรื่องวัตถุ มีการแก่งแย่งแข่งขันกันเพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุนั้น จนกลายเป็นโรคขาดคุณธรรม จริยธรรม ขาดหลักธรรมที่จะนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง ซึ่งปัญหานี้เป็น

^{๗๒} วัล ตั้งจิตสมคิด, การศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๖๓.

^{๗๓} เสทีออน ศุภโสภณ, ประวัติศาสตร์ไทยมัธยมศึกษาตอนปลาย, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๐), หน้า ๕๔๒.

^{๗๔} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ, โครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.krupra.net/v2/main.php?url=about>, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓.

ปัญหาระดับชาติที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง แต่ทว่าการนำเด็กทุกคนเข้าวัดเป็นเรื่องยากกว่าการนำพระเข้าสู่โรงเรียน

ด้วยเหตุนี้ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ กรมศาสนา ซึ่งเปลี่ยนมาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรมจึงได้จัดทำโครงการ “ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน” ขึ้นมาอีกครั้ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างหลักสูตรและสื่อการเรียนรู้เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในสถานศึกษา โดยร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อให้เด็กนักเรียนนักศึกษาได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

โครงการนี้ได้เริ่มมาตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๖ โดยรัฐบาลได้จัดสรรเงินงบประมาณให้จำนวน ๑๐ ล้านบาท เพื่ออุดหนุนเป็นค่าใช้จ่าย ค่าดำเนินการจัดทำหนังสืออุปกรณ์เกี่ยวกับการเรียนการสอนถวายความรู้ครูพระที่เข้าไปสอนในสถานศึกษา ระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และระดับอาชีวศึกษาทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ซึ่งมีครูพระจำนวน ๘๐๐ รูป

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ มีการขยายจำนวนพระสอนศีลธรรมจาก ๘๐๐ รูป เป็น ๔,๐๐๐ รูป โดยคณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติงบประมาณจำนวน ๕๗,๙๖๔,๐๐๐ บาท ให้โครงการครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โดยแบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกเป็นค่าตอบแทนครูพระสอนศีลธรรมรูปละ ๒,๐๐๐ บาท ต่อเดือน จำนวน ๔,๐๐๐ รูป ตามระยะเวลาที่เหลือตั้งแต่เดือนพฤษภาคมจนกระทั่งถึงเดือนกันยายน เป็นเงิน ๔๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท โดยเบิกจ่ายจากงบประมาณของกรมศาสนา และเบิกจ่ายจากงบกลางประจำปี ๒๕๔๘ ส่วนที่สองเป็นค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอุปกรณ์ประกอบการอบรม สื่อการเรียนการสอนร่วมกันระหว่างกระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงวัฒนธรรมที่จะจัดอบรมถวายความรู้ครูพระเพื่อสร้างศักยภาพให้มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของสถานศึกษา และค่าติดตามโครงการอีกกว่า ๑๗,๐๐๐,๐๐๐ บาท

นอกจากนี้ กระทรวงวัฒนธรรมยังได้ทำข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) กับกระทรวงศึกษาธิการ ในการที่จะพัฒนาส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมทั้งในสถานศึกษาและนอกสถานศึกษา เพื่อส่งเสริมทักษะความรู้ในเรื่องของศิลปวัฒนธรรมและหลักธรรมทางศาสนา ทั้งหลักสูตรระยะสั้น ระยะยาวในสถานศึกษาทุกระดับ และได้วางเป้าหมายที่จะขยายครูพระให้เข้าไปสอนในโรงเรียนให้พอกับความต้องการของกระทรวงศึกษาธิการและให้ครอบคลุมพื้นที่ทั่วประเทศ คือ ๑ ตำบลต่อ ๑ ครูพระโดยแบ่งตามภาค คือ ครูพระสอนศีลธรรมภาคเหนือ จำนวน ๗๔๓ รูป ครูพระสอนศีลธรรมภาคใต้ จำนวน ๕๔๔ รูป ครูพระสอนศีลธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน ๑,๔๓๒ รูป และครูพระสอนศีลธรรมภาคกลาง จำนวน ๑,๒๘๑ รูป รวมทั้งหมด ๔,๐๐๐ รูป

โดยในช่วงแรกได้กำหนดจำนวนครูพระสอนเข้าไปสอนในพื้นที่และแต่ละระดับ ดังนี้

๑. การศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดให้มี ๓ ตำบลต่อ ๑ รูป

๒. ระดับอาชีวศึกษากำหนด ๓ รูปต่อ ๑ จังหวัด

๓. จำนวนครูพระสอนที่เหลือจากข้อ ๑ - ๒ ให้ลงพื้นที่ในกรุงเทพฯ ฯ โดยกระจายไป

ในปีงบประมาณ ๒๕๕๑ กรมการศาสนาได้เปลี่ยนบทบาทการบริหารโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนที่ดำเนินการมาแต่เดิมไปสนับสนุนกิจกรรมคุณธรรมอื่นๆ โดยได้โอนภาระงานพร้อมงบประมาณให้กระทรวงศึกษาธิการรับดำเนินการ และได้มอบให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยรับโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนมาดำเนินการ จัดเข้าในหน่วยงาน ดังนี้

๑. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มีพระสงฆ์ที่มีความพร้อมและมีพระที่สอนอยู่ในสถานศึกษาต่างๆอยู่แล้ว

๒. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ มีศึกษานิเทศก์ และสถานศึกษา / โรงเรียนที่มีความต้องการพระสอนศีลธรรม

๓. กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม มีวัฒนธรรมจังหวัดซึ่งเป็นผู้ดูแลโครงการ ฯ มาแต่เริ่มแรก

๔. สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มีผู้อำนวยการพระพุทธศาสนาจังหวัดเป็นผู้ส่งเสริมพระสงฆ์ที่เข้าไปทำการสอนในโรงเรียน

๕. ภาคคณะสงฆ์ทั้ง ๑๘ ภาค มีเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัดซึ่งปกครองดูแลพระสงฆ์ ฯ ทั่วประเทศ

โครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนนั้น ถูกจัดตั้งขึ้นโดยกรมการศาสนา ได้กำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ไว้ดังนี้

๑. เพื่อจัดพระสงฆ์ที่มีความรู้ ความสามารถ ทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ให้นักเรียนในโรงเรียนในระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาและระดับอาชีวศึกษา

๒. เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา มีความรู้ มีความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

๓. เพื่อปลูกฝังให้นักเรียน นักศึกษา มีความรู้คู่คุณธรรม สามารถนำความรู้และคุณธรรมไปบูรณาการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างเหมาะสมและมีความสุข

๒.๔ แนวคิดบทบาทของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

๒.๔.๑ บทบาทของพระผู้สอนศีลธรรมในโรงเรียน

ในการจัดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามพุทธวิธีนั้นบทบาทของครู (พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน) สำคัญมาก บทบาทของครูอยู่ที่การแนะนำวิธีการ ถ้าผู้เรียนสามารถทำเองได้ก็ให้ทำเอง บทบาทของครูอยู่ที่การแนะนำครูที่ดีต้องมีทั้งวิชา และจรณะ (วิชาจรณสมปนโน) วิชา คือความรู้ ดีจรณะ คือความประพฤติดีบทบาทสำคัญของพระผู้สอน มีสามคำคือแนะให้ทำ ทำให้ดูอยู่ให้เห็นดังพุทธพจน์ที่ว่า

ตุมเหทิกิจจอาตปปี อกขาตาโร ตถาคตา	ปฏิบัติบนา ปโมกขนติ ฌายีโน มารพนธนา
เธอทั้งหลายควรทำความเพียรเองเถิด	ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้ทางบอกเท่านั้น
ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินทางนี้แล้ว เพ่งพินิจอยู่	จักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมารได้ ^{๗๕}

^{๗๕} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๖/๖๔., พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๖๔.

ความศรัทธาเป็นรุ่งอรุณแห่งการศึกษาเมื่อจิตอ่อนโยน มีศรัทธารวมที่จะพัฒนาไปตามลำดับ ๗ ขั้น ดังนี้

- ๑) มีศรัทธาเข้าไปหาครู
- ๒) ศึกษาคำสอนของท่าน
- ๓) จดจำเรื่องที่ศึกษา
- ๔) พิจารณาความหมายของคำที่จดจำมานั้น
- ๕) เกิดความเข้าใจเพราะเห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นระบบ
- ๖) เกิดฉันทะ คือ ความพอใจ การศึกษาต้องสร้างฉันทะนี้ให้ได้
- ๗) อุตสาหะ คือ รับผิดชอบต่อปฏิบัติ

ลำดับขั้นทั้ง ๗ นี้เป็นการศึกษาเพื่อชีวิต อาจลดชั้นลงเหลือสามขั้นใหญ่ดังนี้

ขั้นแรก รับฟังและจดจำข้อมูลที่ได้จากผู้อื่น (ลำดับที่๑-๓)

ขั้นที่สอง คือการที่เราปฏิบัติต่อกับข้อมูลนั้น (ลำดับที่๔-๕) นั่นคือพิจารณาอย่างถี่ถ้วน การที่เราคิด คือเราเป็นฝ่ายกระทำต่อข้อมูลนั้นโดยจับพลิกคว่ำพลิกหงายมีปฏิกิริยา (Reaction) คือกระทำต่อข้อมูลที่ได้รับ

ขั้นที่สาม คือเกิดเจตคติต่อเรื่องนั้นว่าดีหรือเลว ถ้าเห็นว่าดีก็มีฉันทะคือพอใจที่จะทำตามและอุตสาหะ พยายาม จนเกิดทักษะ^{๗๖} (ลำดับที่๖ – ๗)

๒.๔.๒ บทบาทของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนในกระบวนการเรียนการสอนรายวิชาพระพุทธศาสนา

การจัดการเรียนการสอน ในสถานการณ์ทั่วไปมักจะประกอบด้วยบุคคลผู้เกี่ยวข้อง ๒ กลุ่ม คือ ผู้สอนและผู้เรียน สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือ ผู้สอนจะต้องทำการศึกษาลักษณะหลักสูตรมาตรฐานการเรียนรู้ในช่วงชั้น กำหนดผลการเรียนรู้เนื้อหาสาระที่จะนำไปสอน เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน และนำไปกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ หรือวิธีการเรียนการสอนและลักษณะรูปแบบการเรียนการสอนของผู้เรียน บทบาทที่สำคัญของครูจึงต้องนำจิตวิทยาในการสอนที่จะนำไปสู่การเรียนการสอนให้เกิดผลมากที่สุด

สำหรับการสอนจะต้องจัดกิจกรรมที่ใช้ในการเรียนรู้นั้น ผู้สอนจึงควรคำนึงถึงองค์ประกอบทางด้านจิตวิทยาที่มีอิทธิพลต่อผู้เรียน เช่น

- ๑) ผู้สอนควรมีสำรวมประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เรียนได้ใช้กระบวนการสืบเสาะแสวงหา ความรู้ที่ค้นพบด้วยตนเองมาน้อยเพียงใด การค้นพบความรู้ด้วยตนเอง

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๒.

๙) ผู้สอนควรจัดประสบการณ์และกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อใช้คุณธรรมนำความรู้ และในการบูรณาการของการเรียนการสอนเข้าสู่ผู้เรียน และทุกขั้นตอนในการจัดการเรียนการสอน ของครูโดยถือว่าครูทุกคนมีหน้าที่ในการพัฒนาผู้เรียนให้ประพฤติตนตามหลักธรรม และการพัฒนา คนให้มีคุณค่าอันมีที่พึงประสงค์ฯ^{๗๘}

ผู้วิจัยสรุปว่า พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนมีบทบาทที่สำคัญในฐานะเป็นผู้ออกแบบการจัดการเรียนการสอนเพื่อเอื้ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เรียนเป็นผู้แสวงหาความรู้และการพัฒนา ตนเอง ในบรรยากาศและสถานการณ์ที่ผู้สอนจัดให้ผู้เรียนได้คิดเอง ปฏิบัติเอง และนำไปสู่การสร้าง ความรู้ด้วยตนเองอย่างพึงพอใจ การจัดการเรียนการสอนเป็นรายบุคคล หรือรายกลุ่ม จะช่วยให้พระ สอนศีลธรรมในโรงเรียนมีข้อมูลที่สำคัญในการออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เหมาะสม สอดคล้องความต้องการ ความถนัดความสนใจและวิธีการหรือลีลาการเรียนรู้ของแต่ละคน และ บทบาทสำคัญยิ่งคือ พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนต้องเป็นแบบอย่างที่ดีกับนักเรียน

๒.๔.๓ บทบาทของผู้เรียนในการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนา

การจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาโดยการเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เป็นการ จัดการเรียนการสอนที่เอาชีวิตจริง และเงื่อนไขการรับรู้ของผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ผู้เรียนมีอิสระภาพได้รับ การส่งเสริมให้การพัฒนาเด็กศักยภาพของความเป็นมนุษย์ทั้งจิตใจ ร่างกาย สติปัญญาอารมณ์และ สังคม ผู้เรียนได้รับการพัฒนาแบบองค์รวม ได้รับการฝึกให้มีศักยภาพในการสร้างรูปแบบการคิดของ ผู้เรียนการสร้างบุคลิกภาพที่ดีคืออย่าง มีระบบและวิจารณ์อยู่ร่วมกันคนอื่นได้อย่างมีความสุขเรียนรู้ ตลอดชีวิตเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ สำหรับบทบาทสำคัญของผู้เรียนได้แก่

๑) ตระหนักถึงความสำคัญในบทบาทของตนเอง ที่จะเป็นผู้ครองกิจกรรมและร่วม ประเมินการเรียนการสอนตลอดเวลา และถ้าเป็นคนร่วมออกแบบการเรียนการสอนด้วยซึ่งก็ยิ่ง สมบูรณ์แบบมากขึ้น มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนด้วยตนเอง ลงมือทำกิจกรรม ต่างๆ ด้วยตนเองจากการมีปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนวิเคราะห์ประสบการณ์เรียนรู้กับผู้อื่น ต้องรู้หลัก ความจริง หลักการ เหตุผล กฎเกณฑ์กฎธรรม และหลักการที่จะทำให้เกิดผล รู้ความหมายรู้ จุดมุ่งหมาย รู้จักประโยชน์ที่ต้องการ รู้ผลที่เกิดขึ้นจากเหตุรู้ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ รู้ว่าตนเองนั้นมี ฐานะ ภาวะ เพศ ความรู้ความสามารถ และคุณธรรม ขณะนี้เป็นอย่างไร และประพฤติกรรมให้ เหมาะสมต่อสถานการณ์กับสิ่งแวดล้อม รู้จักปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น

๒) รู้ความพอดีด้านต่างๆ เช่น การใช้จ่ายทรัพยากรบริโภคอาหาร และการกระทำต่างๆ รู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ต้องการใช้ประกอบกิจกรรมในหน้าที่การงาน เช่นการตรง ต่อเวลา และเหมาะสมกับเวลา รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลว่า เขามีความสามารถและคุณธรรม

^{๗๘} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๔, หน้า ๒๒๐-๒๒๑.

อย่างไร ใครยิ่งหย่อนกว่ากัน การปฏิบัติต่อบุคคลนั้นว่า ควรคบหรือไม่จะดำเนินยกย่องแนะนำสั่งสอนอย่างไร

๓) มีศรัทธา มีหิริความละอายต่อบาป มีโอตตปปะ^{๗๙} ความเกรงกลัวต่อบาป มีความเพียร มีสติ มีจิตใจมั่นคง และปัญญา รู้จักจะปรึกษาสิ่งกับใครต้องไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับตนเอง และผู้อื่น ไม่คิด ไม่พูด และไม่ทำสิ่งใดที่เป็นการเบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น มีความเห็นชอบว่า ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ให้ทานด้วยความบริสุทธิ์คือ เอื้อเฟื้อตามกำลังความสามารถโดยไม่หวังผลการตอบแทน^{๘๐}

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางและสำคัญที่สุดในวิชาสารพระพุทธศาสนาไม่ใช่วิธีการเรียนรู้โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่เป็นกระบวนการทัศนในการจัดการเรียนการสอน ซึ่งเอื้อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติของตนเอง โดยใช้ทักษะการจัดการที่มีประสิทธิภาพทั้งครูและผู้เรียน สามารถให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาเรื่องของหลักธรรมคุณธรรมจริยธรรมอันดีงาม และสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้อง

๒.๔.๔ การศึกษาตามความหมายในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาทั้งหมด เป็นเรื่องของการศึกษาตามความหมายของคำว่า education อย่างแท้จริง ถ้าจะให้คำนิยามของ “การศึกษา” ตามหลักของพระพุทธศาสนานี้แล้ว เป็นดังนี้ กล่าวคือ “การศึกษาคือกระบวนการเรียนรู้ความจริงระดับต่างๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางดีในตัวผู้รู้เอง ในคนอื่นและในสิ่งแวดล้อม” ดังนี้

การศึกษาในพระพุทธศาสนาจึงประกอบด้วยสัทธิธรรม ๓ ขั้นตอนเสมอ คือ

- ๑) ปริยัติสัทธิธรรม หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้รู้ความจริง
- ๒) ปฏิบัติสัทธิธรรม หมายถึง การตัดกาย วาจา ใจของตนตามหลักการเท่าที่ได้ศึกษามาแล้ว โดยย่อได้แก่การตัดกายวาจาด้วยศีล ตัดจิตใจด้วยสมาธิและปัญญา
- ๓) ปฏิเวธสัทธิธรรม หมายถึง ความรู้ระดับสูงเกิดขึ้นจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางดีขึ้นในตัวผู้รู้

การสอนคือกรรมวิธีสำหรับเร้าให้ผู้เรียนเกิดความรู้ระดับต่างๆ ตั้งแต่ต่ำสุดถึงสูงสุดและรู้สัจจะระดับต่าง ๆ ตั้งแต่สมมติสัจจะถึงอริยสัจจะเพื่อให้เขาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีครบทั้ง ๕ ระดับดังกล่าวแล้ว

^{๗๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐๓/๑๙๕.

^{๘๐} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๔, หน้า ๒๒๐.

การสอนที่จะมีผลดีนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างเช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของนักเรียน ความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครูและวิธีการสอนที่ดี^{๘๑}

พระพุทธเจ้า ทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ในบรรดาคุณสมบัติของพระองค์นั้นมีอยู่ ๒ ประการที่บอกถึงความเป็นครูโดยตรง คือ อนุตตโร ปุริสทมมสารถิสตถา เทวมนุสสานํ ทรงเป็นสารถิผู้ฝึกคนที่ไม่มิผู้เทียมเท่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๘๒}

พระพุทธเจ้าสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดาและสามารถให้ผู้ฟัง รู้ถึงขั้นอริยสัจจะและเกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ซึ่งในสมัยปัจจุบันนี้หาไม่ได้เสียแล้ว ด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงเป็นครูชั้นยอดนี้เองจึงทรงทำงานประกาศศาสนาใหม่อย่างได้ผล ในช่วงระยะเวลาเพียง ๘ เดือน ที่พระองค์ใช้ในการเผยแผ่พระศาสนาสามารถทำให้คนเกิดความรู้ถึงขั้น โพธิญาณ กลายเป็นพระอริยบุคคลถึง ๑,๒๕๐ องค์และในช่วงพระชนม์ชีพของพระองค์นั่นเอง พระพุทธศาสนาก็ตั้งเป็นหลักแหล่งลงอย่างมั่นคงในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำคงคาและต่อมากลายเป็นศาสนาของโลกไป

เมื่อเทียบเคียงกันอย่างนี้แล้ว เราอาจกล่าวได้ว่าการจัดการเรียนการสอนสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาที่จะให้ได้มาตรฐานทั้งสามข้อต้องเป็นการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขาการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาที่ดีต้องสอนตามหลักไตรสิกขาด้วยวิธีการสอน เทศนาวิธี ๔ คือที่มี ๔ ประการ ดังนี้

- (๑) สันทัสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด
- (๒) สมာทปนา ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ
- (๓) สมุตเตชนา เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า
- (๔) สัมปหังสนา ปลอดภัยโลมใจ ให้สดชื่นร่าเริง^{๘๓}

สรุปได้ว่า ใน ๔ ข้อนี้จำสั้นๆ ว่าชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติเร้าให้กล้า ปลอดภัยร่าเริง หรือแจ่มแจ้ง จูงใจ แก่งกล้า ร่าเริง ก็ได้

ผู้วิจัยสรุปว่า การศึกษาระดับโลกุตระ มีความมุ่งหมายเพื่อดำรงชีวิตเหนือกระแสโลกในการศึกษาหรือการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา นั้น พระพุทธเจ้าสอนให้คนได้พัฒนาอยู่ ๔ ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านศีล ด้านจิตใจ และด้านสติปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมายให้มนุษย์เป็นทั้งคนดีและคนเก่ง มิใช่เป็นคนดีแต่โง่หรือเป็นคนเก่งแต่โง่ การจะสอนให้มนุษย์เป็นคนดีและคนเก่งนั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ในการศึกษาที่ถูกต้องเหมาะสม ซึ่งในการพัฒนามนุษย์นั้นพระพุทธศาสนามุ่งสร้างมนุษย์ให้เป็น

^{๘๑} แสง จันทรงาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐.

^{๘๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๙๕/๒๓๑.

^{๘๓} วิมพา. (ไทย) ๒/๕๑๕/๓๙. (เชิงอรรถ)

คนดีก่อน แล้วจึงค่อยสร้างความเก่งทีหลัง นั่นคือสอนให้คนเรามีคุณธรรมความดีงามก่อนแล้วจึงให้มีความรู้ความเข้าใจหรือสติปัญญาภายหลัง

๒.๔.๕ พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนจังหวัดพิจิตร

พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนจังหวัดพิจิตร ปัจจุบันมี จำนวน ๒๑๐ รูป โดยขึ้นต่อมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ เป็นผู้ดูแลพระสอนศีลธรรมในจังหวัดพิจิตร โดยทำหน้าที่ในการควบคุมดูแล การสอน การปฏิบัติหน้าที่ การบรรจุแต่งตั้ง และการเบิกจ่ายนิยัตยภัตให้พระสอนศีลธรรมในจังหวัดพิจิตร เดือนละ ๒,๕๐๐ บาท ต่อรูป โดยพระสอนศีลธรรมในจังหวัดพิจิตรจะมีการส่งรายงานการสอนศีลธรรม มายังเจ้าหน้าที่ ที่รับผิดชอบดูแลพระสอนศีลธรรมจังหวัดพิจิตร ก่อนวันที่ ๗ ของเดือน

ในด้านเนื้อหา ทางการเรียนการสอนส่วนมากทางโรงเรียนจะเป็นผู้กำหนดเนื้อหาแบบเรียน โดยทางโรงเรียนจะมอบหมายให้พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน เข้าสอนในรายวิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งทางโรงเรียนจะเตรียมบทเรียน หนังสือ ไว้ให้ แต่ทางโรงเรียนก็จะให้การส่งเสริมในการสนับสนุนให้เด็กนักเรียน เข้าสอบธรรมศึกษาในแต่ละระดับชั้น โดยส่วนใหญ่จะส่งเด็กนักเรียน เข้าสอบธรรมศึกษาในระดับ ป.๖ – ม.๖ ทำให้พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนจังหวัดพิจิตร ต้องสอนเนื้อหาในรายวิชาพระพุทธศาสนา และต้องแทรกเพิ่มเติมบทเรียนในธรรมศึกษา เข้าไปในการเรียนการสอนด้วย

๒.๕ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสอน

องค์ประกอบสำคัญของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ประกอบด้วย

๑. ครูผู้สอน
๒. ผู้เรียน
๓. สารการเรียนรู้
๔. จุดประสงค์การเรียนรู้
๕. วิธีสอน
๖. สื่อ อุปกรณ์

จะเห็นว่า “วิธีสอน” เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ขาดไม่ได้ เพราะวิธีสอนส่งผลให้การจัดกิจกรรมการเรียนรู้เป็นไปตามกระบวนการที่ถูกต้องตามหลักวิชา ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมและเกิดการเรียนรู้ได้ดี

วิชาชีพครูจัดเป็นวิชาชีพชั้นสูง ครูผู้สอนมีความจำเป็นต้องปรับตัวและพัฒนาตนเองให้มีความเป็นครูมืออาชีพ มีความเชี่ยวชาญในการจัดการเรียนรู้ ความเชี่ยวชาญจะเกิดขึ้นได้มีความจำเป็นต้องนำวิธีการสอนที่หลากหลายมาใช้อย่างชาญฉลาด “วิธีการที่ดีย่อมนำมาซึ่งผลที่น่าพอใจ”

ปัญหาสำคัญของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้คือการใช้ “วิธีสอน” ที่ยังขาดความสมบูรณ์ ถูกต้องตามหลักวิชา ตลอดจนความเชี่ยวชาญในแต่ละวิธีสอนยังไม่พร้อมพอ ทำให้กิจกรรมการ

เรียนรู้ขาดรสชาติไปอย่างน่าเสียดาย ผลการเรียนรู้ของผู้เรียนที่ได้มายังไม่สมใจที่หมายมุ่ง เพื่อให้ได้ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา ในการสอนเด็กนักเรียนที่ดี ครูผู้สอนจะต้องรู้จักวางแผนการสอนมีกระบวนการสอน คิดรูปแบบวิธีการสอน และรู้จักการประเมินผลการเรียน การสอน

๒.๕.๑ การวางแผนการสอน

การวางแผนการสอนที่ดีจะสามารถทำให้ผู้สอนสามารถควบคุมชั้นเรียนและทำให้การสอนดำเนินการไปด้วยดีผู้เรียนสนใจกิจกรรมการเรียนการสอนที่ผู้สอนจัดเตรียมไว้ตลอดช่วงระยะเวลาการสอน ดังนั้นการวางแผนการสอน จะสามารถเอื้อประโยชน์ต่อผู้สอน ทำให้ผู้สอนมองเห็นภาพของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ผู้สอนจะต้องดำเนินการสอนได้ตลอดเทอมของการศึกษาหรือตลอดปีการศึกษา ผู้สอนมีความสามารถจัดลำดับความสำคัญ และความต่อเนื่องของเนื้อหาวิชา ในบทเรียนได้อย่างเหมาะสม

๒.๕.๑.๑ ความหมายของแผนการสอน

กรมวิชาการ ได้ให้ความหมายของแผนการสอน คือการนำเอาวิชาหรือในกลุ่มประสบการณ์ที่ต้องการทำการสอนตลอดภาคเรียนมาสร้างเป็นแผนกิจกรรมการเรียนการสอน การใช้สื่ออุปกรณ์การสอนและการวัดผลประเมินผล สำหรับเนื้อหาและจุดประสงค์การเรียนรู้ย่อยๆ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์หรือจุดเน้นของหลักสูตร สภาพของผู้เรียนความพร้อมของโรงเรียนในด้านวัสดุอุปกรณ์และชีวิตจริงในห้องเรียนซึ่งอีกนัยหนึ่ง แผนการสอนคือการเตรียมการสอนที่เป็นลายลักษณ์อักษรล่วงหน้า หรือบันทึกการสอนปกตินั่นเอง^{๘๔}

แผนการสอนเป็นแผนซึ่งกำหนดขั้นตอนการสอนที่ครูมุ่งหวังจะให้ผู้เรียนได้เกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ในเนื้อหาและประสบการณ์หน่วยใดหน่วยหนึ่งตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ แผนการสอนที่เป็นส่วนขยายของหลักสูตร ซึ่งกำหนดแนวทางการสอน และการจัดกิจกรรมเสนอแนะแก่ครูโดยยึดถือจุดประสงค์ของการเรียนรู้และความคิดรวบยอดในหลักสูตรไว้เป็นหลัก

จากความหมายของแผนการสอนที่ประมวลทั้งหมดนี้สังเกตได้ว่า เป็นความหมายที่ครอบคลุมทั้งด้านลักษณะที่มา และสิ่งที่ควรกำหนดไว้ในแผนการสอน จึงสรุปความหมายของแผนการสอนได้ว่า แผนการสอน คือ แผนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน การใช้สื่อการสอนการวัดผลประเมินผลให้สอดคล้องกับเนื้อหาและจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ในหลักสูตร ปัจจุบันหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน จะใช้คำว่าแผนการจัดการเรียนรู้โดยวิเคราะห์จากคำอธิบายรายวิชารายปีหรือรายภาคและหน่วยการเรียนรู้ที่กำหนดเป็นแผนการจัดการเรียนรู้^{๘๕}

กิตติมา ปรีดีติลภได้ให้ความหมายของแผนการสอนคือเป็นการกำหนดรายวิชาต่างๆ ให้ผู้เรียนเรียนอย่างมีเป้าหมาย เป็นการกำหนดแผนไว้ล่วงหน้าว่าตลอดระยะเวลาของการศึกษา

^{๘๔} วิชาการ,กรม, คู่มือหลักสูตรพระพุทธรศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๕),หน้า ๑.

^{๘๕} ร.ศระวีวรรณ ศรีคร้ามครัน, เทคนิคการสอน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามรรคาแห่ง,ม.ป.พ.), หน้า ๒๐๒.

จะต้องศึกษาอะไรบ้าง มากน้อยเท่าไรโดยคำนึงถึงเนื้อหาสาระที่มีประกอบในหลักสูตรโดยคำนึงถึงผู้เรียน ให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเลือกเรียนตามความถนัดความสนใจและความสามารถควบคู่ไปกับการคำนึงถึงทรัพยากรที่มีอยู่ได้แก่ครูใช้เครื่องมือและอุปกรณ์การสอนมีอย่างไรก็จัดอย่างนั้นและจัดตามความเห็นชอบของโรงเรียนและคณะครู^{๘๖}

๒.๕.๑.๒ ความสำคัญของแผนการสอน

การวางแผนการสอน เป็นงานสำคัญของครูผู้สอน การสอนจะประสบผลสำเร็จด้วยดีหรือไม่มากนักน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับการวางแผนการสอนเป็นสำคัญประการหนึ่ง ถ้าผู้สอนมีการวางแผนการสอนที่ดีก็เท่ากับบรรลุจุดหมายปลายทางไปแล้วครึ่งหนึ่ง การวางแผนการสอนจึงมีความสำคัญ การทำให้ผู้สอนสอนด้วยความมั่นใจเมื่อเกิดความมั่นใจในการสอนย่อมจะสอนด้วยความแคล่วคล่อง เป็นไปตามลำดับขั้นตอนอย่างราบรื่น ไม่ติดขัด เพราะได้เตรียมการทุกอย่างไว้พร้อมแล้ว การสอนก็จะดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางอย่างสมบูรณ์เป็นการสอนที่มีคุณค่าคุ้มกับเวลาที่ผ่านไป เพราะผู้สอนสอนอย่างมีแผน มีเป้าหมาย และมีทิศทางในการสอน มีข้อเสนออย่างเลื่อนลอย ผู้เรียนก็จะได้รับความรู้ ความคิด เกิดเจตคติเกิดทักษะ และเกิดประสบการณ์ใหม่ตาม

ที่ผู้สอนวางแผนไว้ทำให้เป็นการเรียนการสอนที่มีคุณค่า และทำให้เป็นการสอนที่ตรงตามหลักสูตร ทั้งนี้เพราะในการวางแผนการสอน ผู้สอนต้องศึกษาหลักสูตรทั้งด้านจุดประสงค์การสอนเนื้อหาสาระที่จะสอนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน การใช้สื่อการสอน และการวัดผลประเมินผล แล้วจัดทำออกมาเป็นแผนการสอน เมื่อผู้สอนสอนตามแผนการสอน ก็ย่อมทำให้เป็นการสอนที่ตรงตามจุดหมายและทิศทางของหลักสูตร^{๘๗}

ผู้วิจัยสรุป ความสำคัญของแผนการสอนวิชาพระพุทธศาสนานั้น เพื่อเป็นการวางแผนสอนมีเอกสารเตือนความจำ สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการสอนต่อไป ทำให้ไม่เกิดความซ้ำซ้อนและเป็นแนวทางในการทบทวนหรือการออกข้อทดสอบเพื่อวัดผลประเมินผู้เรียนได้นอกจากนี้ทำให้ผู้สอนมีเอกสารไว้ให้แนวทางแก่ผู้ที่เข้าสอนแทนในกรณีจำเป็น เมื่อผู้สอนไม่สามารถเข้าสอนเองได้ผู้เรียนจะได้รับความรู้และประสบการณ์ที่ต่อเนื่องกัน

๒.๕.๑.๓ ประโยชน์ของแผนการสอน

ทำให้เกิดการวางแผนวิธีสอน วิธีเรียนที่มีความหมายยิ่งขึ้น เพราะเป็นการจัดทำอย่างมีหลักการที่ถูกต้อง ช่วยให้ครูมีคู่มือการสอนที่ทำด้วยตนเอง ทำให้เกิดความสะดวกในการจัดการเรียนการสอน ทำให้สอนได้ครบถ้วนตรงตามหลักสูตร และสอนได้ทันเวลา เป็นผลงานวิชาการ

^{๘๖} กิตติมา ปรีดีดิลก, การบริหารและนิเทศการศึกษาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: อักษรนิพนธ์ ๒๕๓๒), หน้า ๖๒.

^{๘๗} ผศ.เขียน วันทนิยตระกูล. การเขียนแผนการสอน คือภารกิจของครู. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :http://www.lanna.mbu.ac.th/artilces/PlanBU_Khean.asp [๑๖ มี.ค.๒๕๕๓].

ที่สามารถเผยแพร่เป็นตัวอย่างได้และช่วยให้ความสะดวกแก่ครูผู้มาสอนแทนในที่ผู้สอนไม่สามารถเข้าสอนได้^{๘๘}

๒.๕.๑.๔ องค์ประกอบของแผนการสอน

เพื่อให้การสอนของครูมีประสิทธิภาพ ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ตามกำหนด แผนการสอน จะต้องมีความสอดคล้องกันระหว่างองค์ประกอบต่างๆ เพื่อให้ผู้สอนได้มีความสะดวกในการดูองค์ประกอบของแผนการสอน ความสำคัญของแผนการสอนองค์ประกอบของแผนการสอนเกิดขึ้นจากความพยายาม ตอบคำถามดังต่อไปนี้

- ๑) สอนอะไร (หน่วย หัวเรื่อง ความคิดรวบยอด หรือสาระสำคัญ)
- ๒) เพื่อจุดประสงค์อะไร (จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม)
- ๓) ด้วยสาระอะไร (โครงร่างเนื้อหา)
- ๔) ใช้วิธีการใด (กิจกรรมการเรียนการสอน)
- ๕) ใช้เครื่องมืออะไร (สื่อการเรียนการสอน)
- ๖) ทราบได้อย่างไรว่าประสบความสำเร็จหรือไม่ (วัดผลประเมินผล)^{๘๙}

๒.๓.๑.๕ การจัดแผนการสอนรายวิชาพระพุทธศาสนา

สงบ ลักษณะ ได้กล่าวถึงการทำให้แผนการสอนที่เน้นกระบวนการดำเนินขั้นตอนต่อไป

การจัดแผนการสอนสอนนั้น ทำความเข้าใจกับหลักการและจุดมุ่งหมายของหลักสูตรฉบับปรับปรุงและนำมาใช้เป็นกรอบแนวปฏิบัติในการวางแผนการจัดการเรียนการสอน การเขียนจุดประสงค์การเรียนรู้สำหรับรายวิชานั้นในลักษณะเป็นจุดประสงค์ปลายทาง ที่ควรจะเกิดขึ้นกับนักเรียน เมื่อเรียนรายวิชานั้นจบครบถ้วนแล้วสิ่งที่ช่วยในการเขียนจุดประสงค์การเรียนรู้ในลักษณะจุดประสงค์ปลายทางนี้คือ จุดประสงค์ของรายวิชา ซึ่งจะกล่าวไว้ในหลักสูตรก่อนจะแยกเป็นรายหน่วยหรือรายวิชาย่อย คำอธิบายรายวิชา หรือหน่วยย่อยหรืองานที่กำหนดในหลักสูตร และโครงสร้างของรายวิชาที่จะสอนทั้งวิชาซึ่งนิยมเรียกว่า กำหนดการสอน โดยกำหนดส่วนประกอบดังนี้

(๑) หัวข้อเรื่องย่อยๆ อาศัยหัวข้อเนื้อหาวิชาที่อ่านจากคำอธิบายรายวิชาและอาจค้นคว้าจากหนังสืออ้างอิงอื่นประกอบ หรือใช้หัวข้อปัญหาในชีวิตจริงตามความต้องการ

(๒) จำนวนคาบที่ควรใช้ในการสอนแต่ละหัวข้อเรื่องย่อย อาศัยคำนวณคาบที่มีจริงตลอดภาคเรียนตามข้อกำหนดของหลักสูตรและพิจารณาน้ำหนักของปริมาณเรื่องราว ที่จะกล่าวถึงในหัวข้อเรื่องนั้น

^{๘๘} รศ.ระวีวรรณ ศรีครามครัน, เทคนิคการสอน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕) หน้า ๒๓๑.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๙.

(๓) สารสำคัญที่เน้นถึงความคิดรวบยอดหรือหลักการ หรือทักษะ หรือลักษณะนิสัยที่ต้องการจะปลูกฝังให้เกิดขึ้นกับนักเรียนแต่ละหัวข้อเรื่องนั้นจะเป็นหัวใจ หรือตะกอนของความรู้ความสามารถที่จะให้ติดค้างกับนักเรียนไปในอนาคต^{๙๐}

ผู้วิจัยสรุปว่า แผนการสอนมีรายละเอียดที่ชัดเจนถึงกิจกรรมนักเรียน บทบาทครู การใช้สื่อ การวัดผล จนผู้อ่านมองเห็นภาพเหตุการณ์จริงๆ ในห้องเรียนได้สมบูรณ์ก็ถือว่าเป็นการสอนที่ดีและไม่จำเป็นต้องทำบันทึกการสอนอีกก็ได้เพราะแผนการสอนที่ชัดเจนใช้แทนบันทึกการสอนการทำแผนการสอนจึงเป็นการเตรียมตัวสอน จะทำให้การสอนของครูมีคุณภาพ และเป็นผลดีต่อการจัดการสอนดังต่อไปนี้การให้การเรียนการสอนดียิ่งขึ้น เพราะเป็นการผสมผสานเนื้อหา และจุดประสงค์ของหลักสูตรมาใช้กับจิตวิทยา นวัตกรรมทางการศึกษา สภาพของโรงเรียน ปัญหาความต้องการความสนใจของนักเรียน ผู้ปกครองและทรัพยากรในท้องถิ่นทำให้การสอนได้ครบถ้วนและตรงกับกำหนดเวลา โดยให้สอดคล้องกับจำนวนคาบที่มีอยู่ในแต่ละภาคเรียนที่เป็นผลงานทางวิชาการอย่างใดอย่างหนึ่งที่แสดงความชำนาญการพิเศษซึ่งสามารถเผยแพร่เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ครูทั่วไปสามารถทำให้ครูมาสอนสามารถสอนได้ดีถ้าหากเจ้าตัวติดธุระจำเป็น ที่ไม่สามารถจะมาสอนได้

๒.๕.๑.๖ หลักการจัดทำบันทึกการสอน

ในการทำบันทึกการสอน ผู้สอนควรยึดถือหลักเกณฑ์ต่างๆ เพื่อเป็นการบันทึกในการจำในเนื้อหาที่จะสอนต้องมีการจดบันทึก กำหนดขอบเขตเนื้อหาวิชาที่สอนให้เหมาะสมกับเวลาที่กำหนด หรือให้สอดคล้องกับหน่วยการสอน เป็นการระบุในรายละเอียด

การสอนในหัวข้อเรื่องนั้นมีจุดประสงค์อย่างไรผู้เรียนควรจะมีพฤติกรรมอะไรบ้างที่แสดงว่าเกิดเรียนรู้ขึ้น กำหนดเนื้อหาที่จะดำเนินการสอน กิจกรรมการสอนที่ระบุในการบันทึกการสอนนั้น ครูต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับวัยและความสนใจกับผู้เรียน รวมทั้งคำนึงถึงเวลาที่กำหนดตลอดจนการใช้เทคนิคการสอนที่เหมาะสมกับเนื้อหาวิชา จุดประสงค์ของการเรียนรู้และความสนใจของผู้เรียน การกำหนดงานที่มอบหมายให้นักเรียนทำ ครูควรระบุไว้ในการทำบันทึกการสอนซึ่งครูควรจะได้จัดเตรียมไว้ล่วงหน้า การอธิบายแนวทางการดำเนินงานควรจะชัดเจนนักเรียนเข้าใจและเป็นงานที่จะเพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียน หรือเป็นงานที่จะเตรียมตัวนักเรียนครั้งต่อไป^{๙๑}

ผู้วิจัยสรุปว่า การกำหนดการวางแผนการสอน คือเป็นภารกิจสำคัญของครูผู้สอน เพื่อเตรียมความพร้อมทราบล่วงหน้าว่าเราจะสอนอะไร จุดประสงค์ใดที่เราจะควรเขียนบันทึกให้ อย่างละเอียด เพื่อจะสอนอย่างไรจึงทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ใช้สื่ออะไร และควรวัดผลประเมินผลโดยวิธีใดเป็นการเตรียมตัวให้พร้อมก่อนสอน การที่ผู้สอนได้วางแผนการสอนอย่างถูกต้องตามหลักการย่อมช่วยให้เกิดความมั่นใจในการสอน ทำให้สอนได้ครอบคลุมเนื้อหา สอนอย่างมีแนวทาง และมีเป้าหมาย เป็นการสอนที่ให้คุณค่าแก่ผู้เรียน ทำให้เกิดประโยชน์กับตัวเองได้เมื่อมีคนมาสอนแทนเป็นต้น

^{๙๐} สงบ ลักษณะ, จากหลักสูตร...สู่แผนการสอน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), หน้า ๓.

^{๙๑} ร.ศระวีวรรณ ศรีคร้ามครัน, เทคนิคการสอน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕) หน้า ๒๒๘.

๒.๕.๑.๗ องค์ประกอบของการบันทึกการสอน

การบันทึกการเรียนการสอนของครูนั้น จะต้องประกอบไปด้วยส่วนที่สำคัญ ดังนี้

๑) จุดประสงค์การเรียนรู้ (Behavior Objective) ในการเตรียมบันทึกการสอน ผู้สอนจะต้องระบุให้แน่ชัดลงไปว่าในช่วงระยะเวลาที่สอน ๑ คาบ เวลานั้น ต้องการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้โดยมีพฤติกรรมใดบ้างตามเกณฑ์และภายใต้สถานการณ์ที่กำหนดให้ซึ่งกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้สามารถกำหนดหลายๆข้อ ในคาบเวลาหนึ่งๆ หรือเรียกว่าจุดประสงค์นำทาง

๒) เนื้อเรื่องที่สรุป (Content) เป็นการระบุไว้ใน ๑ คาบเวลานั้น ผู้สอนจะสอนอะไรบ้างตามที่ระบุไว้ในแผนการสอนระดับวิชา หรือแผนการสอนระดับหน่วย ผู้สอนอาจจะระบุเนื้อเรื่องหรือหัวข้อที่สอนตามหนังสือแบบเรียนได้การเลือกเนื้อหาวิชาที่สอนนั้น มีความสำคัญมาก ผู้สอนจะต้องรู้จักการแบ่งเนื้อหาวิชา และการจัดให้เนื้อหาวิชาแต่ละตอนให้มีความต่อเนื่องกัน อย่างไรก็ตามการจัดทำบันทึกการสอน ควรเน้นความสำคัญของเนื้อหาวิชาที่สอนให้สอดคล้อง กับสภาพของสังคม ความสนใจของผู้เรียนอีกด้วย

๓) กิจกรรมการสอน (Activities) ผู้สอนจะต้องพิจารณาจัดกิจกรรมในแต่ละคาบเวลาให้สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ซึ่งมุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีพฤติกรรมที่ระบุไว้การจัดกิจกรรมการสอนที่ดีนั้นต้องเหมาะสมกับความสนใจของนักเรียนในแต่ละกลุ่มที่ไม่เหมือนกัน และพิจารณาการตอบสนองของกิจกรรมการสอนที่ครูจัดขึ้น นอกจากนั้นครูจะต้องเลือกกิจกรรมการสอนให้สอดคล้องกับเวลาของบทเรียนด้วย เช่นเช้าบ่าย ก่อนการพักเที่ยง หรือก่อนเวลาเลิกเรียนซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว ความสนใจของผู้เรียนจะแตกต่างกัน นอกจากนี้การเลือกใช้เทคนิคการสอนที่เหมาะสมกับเนื้อหาวิชา การใช้อุปกรณ์การสอน และการเตรียมการสอนดีของครูจะทำให้ นักเรียนสนใจบทเรียนมากยิ่งขึ้น

๔) อุปกรณ์การสอน (Aids) ในการบันทึกการสอน ผู้สอนจะต้องระบุชนิดของอุปกรณ์การสอนที่ต้องใช้ร่วมกับการสอนในช่วงเวลานั้นๆด้วยว่า อุปกรณ์ชนิดใดที่นำมาใช้กิจกรรมในการสอน เพื่อให้ผู้เรียนมีพฤติกรรมตามจุดประสงค์การเรียนรู้รวมทั้งเป็นอุปกรณ์ที่สอดคล้อง และเหมาะสมกับเนื้อหาเรื่องด้วย เช่น รูปภาพ เทปบันทึกเสียง แถบเสียง แผนที่บัตรคำ และคำอื่นๆอีก นอกจากนี้หนังสือเรียน และหนังสือทางวิชาการก็สามารถนำมาใช้เป็นอุปกรณ์ได้เช่นเดียวกัน

๕) การประเมินผลการเรียนรู้ (Evaluation) ผู้สอนจำเป็นต้องจัดเตรียมเครื่องมือสำหรับการประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนเมื่อการสอนได้ดำเนินการไประยะหนึ่ง โดยระบุไว้ใน การบันทึกการสอนด้วยว่าเมื่อการเรียนการสอนได้ดำเนินการในช่วงเวลาหนึ่งๆ ครูจะสามารถประเมินผล การเรียนรู้ของนักเรียนได้ด้วยวิธีใด เช่น วิธีสังเกต การถาม หรือการทำแบบฝึกหัดซึ่งครูควรได้เตรียม คำถามหรือแบบฝึกหัดไว้ล่วงหน้า เพื่อให้การประเมินผล การเรียนรู้ของนักเรียนดำเนินการไปตาม จุดประสงค์ที่กำหนดไว้^{๙๒}

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

๒.๕.๑.๘ ลักษณะของการบันทึกการสอนที่ดี

บันทึกการสอนที่ดีควรเขียนในลักษณะที่อ่านง่าย ชัดเจน มีความยืดหยุ่น (flexible) และมี ลักษณะ การฟังคำบรรยายและการจดบันทึกเป็นของคู่กัน บันทึกคำบรรยายผล เพื่อให้เกิดประโยชน์ผลของการสื่อสารระหว่างผู้บรรยายกับผู้ฟัง คำบรรยายเป็นเหมือนคำสนทนาของผู้พูดกับ ผู้ฟัง ผู้สอนกับผู้เรียน ผลการสนทนาจะประสบผลสำเร็จเพียงใด จะดูได้จากบันทึกที่จด ถ้าผู้ฟังหรือผู้เขียน เข้าใจเรื่องที่ฟังดีบันทึกก็จะดีไปด้วยการที่ผู้ฟังจะเข้าใจในเรื่องที่เรียนได้ดีเพียงใด ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ในความสนใจในเรื่องที่บรรยาย รูปแบบของการบรรยาย ความพร้อมของผู้ฟัง ดังนี้

๑) ครูสามารถนำไปปฏิบัติใช้ในชั้นเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และได้ผลตาม จุดประสงค์ที่กำหนดไว้ และมียืดหยุ่น ในลักษณะที่ครูจะสามารถดัดแปลง หรือปรับปรุง เพื่อทำการ สอน ในครั้งต่อไปให้ได้ดีกว่าการสอนในครั้งแรกได้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อม โดยทั่วไป

๒) ในกรณีที่ครูประจำวิชาไม่สามารถทำการสอนได้ผู้ที่ทำการสอนแทนซึ่งมีความรู้ ความสามารถในวิชาเดียวกัน สามารถนำบันทึกการสอนนั้นไปใช้สอนแทนได้อย่างได้ผลเช่นเดียวกัน ในรายละเอียดของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เป็นกิจกรรมที่ไม่ยากต่อการดำเนินการสอน นักเรียนมีส่วนร่วมจัดกิจกรรม รวมทั้งครอบคลุมเนื้อหาเรื่องที่จะสอนครบ^{๙๓}

๒.๕.๑.๙ ประโยชน์ของการบันทึกการสอน

๑) สำหรับครูที่เริ่มการสอนใหม่และยังไม่มีประสบการณ์ในการสอน บันทึกการสอน จะช่วยให้ครูมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น เนื่องจากเตรียมเนื้อหา กิจกรรมการสอนจะช่วยให้ครูมี ความเชื่อมั่นในตนเองมากยิ่งขึ้น เนื่องจากได้เตรียมเนื้อหา กิจกรรมการสอน และอุปกรณ์การสอนมา พร้อมแล้ว สามารถดำเนินการสอนได้ด้วย ความมั่นใจซึ่งจะทำให้การสอนของครูประสบความสำเร็จได้ ส่วนหนึ่ง

๒) การบันทึกการสอนทุกครั้งที่ทำ การสอน ทำให้ครูสามารถปรับปรุงการสอนในแต่ละ ครั้งได้รู้ว่าควรปรับปรุงกิจกรรมการสอนให้ได้ในแนวใด หรือลักษณะใดจึงเหมาะสมกับสถานการณ์ ที่เปลี่ยนไป เพื่อให้การสอนในครั้งต่อไปมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๓) การจดทำบันทึกการสอน จะทำให้ครูสามารถดำเนินการสอนได้ทันตามหลักสูตร โดยไม่รวบรัดเกินไป เนื่องจากได้กำหนดเวลาและเนื้อเรื่องที่ดำเนินการสอนไว้อย่างเหมาะสมแล้ว

๔) บันทึกการสอนที่ดีซึ่งได้รับการปรับปรุงและนำไปใช้สอนอย่างมีประสิทธิภาพ แล้วจะเป็นคู่มือให้แก่ครูใหม่ให้รู้จักแนวการสอน และสามารถนำไปปรับปรุงการสอนให้เหมาะสมกับ การสอนของตนเองได้

ผู้วิจัยสรุปว่า การสอนระดับวิชา แผนการสอนระดับหน่วยและแผนการสอนระดับ คาบหรือการบันทึกการสอนจะต้องจัดทำให้สัมพันธ์กัน ซึ่งการมีความรู้ในเรื่องดังกล่าวจะช่วยให้ครูที่

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๐.

ยังไม่มีประสบการณ์ในการสอน มีความเชื่อมั่นในการสอนมากขึ้น และทำให้ผู้สอนสามารถปรับปรุงการสอนในแต่ละครั้งได้และดำเนินการสอนได้สอดคล้องกับจุดประสงค์ของเนื้อหาตามที่กำหนดไว้

๒.๕.๒ กระบวนการสอน

กระทรวงศึกษาธิการ โดยกรมวิชาการสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติกรมสามัญ และกรมการศึกษาเอกชน ได้ให้การสนับสนุนให้มีการพิจารณานำกระบวนการเรียนรู้แบบต่างๆ ไปใช้ในการเรียนการสอน โดยเสนอแนะกระบวนการที่ครูควรใช้กระบวนการด้วยกัน^{๙๔}

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๓๔) ได้ให้ความหมายของการสอนที่เน้นกระบวนการไว้ว่า เป็นการสอนที่

ก. สอนให้ผู้เรียนสามารถทำตามขั้นตอนได้และรับรู้ขั้นตอนทั้งหมดจนสามารถนำไปใช้ได้จริงในสถานการณ์ใหม่ๆ

ข. สอนให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนจนเกิดทักษะ สามารถนำไปใช้ได้อย่างอัตโนมัติในที่จะมีการสอนกระบวนการจะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ภายใต้เงื่อนไขดังนี้

- ๑) ครูมีความรู้ความเข้าใจกระบวนการนั้นอยู่
- ๒) ครูนำผู้เรียนผ่านขั้นตอนต่างๆของกระบวนการที่ละขั้นอย่างเข้าใจครบถ้วน
- ๓) ผู้เรียนเข้าใจและรับรู้ขั้นตอนของกระบวนการนั้น
- ๔) ผู้เรียนนำกระบวนการนั้นไปใช้ในสถานการณ์ใหม่ได้
- ๕) ผู้เรียนใช้กระบวนการเหล่านั้นในชีวิตประจำวันจนเป็นนิสัย^{๙๕}

ผู้วิจัยสรุป จะเห็นได้ว่ากระบวนการเหล่านี้ผู้สอนจะต้องเป็นผู้วางแผน นำให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้จนบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ดังนั้น กระบวนการที่จะใช้จะเป็นกระบวนการใดก็ย่อมขึ้นอยู่กับจุดประสงค์การเรียนรู้เป็นสำคัญ

๒.๕.๒.๑ หลักการสอนความคิดรวบยอดของออสซูเบล

ส่วนออสซูเบล ถือว่าการเรียนรู้โดยการรับอย่างมีความหมาย (Meaningful-Reception Learning) มีความสำคัญมากกว่าการเรียนรู้โดยการค้นพบ เพราะการเรียนรู้โดยการค้นพบเป็นวิธีที่ใช้เวลามากและบางครั้งก็ไม่สามารถจะทำได้ในห้องเรียนธรรมดาอย่างไรก็ตาม ออสซูเบลเสนอแนะว่า การสอนโดยให้นักเรียนเรียนรู้โดยการค้นพบ อาจจะเหมาะสมกับเด็กนักเรียนที่อยู่ในวัยประถมตอนต้น หรือวัยที่พื้อาเจต์เรียกว่า Concrete Operations สำหรับผู้เรียนที่อยู่ในขั้นประถมปลายและชั้นมัธยมตลอดจนมหาวิทยาลัยการเรียนรู้โดยการรับอย่างมีความหมาย (Meaningful -Reception

^{๙๔} ดูรายละเอียดใน กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **คู่มือหลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๓๓**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓.

^{๙๕} ทิศนา ขัมมณี, **ศาสตร์การสอน องค์ความรู้การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๐๘.

Learning) เป็นการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมากกว่า และอัสซุเบิ้ลได้เสนอแนะวิธีสอนการเรียนรู้ อย่างมีความหมายไว้ดังต่อไปนี้

๑) ก่อนที่จะสอนวิชาอะไรก็ตาม ครูจะต้องพยายามหาวิธีรวบรวม เรียบเรียงสิ่งที่ ต้องการจะให้นักเรียนเรียนรู้ไว้อย่างมีระเบียบแบบแผน เป็นหมวดหมู่มีหัวข้อชี้ให้เห็นเด่นชัดและง่าย ต่อการเข้าใจและมีความหมายต่อผู้เรียน เพื่อเตรียมผู้เรียนให้เข้ากับขุมปัญญาที่มีอยู่แล้วสามารถ เชื่อมโยงหรือรวมความรู้ใหม่ที่จะเรียนอย่างมีความหมาย(Subsumer)ให้เข้ากับขุมปัญญาหรือ โครงสร้างสติปัญญาที่มีอยู่แล้ว นอกจากนี้จะช่วยผู้เรียนให้นึกย้อนหลังหรือระลึก (Recall) สิ่งที่เคย เรียนแล้วและเกี่ยวข้องกับสิ่งที่จะเรียนใหม่อัสซุเบิ้ลเรียกขั้นนี้ว่า Advance Organizers

๒) บอกให้นักเรียนทราบถึงวัตถุประสงค์ของบทเรียน หรือการบอกสิ่งที่ต้องการให้ นักเรียนเรียนรู้พร้อมกับบอกนักเรียนถึงคำจำกัดความของความคิดรวบยอดที่สำคัญ (Concepts)เพื่อ ผู้เรียนจะได้ใช้เป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ความรู้ใหม่

๓) แบ่งบทเรียนออกเป็นขั้นๆ เพื่อผู้เรียนจะได้เข้าใจได้เมื่อสอนจบแต่ละขั้นควรจะ ถามนักเรียน เพื่อจะได้แน่ใจว่าผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยความเข้าใจก่อนที่จะเพิ่มสอนขั้นต่อไป

๔) ชี้ให้ผู้เรียนเห็นความแตกต่าง และความคล้ายคลึงของสิ่งที่เรียนใหม่กับความรู้ เดิม ที่มีอยู่แล้วเพื่อจะได้ช่วยให้จำได้นาน

๕) เมื่อสิ้นแต่ละหน่วยบทเรียนจบ ผู้สอนควรจะสรุปและทบทวนตั้งแต่ต้นพร้อมกับ เน้นใจความสำคัญของสิ่งที่เรียนรู้ใหม่เพื่อช่วยให้ผู้เรียนรวมหรือเชื่อมโยงความรู้ใหม่ให้เข้ากับความรู้ เดิม หรือขุมปัญญาที่มีอยู่แล้ว

๖) ให้การบ้านหรือแบบฝึกหัด เพื่อผู้เรียนจะได้มีโอกาสทบทวนความรู้ที่เรียนรู้ใหม่ ด้วยตนเองและนำไปประยุกต์

๒.๕.๒.๒ หลักการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งของการสอนเรื่องความคิดรวบยอด ของอัสซุเบิ้ล

๑) เริ่มด้วยความคิดรวบยอดที่มีความหมายกว้าง และมีคุณลักษณะวิกฤตที่สามารถ จะคลุมความคิดรวบยอดที่ย่อยออกไปหลาย ๆ ชนิด

๒) เน้นให้นักเรียนทราบถึงคุณลักษณะวิกฤตของความคิดรวบยอด

๓) จัดกลุ่มสิ่งเร้าที่มีคุณลักษณะวิกฤตร่วมกับความคิดรวบยอดที่ได้บอกผู้เรียน

๔) ให้ตัวอย่างเฉพาะของสิ่งเร้า ซึ่งอาจจะเป็นสัตว์วัตถุสิ่งของที่มีคุณลักษณะ เหมือนกับความคิดรวบยอด

๕) สรุปลักษณะที่เด่นหรือวิกฤตของความคิดรวบยอดย่อย พร้อมกับให้ตัวอย่าง

นอกจากหลักการสอนความคิดรวบยอดของอัสซุเบิ้ล มีนักจิตวิทยาอีกหลายท่านได้ เสนอแนะรูปแบบ (Models) การสอนแบบต่างๆ เป็นต้นว่า วิธีสอนของกานเย ซึ่งเป็นวิธีตรงข้าม กับอัสซุเบิ้ล เรียกว่า Bottom-up Model ซึ่งมีหลักการว่าในการสอนความคิดรวบยอด ควรจะเริ่ม จากความคิดรวบยอดที่เฉพาะและง่ายก่อน โดยให้ผู้เรียนทราบคำจำกัดความและคุณลักษณะของ

ความคิดรวบยอดเพื่อจะได้ใช้เป็นพื้นฐานที่จะสร้างกฎ หรือหลักการที่จะเรียนรู้ความคิดรวบยอดที่กว้างหรือสูงขึ้นโดยมองเห็นความสัมพันธ์ของความคิดรวบยอดเฉพาะกับความคิดรวบยอดรวม^{๙๖}

นักจิตวิทยาอีกท่านหนึ่งคือ “คลอสมือเมอร์” (Klausmeier) เป็นแนวคิดทฤษฎีที่เป็นประมวลสารสนเทศ จะเป็นการอธิบายเกี่ยวกับการ ความรู้ (acquire) สะสมความรู้ (store) การระลึกได้ (recall) ตลอดจนการใช้ข่าวสารข้อมูล หรือกล่าวได้ว่าเป็นทฤษฎีที่พยายามอธิบายให้มนุษย์เข้าใจว่า มนุษย์จะมีวิธีการรับข้อมูลข่าวสาร หรือความรู้ใหม่อย่างไร เมื่อรับมาแล้วจะมีวิธีการประมวลข้อมูลข่าวสาร และเก็บสะสมไว้ในลักษณะใด ตลอดจนจะสามารถดึงความรู้นั้นมาใช้ได้อย่างไร

ทฤษฎีนี้จัดอยู่ในกลุ่มพุทธิปัญญา (Cognitivism) โดยให้ความสนใจเกี่ยวกับกระบวนการคิด และการให้เหตุผลของผู้เรียน ซึ่งแตกต่างจากทฤษฎีการเรียนรู้ของกลุ่มพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) ที่มุ่งเน้นพฤติกรรมที่สังเกตได้เท่านั้น โดยมีได้สนใจกับกระบวนการคิดหรือกิจกรรมทางสติปัญญาของมนุษย์ (mental activities) ซึ่งเป็นสิ่งที่นักจิตวิทยากลุ่มพุทธิปัญญาตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องศึกษากระบวนการดังกล่าวซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถสังเกตได้^{๙๗}

๒.๕.๒.๔ การนำกระบวนการสอดแทรกในการจัดการเรียนการสอน

กระบวนการต่างๆ มีขั้นตอนที่กำหนดเพื่อเป็นแนวทางให้ผู้เรียนใช้สอดแทรกในการจัดการเรียนรู้กระบวนการที่สามารถนำมาใช้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้

๒.๕.๒.๔.๑ กระบวนการสร้างความตระหนัก

กระบวนการนี้เป็นกระบวนการที่กระตุ้นให้ผู้เรียนให้ความสนใจ เอาใจใส่ รับรู้เห็นคุณค่าในปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ขั้นตอนการดำเนินการมีดังนี้

๑) สังเกตให้ข้อมูลที่ต้องการให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ เอาใจใส่และเห็นคุณค่า

๒) วิเคราะห์ให้ตัวอย่าง สถานการณ์ประสบการณ์ตรง เพื่อให้ผู้เรียนได้วิเคราะห์หาสาเหตุและผลดีผลเสียที่เกิดขึ้นทั้งในระยะสั้น และระยะยาว

๓) สรุป ให้อภิปรายหาข้อมูลหรือหลักฐานมาสนับสนุนคุณค่าของสิ่งที่จะต้องตระหนักและวางเป้าหมายที่จะพัฒนาตนเองในเรื่องนั้น^{๙๘}

ผู้วิจัยสรุปว่า กระบวนการสร้างความตระหนัก กระบวนการนี้เป็นการสร้างให้ผู้เรียน มีความคิดความสนใจ เพื่อแสวงหาคำตอบที่ถูกต้องอย่างมีเหตุผล

^{๙๖} เสริมศรี ไชยศรี, **พื้นฐานการสอน**, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์ลานนาการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๗๐.

^{๙๗} ทีมพัฒนาระบบคอมพิวเตอร์วิทยาลัยอิสลามศึกษา ม.อ.ปัตตานี. **จิตวิทยาการศึกษาอิสลาม**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.cis.psu.ac.th/depis/elearning/psychology/224info.html> [๑๖ มี.ค. ๒๕๕๓].

^{๙๘} ทิศนา ขัมมณี, **ศาสตร์การสอน องค์ความรู้การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ**, หน้า ๓๑๓.

๒.๕.๒.๔.๒ กระบวนการสร้างความคิดรวบยอด มีขั้นตอนดังนี้

กระบวนการนี้เป็นกระบวนการให้ผู้เรียนรับรู้สิ่งใหม่และรู้จักคิดหาข้อสรุป เพื่อให้เห็นสภาพที่เป็นจริง มีดังต่อไปนี้

๑) ให้ผู้เรียนรับรู้ข้อมูล และศึกษาด้วยวิธีการต่างๆ โดยใช้สื่อประกอบเพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดข้อกำหนดเฉพาะด้วยตนเอง

๒) จำแนกความแตกต่าง ให้ผู้เรียนบอกข้อแตกต่างของสิ่งที่รับรู้และให้เหตุผล ผู้เรียนมองเห็นความเหมือนในภาพรวมของสิ่งที่รับรู้และสรุปเป็นวิธีการ หลักการ คำจำกัดความ หรือนิยาม

๓) ระบุชื่อความคิดรวบยอด ผู้เรียนได้ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับสิ่งที่รับรู้ ทดสอบและนำไปใช้ ผู้เรียนได้ทดลอง ทดสอบ สังเกต ทำแบบฝึกหัด ปฏิบัติเพื่อประเมินความรู้^{๙๙}

ผู้วิจัยสรุปว่ากระบวนการนี้เป็นกระบวนการคิดแนวใหม่เพื่อสืบหาสิ่งที่รับรู้ และเหตุผลเพื่อนำไปใช้หาข้อมูลต่างๆ

๒.๕.๒.๔.๓ กระบวนการสร้างเจตคติ

กระบวนการนี้เป็นกระบวนการที่แทรกได้กับทุกเนื้อหา เน้นความรู้สึกที่ดีต่อสิ่งที่เรียนอาจเป็นความคิด หลักการ การกระทำ เหตุการณ์ สถานการณ์ ฯลฯ มีขั้นตอนดังนี้

๑) สังเกต ผู้เรียนพิจารณาข้อมูล เหตุการณ์ การกระทำที่เกี่ยวข้องกับการมีเจตคติที่ดีและเจตคติที่ไม่ดี

๒) วิเคราะห์ ผู้เรียนพิจารณาผลที่จะเกิดขึ้นตามมาแยกเป็นการกระทำที่เหมาะสมได้ผลตามที่น่าพอใจและการกระทำที่ไม่เหมาะสมได้ผลที่ไม่น่าพอใจ^{๑๐๐}

ผู้วิจัยสรุปว่า ผู้เรียนรวบรวมข้อมูลเป็นหลักการ แนวคิด แนวปฏิบัติ

๒.๕.๒.๔ กระบวนการสร้างค่านิยม

กระบวนการนี้เป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึก เกิดการยอมรับและเห็นคุณค่าของค่านิยมด้วยตนเอง มีขั้นตอนดังนี้

๑) สังเกต ตระหนัก ผู้เรียนพิจารณาการกระทำที่เหมาะสมและการกระทำที่ไม่เหมาะสมรับรู้ความหมายจำแนกการกระทำที่แตกต่างกันได้

๒) ประเมินเชิงเหตุผล ผู้เรียนใช้กระบวนการกลุ่มอภิปรายแสดงความคิดเห็นและวิเคราะห์วิจารณ์การกระทำของตัวละคร หรือบุคคลในสถานการณ์ต่างๆ ว่าเหมาะสมหรือไม่เพราะเหตุใด

๓) กำหนดค่านิยม ผู้เรียนแต่ละคนแสดงความเชื่อ ความพอใจในการกระทำที่ควรกระทำในสถานการณ์ต่าง ๆ พร้อมเหตุผล

๔) วางแผนปฏิบัติ ผู้เรียนช่วยกันกำหนดแนวปฏิบัติในสถานการณ์จริงโดยมีครูร่วมรับทราบกติกาการกระทำและสำรวจสิ่งที่ผู้เรียนต้องการจะได้รับเมื่อได้กระทำดีแล้ว เช่น การได้ประกาศชื่อให้เป็นที่ยอมรับ

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๑.

^{๑๐๐} สุคนธ์ สินธพานนท์, สุดยอดวิธีการสอน สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม นำไปสู่บทการจัดการเรียนรู้ของครูยุคใหม่, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๗.

๕) ปฏิบัติด้วยความชื่นชมครูให้การเสริมแรงระหว่างการปฏิบัติเพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดความชื่นชมยินดี

๒.๕.๒.๔.๕ กระบวนการปฏิบัติ

กระบวนการนี้เป็นกระบวนการที่มุ่งให้ผู้เรียนปฏิบัติจนเกิดทักษะ มีขั้นตอนดังนี้

- ๑) สังเกตรับรู้ให้ผู้เรียนได้เห็นตัวอย่างหลากหลายจนเกิดความเข้าใจ
- ๒) ทำตามแบบ ทำตามตัวอย่างที่แสดงให้เห็นทีละขั้นตอนจากขั้นพื้นฐาน
- ๓) ทำเองโดยไม่มีแบบ เป็นการฝึกปฏิบัติตามขั้นตอนด้วยตนเอง
- ๔) ฝึกให้ชำนาญให้ผู้เรียนปฏิบัติด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญหรือทำได้โดยอัตโนมัติซึ่งอาจเป็นงานชิ้นเดิมหรืองานที่คิดขึ้นใหม่^{๑๐๑}

๒.๕.๒.๔.๖ กระบวนการเรียนความรู้ความเข้าใจ

กระบวนการนี้ใช้กับการเรียนเนื้อหาเชิงความรู้มีขั้นตอนดังนี้

- ๑) สังเกต ตระหนัก ผู้เรียนพิจารณาข้อมูล สารความรู้เพื่อสร้างความคิดรวบยอดตั้งคำถาม ตั้งข้อสังเกต สังเคราะห์ข้อมูล เพื่อทำความเข้าใจในสิ่งที่ต้องการเรียนรู้และกำหนดเป็นวัตถุประสงค์ที่จะแสวงหาคำตอบต่อไป
- ๒) วางแผนปฏิบัติ ผู้เรียนนำวัตถุประสงค์หรือคำถามที่ทุกคนสนใจจะหาคำตอบมาวางแผนเพื่อกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสม
- ๓) ลงมือปฏิบัติ ครูกำหนดให้สมาชิกในกลุ่มย่อย ๆ ได้แสวงหาคำตอบจากแหล่งความรู้ด้วยวิธีต่างๆ เช่น ค้นคว้า สัมภาษณ์ศึกษานอกสถานที่หาข้อมูลจากองค์กรในชุมชนฯลฯ ตามแผนงานที่วางไว้
- ๔) พัฒนาความรู้ความเข้าใจ ผู้เรียนนำความรู้ที่ได้มารายงานและอภิปรายเชิงแปลความตีความ ขยายความ นำไปใช้วิเคราะห์สังเคราะห์และประเมินค่า
- ๕) สรุป ผู้เรียนรวบรวมเป็นสาระที่ควรรู้บันทึกลงสมุด^{๑๐๒}

ผู้วิจัยสรุปว่า กระบวนการเรียนความรู้ความเข้าใจ เป็นกระบวนการเรียนการสอนโดยเห็นว่าถ้านำมาใช้ในการฝึกทักษะผู้เรียน น่าจะเป็นสิ่งที่ดีโดยเฉพาะการเรียนการสอนในรายวิชาพระพุทธศาสนา จะทำอย่างไรเพื่อให้ผู้เรียนสนใจการปฏิบัติมา จะต้องนำขั้นตอนต่างๆมาแตกให้ออกกว่าเราจะออกแบบการเรียนการสอนในแต่ละขั้นตอนอย่างไร การกระตุ้นความสนใจหรือเตรียมความพร้อมให้ผู้เรียนมีการสร้างความรู้ด้วยตนเอง ก็จะต้องนำความรู้ที่ได้เรียนมาแล้วมาสร้างใหม่ว่าผู้เรียนจะมีกระบวนการคิดอย่างไร แล้วในกลุ่มก็ช่วยกันเรียนรู้และผู้เรียนก็ต้องมีการเก็บเป็นแฟ้มสะสม

^{๑๐๑} ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ, หน้า ๓๑๓.

^{๑๐๒} สุคนธ์สินธพานนท์, สอดยอวิธีการสอน สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม นำไปสู่บทการจัดการเรียนรู้ของครูยุคใหม่, หน้า ๑๑๖.

งาน คุณศรีสุดา คล้ายคล่องจิตร กล่าวว่า ในกระบวนการเรียนการสอนแบบชิปปานี้ครูผู้สอนจะต้องมีการเตรียมการเรียนการสอน มีการเขียนแผนการสอนด้วย มีสื่อการสอน จะใช้เวลากี่คาบในการสอนจะสอนอย่างไรเป็นต้น

๒.๕.๓ วิธีการสอน

รูปแบบการเรียนการสอนของวิลเลียมส์ยุทธวิธีการสอนเมื่อใช้คิดและรู้สึก (Frank E. Williams : Teaching Strategies for thinking Thining and feeling) วิลเลียมส์มีหลักการเกี่ยวกับลักษณะของการเรียนที่มีประสิทธิภาพ ดังต่อไปนี้

- ๑) การเรียนรู้จะเกิดได้ดีเด็กซึ่งเป็นผู้เรียนเป็นผู้มีส่วนร่วมผลิตหรือกระทำด้วย และการเรียนนั้นมีพื้นฐานจากความสามารถและสไตล์ในการเรียนที่แตกต่างกันของผู้เรียน
- ๒) การคิดและการรู้สึกเกิดขึ้นด้วยกันมิได้แยกจากกัน ทุกครั้งที่บุคคลคิดเรื่องใดโดยกำหนดยุทธวิธีการสอน ดังต่อไปนี้

๒.๕.๓.๑ ยุทธวิธีในการสอนของวิลเลียมส์

๑) การใช้สิ่งที่ตรงข้าม (Paradox) ยุทธวิธีนี้ต้องการให้ผู้เรียนมีความไวต่อการสังเกตความแตกต่างระหว่างความเป็นจริงความเชื่อต่างๆ ไป เพราะการศึกษาสิ่งตรงกันข้าม หรือ (Paradox) นี้เป็นสถานการณ์จริงที่ดูเหมือนไม่จริง เช่นในวิชาสังคมศึกษา การเดินเรือไปทางทวีปตะวันตก แต่เดินทางไปทางตะวันออก

๒) การใช้การเปรียบเทียบ (Analogies) การเปรียบเทียบแบบนี้จะเปรียบเทียบส่วนที่เหมือนส่วนที่มีความแตกต่างกัน เช่นในวิชาสังคมศึกษาให้นักเรียนเปรียบเทียบแพ้นและคานความนิยมในสมัยวัยรุ่นของพ่อแม่กับแพ้นและความนิยมของวัยรุ่นในปัจจุบัน โดยศึกษามีส่วนใดที่เหมือนและเหตุผล

๓) ให้ตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลง (Change) ให้เด็กเห็นถึงลักษณะของการเปลี่ยนแปลงของโลก เช่น การอภิปรายกับนักเรียนถึงวิธีการรักษาสภาพของสิ่งของสัตว์เช่นการแช่ปลาในตู้เย็น การถนอมอาหาร ให้นักเรียนช่วยกันคิดว่าทำไมจึงต้องการรักษาถนอม

๔) ใช้ตัวอย่างของนิสัยความเคยชิน (Habit) ยุทธวิธีนี้ต้องการช่วยให้เด็กหลีกเลี่ยงจากการคิดที่เป็นไปตามความเคยชิน เช่นอภิปรายกับเด็กถึงความเคยชินกับจำนวนเลขหลักสิบให้ลองคิดในหลักอื่น หรือการคิดสิ่งปฏิบัติที่เคยชินและจะมีวิธีการเปลี่ยนนิสัยหรือการปฏิบัติที่เคยชินอย่างไร

๕) สอนมิใช่เพื่อปรับตัว (Adjust) สอนเพื่อให้พัฒนา เช่น สอนให้ในแง่บวกถึงความผิดความล้มเหลว การเรียนรู้จากความผิด และการที่จะปรับปรุงสถานการณ์แทนที่จะปรับตนให้เข้ากับสถานการณ์เช่น หลังจากการศึกษาเรื่องระบบการปกครองท้องถิ่น ครูพานักเรียนไปสำนักงานเทศบาลในเมือง สังเกตการณ์ทำงานและสัมภาษณ์จากเจ้าหน้าที่หลังจากนั้นครูให้นักเรียนคิดโครงสร้างระบบการปกครองท้องถิ่นในอุดมคติและคุณสมบัติคุณลักษณะต่างๆ และให้นักเรียนช่วยกันคิดว่าจะทำให้เกิดลักษณะและคุณสมบัติเหล่านั้นได้อย่างไร หรือหลังจากการศึกษาปัญหาการขาดแคลนกระดาษ ให้นักเรียนคิดหาวิธีการที่จะหาสิ่งอื่นมาใช้แทนกระดาษ

๖) พัฒนาทักษะในการฟังอย่างสร้างสรรค์ (Creative Reading) ยุทธวิธีนี้ฝึกให้เด็กสร้างสรรค์ความคิดอ่าน “มิใช่อ่านเพื่อทราบว่าจะพูดว่าอะไรแต่เพื่อให้ทราบว่ามันพาเราไปที่ไหน” เช่น ครูให้นักเรียนอ่านแล้วเก็บคำถามต่างๆ ที่นักเรียนไว้ทำรายการไว้หรือรายการโทรทัศน์อ่านหนังสือ และทำรายการสำนวนต่างๆ^{๑๐๓}

๒.๕.๓.๒ ประเภทของวิธีสอน

วิธีสอนมีหลายวิธีแต่ละวิธีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันไป แต่เมื่อได้พิจารณาด้านบทบาทของผู้สอนและผู้เรียนแล้ว สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑) วิธีสอนแบบครูเป็นศูนย์กลาง (Teacher-centered Method) เป็นวิธีสอนที่ครูเป็นผู้จัดและดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นส่วนใหญ่เช่น เป็นผู้วางแผนดำเนินการ และปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ นักเรียนมีบทบาทน้อยในการร่วมกิจกรรมการเรียนการสอนจึงมีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียว โดยมีผู้สอนเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอนตัวอย่างของวิธีสอนแบบนี้ เช่น วิธีสอนแบบบรรยาย แบบสาธิต แบบใช้คำถาม แบบใช้หนังสือเรียน เป็นต้น

๒) วิธีสอนแบบนักเรียนเป็นศูนย์กลาง (Student-centered Method) เป็นวิธีสอนที่นักเรียนเป็นผู้ปฏิบัติกิจกรรม ดำเนินการค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง โดยมีครูเป็นผู้ประสานงานให้ข้อเสนอแนะ ส่งเสริมให้กำลังใจ และช่วยเหลือเมื่อมีปัญหา วิธีสอนแบบนี้ช่วยให้นักเรียนได้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง เพราะเป็นการเรียนจากการกระทำ (Learning by doing) และเป็นการส่งเสริมพัฒนาการทุกด้านของผู้เรียน ตัวอย่างเช่น วิธีสอนแบบแบ่งกลุ่มทำกิจกรรม แบบบทบาทสมมติแบบวิทยาศาสตร์แบบทดลอง เป็นต้น^{๑๐๔}

๒.๕.๓.๓ ลักษณะของวิธีสอนแบบต่าง ๆ

หลักสูตรฉบับปัจจุบัน เน้นให้ผู้เสนอจัดการเรียนการสอนโดยใช้วิธีสอนที่หลากหลายอย่างเป็นกระบวนการ เพื่อมุ่งให้ผู้เรียนเกิดทักษะวิธีการหาความรู้สามารถนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตจริง ดังนั้น ผู้สอนจึงต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเทคนิควิธีการสอนแบบต่างๆ และสามารถใช่วิธีการสอนเหล่านั้นได้อย่างถูกต้อง ในบทนี้จะกล่าวถึงความหมาย ความมุ่งหมาย ขั้นตอนการสอนข้อดีและข้อจำกัดของวิธีการสอนแบบต่างๆ ตลอดจนข้อควรคำนึงถึงในการนำไปใช้และสามารถใช้วิธีการสอนเหล่านั้นได้อย่างถูกต้อง

ผู้วิจัยสรุป ลักษณะวิธีการสอนผู้สอนสามารถเลือกใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมีหลายวิธีสอนแต่ละแบบมีความหมาย ความมุ่งหมาย ขั้นตอนการสอน ข้อดีและข้อจำกัด และวิธีการนำไปใช้แตกต่างกัน ในที่นี้จะเสนอวิธีสอนแบบต่างๆ ดังนี้

๒.๕.๓.๓.๑ วิธีสอนแบบแบ่งกลุ่มทำกิจกรรม

วิธีสอนแบบแบ่งกลุ่มทำกิจกรรม หมายถึง วิธีสอนที่ผู้สอนมอบหมายให้ผู้เรียนทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ช่วยกันค้นคว้าหรือทำกิจกรรมที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จ เพื่อช่วยให้

^{๑๐๓} อ่างใน กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน , หน้า ๑๙๒.

^{๑๐๔} นาวินต์ย์ ใจมั่น, พระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาผู้เรียน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘) หน้า ๓๕.

เกิดความรู้ความเข้าใจในบทเรียนยิ่งขึ้น ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้ได้ดีเพราะได้ลงมือปฏิบัติงานด้วยตนเอง

ความมุ่งหมาย เพื่อฝึกทักษะการค้นคว้าหาความรู้จากแหล่งวิทยาการต่างและเพื่อฝึกการทำงานร่วมกับผู้อื่นจนเกิดทักษะกระบวนการกลุ่มสามารถนำไปใช้เป็นประโยชน์ในชีวิตได้เป็นคุณลักษณะนิสัยของผู้เรียน เช่น ความรับผิดชอบในการทำงาน ความมีระเบียบวินัย ความตรงต่อเวลา ความซื่อสัตย์ความมีน้ำใจ ในการพูด การคิด การเขียนรายงาน การวิเคราะห์การสรุปสิ่งที่สำคัญมากนั้นจะต้องฝึกความกล้าในการแสดงออก

ขั้นตอนการสอนแบบแบ่งกลุ่มทำกิจกรรมมี ๒ ขั้นตอน ดังนี้

๑) ขั้นเตรียม เป็นขั้นที่ผู้สอนจัดเตรียมแผนการสอนโดยเตรียมหัวข้องานที่จะมอบหมายให้ทำเป็นกลุ่ม กำหนดจุดมุ่งหมาย เวลา วิธีการ ตลอดจนเตรียมสื่อการสอน และเอกสารที่ต้องใช้ในการสอน

๒) ขั้นดำเนินการสอน ประกอบด้วย

(๑) ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน เป็นขั้นจูงความสนใจของผู้เรียนเข้าสู่บทเรียน ให้ผู้เรียนเกิดความพร้อมที่จะเรียนรู้ อาจใช้วิธีทบทวนความรู้เดิม สนทนา ซักถาม อภิปรายนำเรื่อง ฯลฯ นอกจากนี้ผู้สอนควรได้แจ้งจุดประสงค์การสอน แจ้งขั้นตอนการทำกิจกรรม กำหนดเวลา และข้อตกลงอื่น ๆ ให้ผู้เรียนเข้าใจตรงกันก่อนเข้ากลุ่มทำกิจกรรม

(๒) ขั้นสอน มีลำดับขั้น นั้นแบ่งผู้เรียนออกเป็นกลุ่มตามจำนวนที่เหมาะสมให้ใช้วิธีการแบ่งกลุ่มที่น่าสนใจ ในแต่ละกลุ่มเลือกประธาน เลขานุการ แจกเอกสาร บัตรคำถาม หรือสื่อการเรียนเพื่อเป็นการทำกิจกรรมกลุ่มที่ได้รับมอบหมายภายในเวลากำหนดให้แต่ละกลุ่มรายงานผลงานของกลุ่มตามที่คุณสอนกำหนด

(๓) ขั้นสรุป ผู้เรียนอภิปรายร่วมกันเพื่อสรุปความสำคัญจากการรายงานของแต่ละกลุ่มและผู้สอนให้ข้อเสนอแนะพร้อมแนวคิดในการประยุกต์ใช้เมื่ออภิปรายสนทนาและซักถาม ผู้เรียนถึงประเด็นปัญหาสำคัญเพื่อเป็นการวัดผล ก็มีการประเมินผล เป็นขั้นที่ผู้สอนประเมินผลการทำงานกลุ่มของผู้เรียน

ผู้วิจัยสรุปว่า วิธีสอนแบบแบ่งกลุ่มกิจกรรม เป็นงานวิธีสอนที่ครูมอบหมายให้นักเรียนทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มร่วมมือกันศึกษาค้นคว้าหาวิธีการแก้ปัญหาหรือปฏิบัติกิจกรรมตามความสามารถ ความถนัด หรือความสนใจ เป็นการฝึกให้นักเรียนทำงานร่วมกันตามวิถีแห่งประชาธิปไตย ฝึกทักษะในการแก้ปัญหา การศึกษาค้นคว้าและแสวงหาความรู้ด้วยตนเองโดยปฏิบัติงานทั้งเป็นรายบุคคลและเป็นกลุ่ม และมีประสบการณ์ตรงในการทำงานเพื่อให้นักเรียนมีความรับผิดชอบร่วมกันในการทำงานนั้นคือส่งเสริมการทำงานเป็นทีมสร้างวัฒนธรรมในการทำงานร่วมกันอย่างมีระบบและมีระเบียบวินัย รู้จักทำหน้าที่

๒.๕.๓.๓.๒ วิธีสอนแบบแก้ปัญหา

วิธีสอนแบบแก้ปัญหาเป็นวิธีสอนที่ให้ผู้เรียนคิดแก้ปัญหาโดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์(Scientific Method) ซึ่งเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่มีขั้นตอน มีเหตุผล มีการรวบรวมข้อมูล มีการทดลองวิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผล ดังนั้น จึงอาจเรียกวิธีสอนแบบนี้ว่า วิธีสอนแบบวิทยาศาสตร์

ความมุ่งหมาย การฝึกทักษะการสังเกต การเก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ตีความสรุป ความเชื่อมั่นในตัวเอง การคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผล ฝึกทักษะการคิดแก้ปัญหา และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์มีความคิดอิสระ และการทำงานร่วมกับเพื่อน

ขั้นตอนการสอนแบบแก้ปัญหา มี๓ ขั้นตอน ดังนี้

๑) ขั้นเตรียม ผู้สอนศึกษาแผนการสอน เนื้อหา และจุดประสงค์การสอนอย่างละเอียดและผู้สอนวางแผนกำหนดกิจกรรมที่จะให้ผู้เรียนปฏิบัติเป็นขั้นตอนตามลำดับ

๒) ขั้นตอนการสอน

(๑) ขั้นกำหนดขอบเขตของปัญหา เป็นขั้นที่ให้ผู้เรียนมองเห็นปัญหาและกำหนดขอบเขตของปัญหา ผู้สอนอาจใช้วิธีเล่าเรื่อง สร้างสถานการณ์จำลอง อภิปราย ศึกษากรณีเฉพาะราย ฯลฯ เพื่อให้ผู้เรียนได้เห็นปัญหานั้น ถ้ามีหลายปัญหา อาจแยกเป็นข้อๆ ได้ดั่งนั้น บทบาทของผู้สอนในขั้นนี้คือ นำทางให้ผู้เรียนเห็นปัญหา จัดสิ่งแวดล้อมให้ผู้เรียนเข้าใจปัญหา ช่วยตั้งจุดมุ่งหมายในการแก้ปัญหาให้ทุกคนเข้าใจได้ตรงกัน

(๒) ขั้นตั้งสมมุติฐาน เป็นขั้นวางแผนทางที่จะหาคำตอบของปัญหา โดยให้ผู้เรียนตั้งสมมุติฐานว่า ปัญหานั้นน่าจะเกิดมาจากอะไร หรือวิธีการแก้ปัญหานั้นน่าจะแก้ไขได้ โดยวิธีใดบ้าง บทบาทของผู้สอนในขั้นนี้คือ ช่วยผู้เรียนวางแผนจะแก้ปัญหามาได้โดยวิธีใดบ้าง แบ่งผู้เรียนเป็นกลุ่มรับผิดชอบงานตามความสามารถและความสนใจ

(๓) ขั้นรวบรวมข้อมูล เป็นขั้นที่ผู้เรียนศึกษาความรู้จากแหล่งต่างๆ เพื่อเป็นข้อมูลใช้ในการแก้ปัญหา โดยอาจค้นคว้าจากตำรา เอกสารต่างๆ จากการสัมภาษณ์ซักถามผู้เชี่ยวชาญ ฯลฯ แล้วจัดบันทึกข้อมูลไว้บทบาทของผู้สอนในขั้นนี้คือ แนะนำแหล่งความรู้เพื่อค้นคว้าหาข้อมูล ติดต่อบุคคลที่เป็นผู้เชี่ยวชาญล่วงหน้าเพื่อให้สัมภาษณ์แก่ผู้เรียน

(๔) ขั้นทดลองและวิเคราะห์ข้อมูล เป็นขั้นที่ผู้เรียนนำข้อมูลมาพิจารณาโดยเริ่มจากการทดลองปฏิบัติดู และนำผลจากการทดลองมาวิเคราะห์ว่าวิธีใดใช้ได้ผลในการแก้ปัญหาอาจใช้ได้หลายวิธีแตกต่างกันไป บทบาทของผู้สอนในขั้นนี้คือ สังเกตการทดลองหรือวิธีการแก้ปัญหของผู้เรียน และให้คำแนะนำเมื่อจำเป็นอำนวยความสะดวกด้านวัสดุอุปกรณ์และสิ่งจำเป็นต่างๆ ที่ผู้เรียนต้องการใช้ในการทดลองและการวิเคราะห์ข้อมูล

(๕) ขั้นประเมินและสรุปผล เป็นขั้นสุดท้ายของลำดับขั้นสอน เมื่อผู้เรียนได้ทำการทดลองและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้แล้ว ผู้สอนอภิปรายซักถามผู้เรียนช่วยเสริมและสรุปประเด็นว่าสำคัญของการเรียนการสอนครั้งนี้

๓) ขั้นประเมินผล ผู้สอนประเมินผลการทำงานของผู้เรียน แล้วแจ้งให้ผู้เรียนทราบข้อดีและข้อบกพร่องเพื่อปรับปรุงแก้ไขต่อไป^{๑๐๕}

^{๑๐๕} สุคนธ์สินธุพานนท์, สุธยอติวิธีการสอน สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม นำไปสู่วิทางการจัดการเรียนรู้ของครูยุคใหม่, หน้า ๒๒๐.

ผู้วิจัยสรุปว่า เป็นผู้ริเริ่มจุดประกายความคิดในการนำหลักพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้กับการจัดการเรียนการสอน ซึ่งกระบวนการแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ ๔ เป็นรูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ประยุกต์หลักอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค โดยใช้ควบคู่กับแนวทางปฏิบัติเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้เรียน และหาทางแก้ปัญหาทางดับทุกข์เป็นต้น

๒.๕.๔ การประเมินผลการสอน

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ มาตรา ๕๒ ได้กำหนดให้กระทรวงศึกษาธิการส่งเสริมให้มีระบบ กระบวนการผลิต การพัฒนาครูคณาจารย์และบุคคลทางการศึกษาให้มีคุณภาพและได้มาตรฐานที่เหมาะสมกับการเป็นวิชาชีพชั้นสูง ดังนั้นประเมินการสอนของคณาจารย์ที่เชื่อถือได้อันเป็นการตรวจสอบคุณภาพงานของคณาจารย์ทำทราบข้อมูลป้อนกลับ Feedack data สำหรับการพิจารณาตัดสินคุณค่าหรือหาทางเลือกรวมทั้งปรับปรุงและการพัฒนาคุณภาพการสอนให้มีประสิทธิภาพขึ้น

๒.๕.๔.๑ ความหมาย

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่าการประเมิน Evaluation หมายถึง การพิจารณาและวัดคุณค่าของกิจกรรมใดๆ ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เช่น การประเมินการสัมมนา ประเมินผลการปฏิบัติในรอบปีของบริษัท ส่วนด้าน การศึกษา หมายถึง การวัดคุณค่า หรือการวัดผลความก้าวหน้าทางการศึกษา เช่นการสอบไล่เป็นวิธีการประเมินผลการศึกษาวิธีหนึ่ง^{๑๐๖}

สมหวัง พิริยานูวัฒน์^{๑๐๗} ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า การประเมิน หมายถึงการตัดสินคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเป็นกระบวนการที่ให้ได้มาซึ่งสารสนเทศ สำหรับตัดสินคุณภาพโปรแกรม การศึกษา ผลผลิต กระบวนการ จุดมุ่งหมายของโครงการหรือโปรแกรมหรือการเลือกต่างๆที่ออกแบบเพื่อนำไปปฏิบัติให้บรรลุจุดมุ่งหมายใจที่พึงปรารถนาพึงจะได้กล่าวว่า การประเมินผล คือ กระบวนการพิจารณาตัดสินคุณค่าของวัตถุคน สิ่งของ หรือการดำเนินงานกิจกรรมว่าบรรลุความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้มากน้อยเพียงใด มีดีหรือเลวเพียงใด^{๑๐๘}

๒.๕.๔.๒ การวัดผลประเมินผล

การวัดและประเมินผลตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔^{๑๐๙} จะวัดและประเมินผลตามสภาพจริง (Authentic Assessment) ให้สอดคล้องกับการจัดการเรียนรู้ตาม

^{๑๐๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๖๔.

^{๑๐๗} สมหวัง พิริยานูวัฒน์, วิทยาการสอน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธิราช, ๒๕๔๐), หน้า, ๑๔๕.

^{๑๐๘} ใจทิพย์เชื้อรัตนพงษ์, การพัฒนาหลักสูตร หลักการและแนวปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์สายส่งสุขภาพใจ, ๒๕๓๙), หน้า ๙๔.

^{๑๐๙} คูรายละเอียดใน กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, หน้า๒๐๙.

สภาพจริง โดยยึดธรรมชาติของวิชาและชีวิตจริงของผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ในสาระการเรียนรู้ พระพุทธศาสนาจะเน้นการวัด และประเมินผลที่สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนา คือนอกจากวัดองค์ความรู้ กระบวนการเรียนรู้ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์แล้วยังอาจใช้กระบวนการ วัดตามระบบ ศิล – สมาธิ– ปัญญา^{๑๑๐} เพื่อให้ครอบคลุมและดูด้านที่ฝึกปฏิบัติคือ

ศีล พฤติกรรมดีงามทั้ง กาย วาจา และอินทรีย์ทั้ง ๖ เคยชิน คล่องแคล่ว อยู่ตัว เป็น วินัยเข้าสู่ชีวิตโดยการสังเกต การบันทึก

สมาธิจิตใจมีคุณธรรม มีประสิทธิภาพ และมีความสุข โดยสังเกต การสัมภาษณ์การ ตรวจสอบตนเอง

ปัญญา ความรู้ความคิด เข้าใจการมองเห็นความเป็นจริงเท่านั้น ทั้งระบบ ความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลเชื่อมโยงประยุกต์เข้าสู่วิถีชีวิตใหม่โดยการสังเกต การสัมภาษณ์การ ตรวจสอบตนเอง หรือถ้าจะให้ชัดเจนขึ้น ควรประเมินตามสภาพความเป็นจริงเพื่อดูการพัฒนา ภาวะทางธรรมจริยา ตามหลักอริยวัฑฒิ ๕^{๑๑๑} คือ

๑) ศรัทธา วัดว่ามีความเชื่อที่ไม่มั่งงาย มีเหตุผลประกอบด้วยปัญญา ซึ่งไม่ เบียดเบียนชีวิตและสังคม โดยการสังเกต กระสะท้อนความคิด การตรวจสอบตนเอง

๒) ศีล วัดว่ามีความพฤติกรรมและวิถีชีวิต ไม่เบียดเบียน แต่เกื้อกูล มีวินัย เอื้อต่อ วัฒนธรรม โดยสังเกต การตรวจสอบตนเอง การบันทึกพฤติกรรม

๓) สุตะ วัดว่ามีความรู้เกี่ยวกับสารข่าว ข้อมูล ทันทต่อเหตุการณ์สถานการณ์และมีความรู้เหมาะสมแก่การดำเนินชีวิต กิจการของตนเองโดยการสอบถาม การสังเกต การสัมภาษณ์

๔) จาคะ วัดว่ามีจิตใจกว้างขวาง ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว รู้จัดเสียสละ บำเพ็ญ ประโยชน์โดยการสังเกต การสัมภาษณ์และการบันทึก

๕) ปัญญา วัดว่าคิด เข้าใจ ทำการต่าง ด้วยปัญญา รู้จักแยกแยะชั่วดีคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หยั่งถึงปัจจัย และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลายโดยการสอบถาม การสัมภาษณ์ความตรวจสอบ^{๑๑๒}

ผู้วิจัยสรุปว่า หลักอริยวัฑฒิ ๕ เป็นคนที่มีความเชื่อ ความมั่นใจ ให้หลักแห่งความจริงอย่างดีงามอันมีเหตุผลความประพฤติดีมีวินัย เลี้ยงชีพสุจริตการเล่าเรียนสดับฟังศึกษาหาความรู้ การเผื่อแผ่เสียสละ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจช่วยเหลือ ในกว้าง พร้อมที่จะรับฟังและร่วมมือ ไม่คับแคบเอาแต่ ตัวความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง และเป็นแบบอย่างที่ดีในทางสังคมยอมรับและน่ายกย่อง

^{๑๑๐} ที.สี. (ไทย) ๔/๓๐๓/๑๑๓.

^{๑๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๔/๔๓๘.

^{๑๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), “พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์”, [ออนไลน์]. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๕๕๖. แหล่งที่มา : http://www.84000.org/tipitaka/dic/v_seek.php?text= อริยวัฑฒิ5 [๑๕ มีนาคม ๒๕๕๔].

๒.๕.๔.๓ หลักการที่สำคัญของการวัดผลและการประเมินผล

- ๑) เป็นการประเมินในสถานการณ์ที่ปฏิบัติจริง หรือที่เกี่ยวข้องในชีวิตจริงผสมผสานไปกับการเรียนการสอน โดยสอดคล้องกับเป้าหมาย ผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง
- ๒) เป็นการประเมินที่ครอบคลุมการแสดงออก การกระทำ กิจกรรม และกระบวนการทำงาน ผลงาน ผลการกระทำรวมถึงแฟ้มสะสมผลงานของผู้เรียน
- ๓) เน้นการประเมินความคิดริเริ่มสร้างสรรค์การคิดเห็น การใช้เหตุกระบวนการคิด การแก้ปัญหา การประยุกต์ใช้และการปรับปรุงพัฒนา
- ๔) เน้นการประเมินพัฒนา ค้นหาสิ่งที่ดีงามของผู้เรียน เป็นการประเมินเชิงบวก ไม่ใช่การประเมินเพื่อจับผิดหรือค้นหาข้อบกพร่อง และมีการนำข้อมูลจากการประเมินไปใช้เพื่อปรับปรุง และการพัฒนาพฤติกรรมของผู้เรียน
- ๕) เป็นการประเมินที่ต่อเนื่อง โดยใช้วิธีการที่หลากหลายและเหมาะสม
- ๖) เป็นการประเมินเชิงคุณภาพ โดยการเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนด โดยจำแนกองค์ประกอบของสิ่งที่ประเมิน และอธิบายระดับคุณภาพของผลงาน การปฏิบัติ
- ๗) เป็นการประเมินที่เกี่ยวข้องหลายด้านมีส่วนร่วมในการประเมิน ได้แก่ ผู้สอน ผู้เรียน เพื่อนนักเรียน และผู้ปกครอง

๒.๕.๔.๔ ขั้นตอนการดำเนินการวัดและการประเมินผล

- ๑) กำหนดผู้ประเมิน ได้แก่ ผู้สอน ผู้เรียน เพื่อนนักเรียน และผู้ปกครอง
- ๒) กำหนดเป้าหมาย วัดดูประสงคในการประเมิน
- ๓) กำหนดขอบเขต องค์ประกอบของสิ่งที่ประเมิน พร้อมทั้งระบุเกณฑ์การประเมิน
- ๔) เลือกวิธีการ และสิ่งที่ประเมินให้เหมาะสมสอดคล้องกับกิจกรรม และงาน
- ๕) กำหนดเวลา และสถานที่ประเมิน
- ๖) การรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์และการสรุปผลของการประเมิน และนำผลของการประเมินนำไปใช้พัฒนาผู้เรียน และการจัดกิจกรรมการเรียนรู้^{๑๑๓}

^{๑๑๓} ดูรายละเอียดใน กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, หน้า ๒๐๙.

๒.๕.๔.๕ หลักการวัดและประเมินการเรียนรู้

ในการวัดและประเมินการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพ ผู้ประเมินควรเริ่มต้นวางแผน ดำเนินกิจกรรม ด้วยการตอบคำถามหลัก ๔ คำถาม ดังนี้

๑). วัดและประเมินไปทำไม ผู้ประเมินจะต้องตอบคำถามให้ได้ว่า ข้อมูลหรือสารสนเทศนั้นวัดและประเมินเพื่อประโยชน์อะไร สามารถตอบคำถามประโยชน์ของการประเมินตามประเภทของการประเมิน ดังนี้

(๑) การวัดและประเมินก่อนเรียน เพื่อจัดวางตำแหน่งผู้เรียนหรือประเมินความพร้อมของผู้เรียนก่อนจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อประโยชน์ต่อการตัดสินใจในการวางแผนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่มีความสอดคล้องเหมาะสม

(๒) การวัดและประเมินระหว่างเรียน เพื่อตรวจสอบความรู้ความสามารถของผู้เรียนขณะที่จัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อประโยชน์ในการติดตามดูความก้าวหน้า หรือพัฒนาการในการเรียนรู้รวมทั้งข้อบกพร่องในการเรียนของผู้เรียน

(๓) การวัดและประเมินหลังเรียนเพื่อสรุปผลการเรียนรู้ของผู้เรียน ที่เป็นประโยชน์ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการเรียนของผู้เรียน

๒) วัดและประเมินอะไร ผู้ประเมินจะต้องตอบคำถามให้ได้ว่า จะต้องการวัดและประเมินคุณลักษณะใดจากผู้เรียน ต้องการข้อมูลด้านใดเป็นสำคัญ ซึ่งผู้ประเมินควรคำนึงถึงประเภทของการเรียนรู้ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน เช่น

(๑) การเรียนรู้ทางด้านสติปัญญา เกี่ยวกับความรู้ความจำและการแก้ปัญหาต่าง ๆ

(๒) การเรียนรู้ทางด้านอารมณ์และความรู้สึก เช่น ความสนใจ ทักษะคิดเป็นต้น

(๓) การเรียนรู้ทางด้านทักษะและการปฏิบัติเช่น ความสามารถในการปฏิบัติงานการมีทักษะในงานต่าง ๆ

๓) วัดและประเมินอย่างไร ผู้ประเมินจะต้องตอบคำถามให้ได้ว่า จะต้องใช้เครื่องมือชนิดใด ถึงจะมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสิ่งที่ประเมิน ซึ่งควรพิจารณาในประเด็นต่อไปนี้

(๑) ลักษณะของข้อมูลที่ต้องการ เช่น ข้อมูลเชิงปริมาณ หรือเชิงคุณภาพ

(๒) ลักษณะของกลุ่มตัวอย่างในการประเมิน เช่น จำนวน และความสามารถของกลุ่มตัวอย่าง

(๓) ระยะเวลาในการประเมิน เช่น การมีเวลาที่จำกัดอาจจะต้องใช้แบบสอบถามเป็นต้น

๔) ตัดสินผลด้วยวิธีใด ผู้ประเมินจะต้องตอบคำถามให้ได้ว่า จะต้องตัดสินผลการประเมิน โดยพิจารณาจากคุณลักษณะใด ใช้เกณฑ์อย่างไรในการประเมิน ซึ่งควรพิจารณาในประเด็นต่อไปนี้

(๑) การตัดสินอิงกลุ่ม เพื่อพิจารณาตัดสินผลการเรียน

(๒) การตัดสินอิงเกณฑ์เพื่อพิจารณาผลการเรียนรู้ใช้ในการพัฒนากิจกรรมการเรียนการสอน เป็นต้น^{๑๑๔}

๒.๕.๔.๖ วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลและประเมินผล

การวัดผลและการประเมินผลตามสภาพความเป็นจริงในการเรียนการสอนตามหลักสูตรพระพุทธศาสนานี้จะผสมผสานไปกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนในสถานการณ์ที่ผู้เรียนปฏิบัติจริง โดยเน้นให้ครอบคลุมพฤติกรรม การแสดงออก กระบวนการ ผลผลิต และแฟ้มสะสมผลงาน ดังนั้นวิธีการ และเครื่องมือที่ใช้มีหลากหลาย เช่น

๒.๕.๔.๖.๑ การสังเกต มีทั้งการสังเกตอย่างเป็นระบบและไม่เป็นทางการ สามารถทำได้ตลอดเวลาทั้งในระหว่างการเรียนการสอนหรือการทำกิจกรรมอื่นๆ นอกห้องเรียนจากการสังเกตผู้สอน สามารถเห็นพฤติกรรมของผู้เรียนเป็นรายบุคคลหรือเป็นกลุ่มได้พฤติกรรมที่สังเกตได้แก่การแสดงอารมณ์สีหน้ากิริยาท่าทาง การพูดคุยโต้ตอบ ความสนุกสนานเพลิดเพลินการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน พฤติกรรมของการทำ งานในกลุ่ม ความอดทน วิธีการแก้ปัญหาความคล่องแคล่วในการใช้อุปกรณ์เครื่องมือต่างๆ เครื่องมือที่ใช้ในการสังเกต ได้แก่แบบตรวจสอบรายการ แบบประเมินค่า แบบพฤติกรรม เป็นต้น

๒.๕.๔.๖.๒ การสัมภาษณ์ มีทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นการสนทนาซักถามหรือพูดคุยเพื่อค้นหาข้อมูลที่ไม่อาจพบเห็นอย่างชัดเจนในสิ่งที่นักเรียนประพฤติปฏิบัติในการทำโครงการ โครงการ การทำงานเป็นกลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลอาจจะเป็นตัวนักเรียนเอง เพื่อร่วมงานหรือผู้ปกครองก็ได้

๒.๕.๔.๖.๓ การประเมินระดับคุณภาพ เป็นการประเมินโดยการวิเคราะห์ประกอบละประเด็น ที่ประเมิน พร้อมทั้งอธิบายลักษณะของคุณภาพงานหรือการกระทำเป็นระดับคุณภาพหรือปริมาณ เพื่อเป็นแนวทางและข้อมูลให้ผู้เกี่ยวข้องได้ระบอบว่าผู้เรียนรู้อะไร ทำอะไร มากน้อยเพียงใด มีคุณภาพผลงานเป็นอย่างไร โดยมีการกำหนดให้คะแนนเป็น ๒ แบบคือ

๑) การคะแนนเป็นภาพรวม เป็นการให้คะแนนผลงานชิ้นงานโดยดูภาพรวม ว่ามีความเข้าใจความคิดรวบยอด การสื่อสารความหมาย กระบวนการใช้และผลงานอย่างไร โดยเขียนอธิบายคุณภาพของงานหรือความสำเร็จของงานตามระดับคุณภาพที่กำหนด

๒) การให้คะแนนแยกองค์ประกอบ เพื่อให้มองคุณภาพงานหรือความสามารถของผู้เรียนได้อย่างชัดเจน จึงได้มีการแยกองค์ประกอบของการให้คะแนน และอธิบายคุณภาพงานในแต่ละองค์ประกอบเป็นระดับ โดยทั่วไปแล้วจะมีการแยกองค์ประกอบของงานเป็น ๔ ด้าน คือความสามารถ เข้าใจการสื่อสาร กระบวนการ และผลงาน

๒.๕.๔.๖.๔ การประเมินแฟ้มงานสะสมงาน ในการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นการจัดการเรียนการสอนในสภาพจริง และบูรณาการความรู้วิชาต่างๆ เข้าด้วยกัน ผลงานต่างๆในระหว่างการเรียนการสอนนั้นผู้เรียนจะเก็บไว้ในแฟ้ม หรือกล่อง หรือวัตถุอื่นๆ

^{๑๑๔} ขวลิท ชูกำแพง, การประเมินการเรียนรู้, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙ - ๒๐.

ที่เหมาะสมกับชิ้นงาน เรียกว่าแฟ้มสะสมงานและผลงาน เป็นการสะสมงานอย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อแสดงความรู้ความสามารถ ความก้าวหน้า และผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในการเรียนรู้ ดังนั้น ขั้นตอนสำคัญของการจัดทำแฟ้มสะสมงานของผู้เรียน

- ๑) การสะสมงาน (Collect) เป็นระยะที่รวบรวมงานของผู้เรียน
- ๒) การเลือกงาน (Select) เป็นระยะที่ผู้เรียนคัดเลือกงาน/ชิ้นส่วนที่ดีที่สุด ซึ่งอาจมีหลายชิ้นที่เพียงพอที่แสดงความก้าวหน้า แสดงศักยภาพ และตอบสนองเป้าหมายหรือจุดประสงค์ของการเรียนรู้และจัดระบบแฟ้มให้สมบูรณ์
- ๓) การสะท้อนความรู้สึкт่องาน (Reflect) เป็นระยะการประเมินซึ่งอาจผสมผสานอยู่ในผลงาน ประกอบด้วยประเมินตนเองของผู้เรียน การประเมินของผู้สอนความคิดเห็นของผู้เรียนต่อชิ้นงาน/ผลงาน และต่อแฟ้มสะสมงานของตนเอง
- ๔) การประเมิน (Assess) เป็นการประเมินความสำเร็จของผู้เรียนจากผลงานที่แสดงความก้าวหน้า และผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ในวิชา หรือในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือบูรณาการวิชาต่างๆ ซึ่งจะต้องครอบคลุมทั้งการประเมินตนเองของผู้เรียนและการประเมินของผู้สอน

ผู้วิจัยสรุปว่า วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลและประเมินผลเพื่อประโยชน์ในการประเมินผู้สอนจะต้องเขียนอธิบายระดับคุณภาพของชิ้นงานเพื่อให้เป็นไปตามมาตรฐาน และแนวทางให้ผู้เรียนจัดแฟ้มสะสมงานที่แสดงความรู้ ความสามารถ และศักยภาพของตนอย่างชัดเจนให้ผู้สอนสามารถทราบความสามารถที่แท้จริงและคุณลักษณะอันที่พึงประสงค์ของผู้เรียนได้